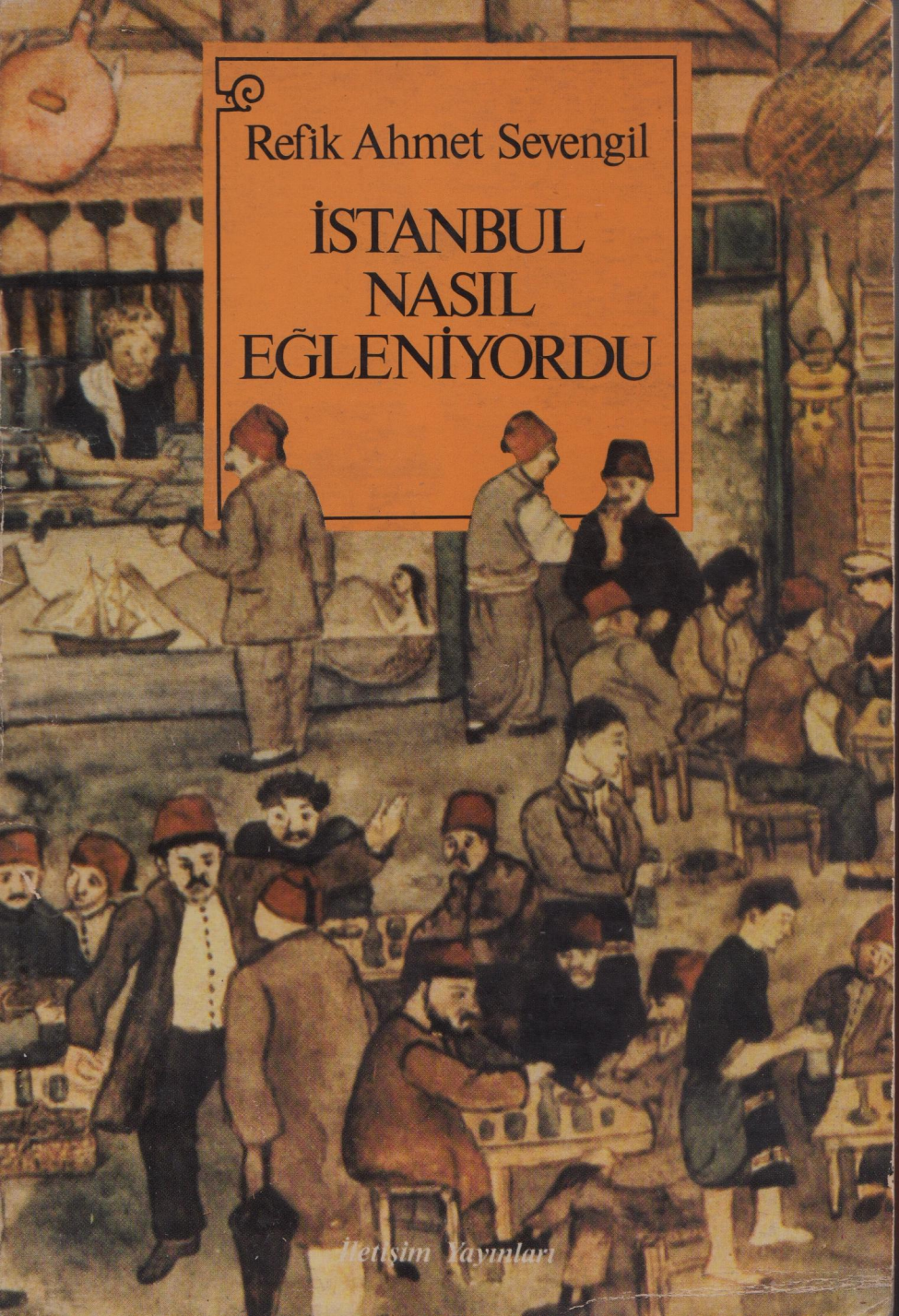
Refik Ahmet Sevengil

İSTANBUL NASIL EĞLENİYORDU

İletişim Yayınları

Refik Ahmet SEVENGİL

İSTANBUL NASIL EĞLENİYORDU?

(1453'ten 1927'ye kadar)

Hazırlayan :

Sami ÖNAL

İletişim Yayınları/35
1. Baskı Sühulet Kütüphanesi İst. 1927
2. Baskı İletişim Yayınları İst. 1985

Kapak Grafiği: Ayla İşler
Kapak Baskısı: Mas Matbaacılık
İç Baskı: Teknografik Matbaacılık

Refik Ahmet Sevengil

İstanbul Nasıl Eğleniyordu?

Baskıya Hazırlayan:
Sami Önal

İletişim Yayınları

Klodfarer Cad. İletişim Han. No. 7 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 520 14 53 - 54 - 55

İletişim Yayınları bir PERKA A.Ş. kuruluşudur.

İÇİNDEKİLER

Sevengil'in Kitabını Okurken 9
Salâh Birsel ... ...
Önsöz 13
Sami Önal ... ...
Yazarın Önsözü 17
İstanbul'da İlk Türkler, İlk Eğlenceler 19
İstanbullular İlk Kahveyi Ne Zaman İçtiler? 22
Sultan Süleyman Devrinin Ünlü Fahişeleri 27
Perde Arkasında: Çamaşırcı Kadınlar Rezaleti 31
Hamamda Çıplak Kızları Kovalayan Padişah 34
Sarhoşlar Kadınlar Hamamını Basıp... 38
İlk Tütün İstanbul'a Ne Zaman Geldi? 42
200 Okka Ağırlık Kaldıran Padişah 46
Nedim'den Önce Kağıthane Âlemleri 50
Kıssahan Nedir, Meddah Ne Demektir? 53
Padişahım, Altın İstemem, Dayak İsterim! 57
Ünlü Meddah Tıflî'ye Ait Şakalar 61
Karagöz Nereden Çıktı, Karagözcülük Nedir? 64
Halkı Fuhuşa Özendiren Maskaralar 68
Ateş Oyunları Nedir, Nasıl Yapılır? 71
Lu'biyyat Toplulukları ve Gösterdikleri Marifetler 74
Horoz, Koç Döğüştürenler, Eşek Oynatanlar 77
Eski Cambazların Gösterdikleri Hünerler 80
Şehevî Raks, Köçekler, Tavşan Oğlanlar 83
Kadın Çengiler, Oyunları ve Kadın Âşıklar 87
Ortaoyunu Ne Zaman Kuruldu, Yerleşti? 91
Palanga Nedir, Keriz Nasıl Olur? 94
İstanbul'un Eğlence Hayatında İbrahim Paşa 97

Üçüncü Ahmet Zamanında Yaptırılan Köşkler 100
Billûr Topu Tutmaya Çalışan Kızlar 104
Kışın Helva Sohbetlerinde Neler Olurdu? 108
İstanbul'da Lale Tutkusu Nasıl Başladı? 113
Sadâbâd Eğlencelerinde Sevinç ve Coşkunluk 116
Lale Devrinde Kadınların Giyim ve İncelikleri 121
Çerâğan Eğlencesi Nedir, Nasıl Yapılır? 124
Sadâbâd Üç Günde Nasıl Yıkıldı? 128
Kadınların Sokağa Çıkmaları Yasaklanıyor 131
Sultan Üçüncü Selim'in Deniz Gezintileri 135
Üç Köşeli Sofadaki Küme Fasılları 138
İki Sicilya Elçisinin Kızı Padişah Huzurunda 141
Sadâbâd Kasrı Yeniden Yaptırılıyor 145
Bir Vezire Kaç Kişi Hizmet Eder? 149
Çubuk Efendinin Ağzına Nasıl Verilir? 153
Eski Gezinti Yerleri, Eski Gezinti Âlemleri 156
Seyir Takımı Nasıl Oluşturulur? 160
Türkiye'de İlk Tiyatro Ne Zaman Yapıldı? 163
Tulûat Tiyatroları Nereden Nasıl Çıktı? 166
Meyhaneler, Genelevler, Çalgılı Kahveler 170
İlk Kulüp Ne Zaman Açıldı? 173
Muzika-i Hümâyun ve Saray Tiyatrosu 176
Kazaskerin Kızı Nasıl Tiyatro Oyuncusu Oldu? 179
Kaynaklar 183

SEVENGİL'İN KİTABINI OKURKEN

Louis Sonolet İkinci İmparatorluk Çağında Paris Yaşamı *adlı kitabında Eugénie'yi, Sultan Aziz ve Sultan Reşat zamanlarında Türkiye'ye iki kez gelen o dünya yakışığı Fransa İmparatoriçesini şöyle tanımlar :*

— Çevresindeki her şeyi aydınlatan bir gülücük, profilinin pürüzsüz çizgilerine amansız bir çekicilik katıyor, incecik ve usta işi burnun gülpembe kanatlarını belli belirsiz titretiyor, aralarından iki sıra sedef incinin göründüğü hafiften dışa bükük dudakları aralıyordu. Altın sarısına çalan görkemli kestane saçlar ise başına bir taç gibi konmuştu. Ortayı aşkın boyu ve posu ise ince bir daldı sanki. Göğüs çevresinin lüpü, boyun ve omuzların eşsiz dürümü, her zaman uyumlu kımıltılar üreten el ve ayakların girinti ve çıkıntıları, bir ölümsüzün göz kamaştıran görünümünü canlandırmak isteyecek herhangi bir Phidias'a modellik edebilecek bir güçteydi.

Doğrusu şu ki, bu gibi yazılar tarih kitaplarından çok, insanların günlük yaşayışlarını, giyim kuşamlarını, süs fırfırlarını, toplum içindeki ilişkilerini, eğlence ve laklaka yerlerini, sanat ve edebiyat çevrelerini, kısacası yaşamın mutfağını açığa vuran yapıtlarda boy gösterir.

Batıda çoktur böyle kitaplar.

Yaşamın şekillerini alıp akide ederler.

Öyle fırdalara, hurdalara uzanırlar ki tüm şaşkınlık uyandırırlar.

Bana sorarsanız, gerçek tarih bu kitaplardır. Bir başbuğ ya da politikacının, bir tiyatro oyuncusu ya da at cambazının, bir balıkçı ya da ressamın neler atıştırıp neler atıştırmadığını, saçlarına nasıl kına vurduğunu, ne biçim giysilerden hoşlandığını, ne zaman yatıp ne zaman kalktığını, işine ya da mangaptusuna giderken hangi sokaklardan geçtiğini bilmeden o insanın düşünceleri kolay kolay kavranamaz.

Nedir, bu kitapların, söz konusu ettiği kişilerin bütün özelliklerini bir araya getirdiği de düşünülmemelidir. Çünkü şölendeki yemekler çoktan yenmiş bitmiş, kaynatılan vıdıvıdılar buhar olup uçmuş ve de evler, lokantalar, meyhaneler, kahveler ortadan silinmiştir. Kitaplar ise bütün bu curcunalar köşelerine çekildikten sonra yazılmaktadır. Hani, mantık bakımından buna olanak yoktur, dense yanlış olmaz.

Şu var ki, araya yıllar girmiş olsa da, şölene katılan kişiler daha yaşamaktadır, ya da ölmüşlerse onları tanıyan kimseler yaşamaktadır. Ya da onlardan kimilerinin yazdıkları anılar, günlükler ve mektuplar-sayıları kabarık olmasa da- kollarını açmış bizi beklemektedir.

Burada şu da belirtilmeli ki yazarlar her istedikleri çağ ve insanları değil, ancak üzerlerine bilgi ve belge toplayabilecek çağ ve insanları anlatırlar. Onun için, kimi yazarların, zaman zaman, kendi memleketlerini bırakıp yabancı şehirlere aktıkları, pertavsızlarını ora insanları üzerlerinde gezdirdikleri de görülür.

İngiliz gazetecilerinden Robert Baldick'in yaptığı da bu olmuştur.

Hazret, 1958 yılında Paris'e geldiği vakit, orada, Mazet Sokağındaki Magny Lokantasında, 1862-1872 yıllarında, pazartesi akşamları topluca yemek yiyen ve Türk tütünü içen edebiyat adamlarının bağdaşlarını anlatabilecek bir çizgide durduğunu sezer gibi olmuştur. Bir kez lokanta sahibi Magny'nin Paul Victor-Modeste adında bir oğlu vardır ki onun bir mektubunu ele geçirmiş-

tir. Orada, Magny'deki en cafcaflı akşam yemeklerinden biri ballandıra ballandıra dile getirilmektedir. Sonra George Sand'ın - bu toplantılara en az gelen odur - Lokantacının karısına yazdığı mektuplar da vardır ki Mısır hazinesi değerindedir. Bunlardan başka, çeşitli yazarların Magny'ye taşınan yazarlar üzerine yazdıkları monografiler de, üç kırıntı orda, beş kırıntı burda konuya ışık tutmaktadır.

Baldick daha başka bir şey yapmış, araştırmalara girişmeden önce şölenci yazarların anılarına (Théophile Gautier, Sainte-Beuve, Renan), günlüklerinde (Goncourt Kardeşler) ve mektuplarına (Gustave Flaubert, George Sand) başvurmuş, oralardan bir yığın gözlem devşirmiştir.

Lafı bizim edebiyatımıza getirmek gerekirse, belli bir çağın arka odalarını, harlı kor parçalarını görüntüleyen kitapların hemen hemen yok denilecek kadar az olduğu söylenebilir. Bunların içinde, hiç kuşku yok, Refik Ahmet Sevengil'in İstanbul Nasıl Eğleniyordu *(1927) adlı kitabı başı çeker. Gerçi Ahmet Refik Altınay'ın* Onuncu Asrı Hicri'de İstanbul Hayatı *(1917),* Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı *(1931) gibi günlük yaşama el atan çok alengirli incelemeleri vardır ama bunlar daha çok, ticaret, sanayi, gümrük ve belediye işlerini kapsamaktadır. Bilim ve sanat alanlarıyla ilgili haber ve bilgiler ise* Hicri On Birinci Asırda İstanbul Hayatı*'nı örnek almak yanlış olmazsa, Birinci Ahmet'in yaptıracağı köşk için İznik'ten çini getirilmesi, Hoca Sadettin Efendi'nin kimi kimselerde kalan paracıklarının kurtarılması için kadılara ve voyvodalara yazılan buyruklar çerçevesinde yani polislik işler katında kalmaktadır. Üstüne üstlük bunlar, buyrukların sıralanması ve konularına göre ayrılması ilkesine dayanılarak yazıldığı için de pek güleryüzlü şeyler değildir. Yalnız eski yıllar üzerine değerli bir belge niteliği taşımaktadır.*

Sevengil'in kitabı ise neşeli paytondur.

Yazar, ilk kalabalıklaşmanın ve eğlence odaklarının Haliç kıyılarında kırıtmaya başladığını açıklamakla girişir. İstanbullulara ilk kahveyi içirttikten sonra da Sultan Süleyman çağındaki ünlü yosmaları, sarhoşların baskınlarına uğrayan kadınlar hamamını anlatır. Bu panoramik gezi sırasında, ilk tütünün İstanbul'a ne zaman geldiğinden açıldığı gibi, Kâğıthane âlemleri de savsaklanmaz. Bir sürü fırdolayıdan sonra ise kitabın ağırlık noktası meddahlara, ortaoyunculara ve de tiyatroculara kaydırılır ki bu bölümlerde şeker-şerbet edilenler de bize ilerdeki günlerin Sevengil'ini, 5 ciltlik Türk Tiyatrosu *yazarını muştular.*

Sevengil'in anlattıklarında, zaman zaman alınacak dersler de vardır. «Hamamda Çıplak Kızları Kovalayan Padişah» bölümünde, kadınların erkeklerle buluşma yollarının tıkanıklığı sahnelenirken Sevengil şu sözlere yer vermeyi de unutmaz:

— İkinci Selim, böylelikle halk arasındaki fuhuşun sözde yasaklanması yoluna giderken, kendisi zil-zurna sarhoş, her ırkın en güzel kadınlarını toplatıp toplatıp sabahlara dek şenlikler, eğlenceler, yeme ve içmelerle iliklerine kadar dolu, sinirleri sarsıla sarsıla, hummalı, sar'alı, ateşli bir fuhuş hayatı yaşıyordu.

İstanbul Nasıl Eğleniyordu'*yu bugünkü dile Sami Önal kazandırmıştır. Bunu yaparken de aslına bağlı kalmaya büyük bir dikkat göstermiş, anlatımın akıcılığına ise hiçbir biçimde gölge düşürmemiştir.*

Ocak 1983 SALÂH BİRSEL

ÖNSÖZ

Merhum Refik Ahmet Sevengil, İstanbul Nasıl Eğleniyordu'*yu 1927'de yayımladığı sırada genç bir gazeteciydi. O yıla değin Türk tarihiyle ve İstanbul'la ilgili birçok kitap yayımlanmıştı. Ancak, toplumsal tarihimizi, eğlence yaşamımızı, geleneksel oyunlarımızı ve gösterim sanatlarımızı yansıtan derli toplu bir çalışma henüz ortaya konulamamıştı. Refik Ahmet Sevengil,* İstanbul Nasıl Eğleniyordu'*yu yazmakla hem bu alanda başı çekiyor, hem de o güne değin kimsenin el atmadığı bir konuya ağırlığını koyuyordu.*

Tiyatro tarihimizin ilk araştırmacısı Refik Ahmet Sevengil'dir. Ancak, Sevengil'e bu konuda araştırma yapma yürekliliğini veren, onu Türk tiyatrosu tarihinin kaynaklarına iten, kuşkusuz ki İstanbul Nasıl Eğleniyordu' *yu hazırlarken yaptığı çalışmalar ve elde ettiği belge ve bilgiler olmuştur. Denilebilir ki Sevengil, yayımlandığı zaman büyük ilgi gören bu kitabını vermemiş olsaydı, daha sonraki yıllarda yazdığı* Türk Tiyatrosu Tarihi'*ne istekle eğilemezdi.*

Refik Ahmet Sevengil'in 1920'li yıllarda incelediği konuları sonraki dönemlerde araştıran, ustaca yapıtlar veren birçok yazar ve bilim adamı çıkmıştır. Örneğin Ahmet Refik Altınay, Sermet Muhtar Alus, Selim Nüzhet Gerçek, Osman Cemal Kaygılı, Ali Süha Delilbaşı, Ahmet Kutsi Tecer, Cevdet Kudret, Prof. Fahir İz, Mustafa Nihat Özön, Nurettin Sevin, Prof. Dr. Niyazi Akı, Tahir Alangu, Baha Dürder, Burhan Arpad, Süleyman

Kazmaz, Sadi Günel, Nihal Türkmen, Salâh Birsel, Cevat Çapan, Sevinç Sokullu, Nurhan Karadağ ve daha birçok ad bunlar arasında anılabilir. Hele hele Prof. Dr. Metin And, Prof. Dr. Özdemir Nutku ve Prof. Dr. Sevda Şener gibi araştırmacıların ellerinde, Türk tiyatrosunun tarihsel yönü, bugüne ışık tutacak biçimde birçok bakımdan incelenmiş, değerli yapıtlar ortaya konulmuştur. Ancak, Refik Ahmet Sevengil'i bu alandaki araştırmaların başlatıcısı, dünkü ve bugünkü araştırmacıların öncüsü ve hocası olarak anmak öyle sanıyorum ki haksızlık sayılmaz.

Refik Ahmet Sevengil, 1903'te Bingazi'de doğdu. Babası Binbaşı Bekir Hıfzı Bey, annesi Zehra Hanım'dır. Refik Ahmet iki aylıkken babası Kastamonu'ya atandı. Burada iki yıl kaldıktan sonra İstanbul'a geçtiler. İlköğrenimini Kocamustafapaşa'daki Gülşen-i Maarif'te, ortaöğrenimini Menba-ül İrfan Rüştiyesi ile Mercan İdadisi'nde yaptı. İdadi ikinci sınıf öğrencisiyken Darülfünun Edebiyat Fakültesi sınavına girdi. Bu sınavı kazandı, ancak babasının ölümü üzerine yüksek öğrenimini sürdürme olanağı bulamadı.

Hakkı Tarık Us, Mercan İdadisi'nden Refik Ahmet'in öğretmeniydi. Refik Ahmet, babasının ölümü üzerine sıkıntıya düştüklerini açıklayarak öğretmeninden iş istedi. Hakkı Tarık ona İkdam *gazetesinde bir muhabirlik buldu. Gazetecilikteki ilk sınavını* İkdam*'da veren Refik Ahmet, daha sonra* Vakit *gazetesine geçti, kısa sürede yazı işleri müdürlüğüne yükseldi. Bu arada Üsküdar Amerikan Kız Koleji ile Alman Lisesi'nde de edebiyat öğretmenliği yapıyordu. 1930'da İstanbul Belediye Meclisi üyeliğine seçildi. Bu görevleri 1943'te Tokat'tan milletvekili seçilinceye kadar sürdü. 1950'de milletvekilliğinden ayrılan Sevengil,* Yeni İstanbul *gazetesi Ankara temsilcisi ve Basın Yayın Genel Müdürlüğü Radyo Dairesi Müdürü oldu. 1960'ta bir yıl açıkta kaldı, 1961'de yeniden görevine döndü. Bu sıralarda Ankara*

Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tiyatro Enstitüsü'nde Türk Tiyatrosu Tarihi dersleri veriyordu.

1963-1964 yıllarında İstanbul ve Ankara radyolarında yaptığı «Eski Şiirimizin Ustaları», «Yüzyıllar Boyunca Halk Şairleri» ve «Çağımızın Halk Şairleri» başlıklı konuşmaları dinleyicilerce çok tutuldu, bu konuşmalar daha sonra aynı adlarla kitap olarak yayımlandı.

TRT'nin kuruluşunda da görev alan Sevengil, 1964'te TRT Yönetim Kurulu'na seçildi. 1968'de emekli olunca ya değin bu görevi sürdürdü, ayrıca TRT Program Danışmanlığı ve Ankara Devlet Konservatuvarı Türk Tiyatro Metinleri Öğretmenliği yaptı.

13 Eylül 1970'te Ankara'da ölen Refik Ahmet Sevengil'in yayımlanmış 19 kitabı vardır. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

İlkokullar İçin Yurt Bilgisi *(iki cilt; 1926, 1928)*, İstanbul Nasıl Eğleniyordu *(1927)*, Ortamektepler ve Muallim Mektepleri İçin Kıraat *(Üç cilt, 1931)*, Bizim İstediğimiz Edebiyat *(1933)*, Yakın Çağlarda Türk Tiyatrosu *(iki cilt, 1934)*, Çıplaklar *(roman, 1936)*, Açlık *(roman, 1937)*, Köyün Yolu *(hikâyeler, 1938)*, Perdenin Arkası *(roman, 1941)*, Hüseyin Rahmi Gürpınar *(1944)*, Fatih Devrinde Âlimler, Sanatkârlar ve Kültür Hayatı *(1953)*, Eski Türklerde Dram Sanatı *(1959)*, Opera Sanatı ile İlk Temaslarımız *(1959)*, Tanzimat Tiyatrosu *(1961)*, Saray Tiyatrosu *(1962)*, Eski Şiirimizin Ustaları *(1964)*, Yüzyıllar Boyunca Halk Şairleri *(1965)*, Çağımızın Halk Şairleri *(1967)*, Meşrutiyet Tiyatrosu *(1968)*.

Sevengil, Türk Tiyatrosu Tarihi'nin altıncı kitabı olarak «Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu»nu da yazmış, ancak bu kitabı yayımlamaya ömrü yetmemiştir.

İstanbul Nasıl Eğleniyordu *üzerinde öteden beri çalışmaktaydım. Yapıtı bugünkü dile kazandırırken çalışmayı iki aşamada gerçekleştirdim. Önce 217 sayfalık eski yazı metni olduğu gibi yeni yazıya çevirdim, sonra da bölüm bölüm ele alarak bugünkü dile aktarma işine başladım.*

Günümüzde eski yazılı metinleri bugünkü dile kazandırma amacıyla yapılan birçok çalışmada ana metinden uzaklaşıldığı, aslına bağlı olmaya özen gösterilmediği, eski sözcükler yenileştirilirken kavramların tam karşılanıp karşılanmadığının araştırılmadığı, birçok yanlışlıklar yapıldığı sık sık gözlenmektedir.

Ben, bu çalışmada, fazla iddialı olmamakla birlikte, yaptı bugünkü dile kazandırırken aslına bağlı kalmaya özen gösterdim. Bu konuda rahmetli Abdülbaki Gölpınarlı, Hayrullah Örs ve Sayın Salâh Birsel'in deneyimlerinden yararlandım; Sayın Fatuş Sevengil'in yardımlarını gördüm. Bu nedenle kitabın hazırlanmasına katkıları olan rahmetli Gölpınarlı ile Örs'ü saygıyla anar, yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer kişilere de burada şükran duygularımı sunmak isterim.

İstanbul Nasıl Eğleniyordu*'yu bugünkü dille, başarılı bir biçimde okuyucu karşısına çıkardığımı ileri sürmek amacında olmadığımı bir kez daha belirtmekte yarar görüyorum. Ancak, rahmetli Sevengil'in genç yaşında yazdığı, eski yazıyı bilen okuyucularca çok ilgi gören bu kitabı genç kuşakların hizmetine sunabildiğim için kendimi yine de mutlu sayıyorum.*

Küçük Çamlıca, 12 Eylül 1983 SAMİ ÖNAL*

(*) 1938'de Oltu'da doğdu. Askerî öğrenci olarak girdiği Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi «Türk Dili ve Edebiyatı» bölümünü bitirdi. Erzincan As. Lisesi, Çankırı Asb. Okulu, ve Kuleli As. Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1938'te binbaşı rütbesinde iken kendi isteği ile Silahlı Kuvvetlerden emekli oldu. Halen Kadıköy'de Dil-Tarih kitabevinin sahibi olarak sahaflık yapmaktadır.

YAZARIN ÖNSÖZÜ

Tarih kitaplarımız, eski padişahların gerekli gereksiz, vakitli vakitsiz yaptıkları savaşların sıralamasından ibarettir. Toplumsal hayat ne yazık ki bunların sayfaları arasında yer bulmamıştır. Acaba bizden önceki kuşaklar, savaşların dışında nasıl yaşıyorlardı?

Bu soru, bugün bizim için görünüşte esrarengiz bir bilinmezlik ve karanlık âleminden haber sormak gibidir. Bu sorunun cevabını almak için, istediğimiz zaman açıp karıştırabileceğimiz düzenli bir tarih kitabımız da yoktur. Ama gerçekte yer yer öldürme, yağma ve zina olaylariyle dopdolu olan o hayat, birçok yerlerinde tecessüs ve merakımızı, hattâ ibretimizi çekebilecek biçimdedir.

Şurada burada kalmış, okunması güç, anlaşılması daha da güç bazı dağınık belgeler, eski zamanlarda memleketimize gelmiş yabancıların yazdıkları eski seyahatnameler, kırık dökük de olsa bize zincirleme giden tarih kitaplarının söylemediklerini ifade ediyorlar. Bu bilgi bir araya getirilip sınıflandırılarak düzenlenince mükemmel bir tarihsel sıralama da vücuda getirilebiliyor.

Bu satırlar, o tarihsel sıralamadan yalnız eski eğlence, zevk ve sefahat âlemlerinin incelendikçe insanı hayretten hayrete düşüren zengin ve renkli evrelerini açıklamak ve sunmak için yazılıyor. Ağırbaşlı, çatık kaşlı, kellifelli bir tarih ortaya çıkarmak iddiası yoktur. Tarihî belgelere dayanan çekici ve meraklı gerçeklerle geç-

miş yüzyılların karanlık çehresi aydınlatılmaya çalışılacaktır.

İstanbul eskiden nasıl eğleniyordu? Bu soru karşısında önce akla hanedanın, hanedan yakınlarının, sonra da bunların çevresinde beliren ve genişleyen dalkavukların ve yardakçıların eğlenceleri gelir. Perdeli perdesiz, bütün genişlik ve kapsamıyla her cinsten utanmazlığı içine alan bir fuhuş ve rezalet.

Bunların yanında bir de yine paranın veya para kazanmak ihtiyacının ortaya çıkardığı «eğlendirme sanatları» vardır ki şaşılacak bir çeşitlilik gösterir. Bugün ne bunları yapan, ne de bilen bir kimse kalmıştır; geçmişin karanlığına ve unutulmaya terk edilmiş meslekler.

Bir üçüncü olarak da halkın yalın ve saf eğlenceleri vardır. Bunlar da başlı başına ayrı bir âlemdir.

İSTANBUL'DA İLK TÜRKLER, İLK EĞLENCELER

Kuşatma Altındaki Bizans — Osmanlı Sarayının Aldığı Renk — Haliç Kıyılarında — Musiki Meşkhanesi — İlk İçki Yasağı

Fatih Sultan Mehmet orduları Bizans surlarını kuşattığı zaman kale duvarlarının arkasında Rum hükümdar ve soylularını, saray kadınlarını ve kibar sınıf mensuplarını dudakları şarap kâselerinde, kolları genç sevgililerin bellerinde, göğüsleri şehvetle kalkıp inen taze göğüslerde, akılları ihtiras ve yalan dolanın gayya kuyusunda fitnelik aramakla uğraşır bulmuştu. Fetihten sonra Sinop dolaylarından getirilen beş bin Türk, şehirde Rumların, Yahudilerin ve Cenevizlilerin arasına yerleştirildi. Yeniçeri Ordusu memleketin kırkbir bucağından ve kırkbir ırkın çocukları arasından devşiriliyordu. Osmanoğulları hanedanı daha bu zincirin ikinci padişahı Orhan Gazi'den itibaren yabancı unsurlardan kadın almaya başlamıştı. Fetihten sonra Osmanlı sarayı, kısa bir sürede eski Bizans sarayının yerini her bakımdan doldurmak eğilimi göstermişti. Sarayın çevresinde halkın omuzundan, halkın hakkını yiyerek geçinen bir efendiler ve zorbalar sınıfı, vicdan sömürüsünü meslek edinen, midesini ve kesesini şişirmek için bir saniyede yüzlerce suçsuzun katline fetva vermekten çekinmeyen bir sarıklılar zümresi, sarayın ve efendilerin yardakçılarından meydana gelmiş bir asalaklar sürüsü oluşmakta gecikmemişti.

Türkler İstanbul'un her yanına dağılmakla birlikte zen-

ginler ilk zamanlarda özellikle akisleri Haliç sularına düşen yalılar, köşkler, türlü süsleme ve düzenli yapılar yaptırıp bu körfezin kıyılarında oturmayı tercih etmişlerdir. Bu, aynı zamanda şehrin bir derece büyüyüp genişlemesi demek oluyordu. Suyun ve havanın letafeti yanında kırların da çok güzel oluşu, zevk sahibi kimseleri iç İstanbul'un dar ve karışık sokaklarından bu açık ve havadar yerlere çekiyordu. Aslında Fatih Sultan Mehmet de Ebu Eyyub'ül-Ensâri'nin gömülü olduğu söylenilen yere derhal bir türbe ve bir cami yaptırmış, o yöreyi şenlendirmişti.

Gitgide Haliç kıyıları şehrin kalabalık yerlerinden sayılmaya başlamıştı. En kalabalık, aynı zamanda en özenli ve eğlenceli yerler!

Fatih'in saltanat dönemi (1451-1481), İstanbul'da Türkler için özellikle inşaat ve yerleşme ile geçmişti. Oğlu İkinci Beyazıt zamanında ise (1481-1512) yeni İstanbullular bahar günlerinde şehrin yöresindeki kırlara dökülmüşler ve İstanbul yazlıkları ün kazanmaya başlamıştı. Kâğıthane de ilk ününü ta bu dönemden alıyor.

İkinci Beyazıt şahsen zevk ve eğlenceye istekliydi. Özellikle müzik ve şenlikten çok hoşlanıyordu. Bu bakımdan ilk olarak sarayda bir müzik öğretim yeri yaptırmış, eğlence gecelerinde saray dehlizlerini sarhoş ezgilerle doldurup titretmek üzere de genç erkek ve kadınları eğittirmiştir.

İkinci Beyazıt 1485'te Galatasaray Kışlası'nı yaptırıp buraya alınan gençlere binicilik, silâhşorluk, kemankeşlik dersleri verdirmeye başladığı zaman, bu okulun proğramına müzik öğretimi koymayı da unutmamıştı. Bu suretle padişahtan gören vezirlerin konaklarında ve başka yerlerde de saz meclisleri kurulmaya başlanılmış ve müzik, eğlence âlemlerinin dayanak ve ekseni haline gelmişti. Gitgide, dinde yasaklanmış olmasına karşılık, şarap da zevk araçları arasında müziğe yakın bir durum almış ve içki yeni İstanbullular arasında hayli yaygınlaşmıştı.

Aslında yerli Rumların şarap yapımevleri gürül gürül işliyor, İstanbul fatihleri yeni zevkler ve yeni duygularla dudak dudağa kalıyorlardı.

İkinci Beyazıt'ın oğlu Yavuz Selim (1512-1520) bir gün özel bir eğlence âleminde yarı sarhoş, elindeki kadehin içinde ateşli parıltılarla göz ve gönül yakan sarhoş edici sıvıya bakarak üzümden ilk şarabı çıkardığı söylenen İran şahını anımsamış, o zamandan bu yana süregelen bir lezzetin, artık yıpranabileceğini düşünerek birdenbire:

Bint-ül inebin bikrini Cem etti izale[1]

mısraını okumuştu. Şair padişahın toplantısında ve karşısında bulunan şair veziri, Sultan Selim'in içindekini içip kadehini boşalttığını görünce aynı vezin ve aynı kafiye ile cevap verdi:

İskat-ı cenîn oldu tehi kaldı piyâle[2]

İstanbul'da yaygın bir hâl alan sarhoşluk yer yer genel meyhaneler açılmasına neden olmuştu. Kârgir, kapıları pencereleri kemerli, geniş ve biraz loşça yapılar, ki bir tarafında şarap fıçıları tavana kadar yükselir, yanında şarap kovaları sıralanır ve şarap almak için bu büyük fıçılara sürekli olarak dayalı duran merdivenlerle çıkılırdı. Şarap yapanlar ve satanlar doğal olarak gayrimüslimlerdi.

Sultan Süleyman tahta çıktıktan sonra (1520-1566) içki düşkünleri müthiş bir darbe ile karşılaştılar. Yeni padişah bir yandan «Kanunname-i Âl-i Osman»'ı yapıp devlet işlerine bir düzen verirken, bir yandan da içki kullanma yasağını ilân etmişti. Koca şair Baki'nin:

Meyhaneler beyt-ül haram;
pîr-i mugan şeyh-ül harem[3]

mısraiyle nitelendirdiği bu dönemde bu yasak İstanbul'u allak bullak etmiş, içki alınıp satılan yerler kapatılmış, içkiseverler yasa girmiş, gizli alıp içmek isteyenler yakalanınca şiddetli cezalara çarptırılmıştı. Bu tutum, tiryakilere büsbütün korku salmıştı.

1) Üzümün kızının bekâretini Cem yok etti.

2) Çocuk düşürdü, kadeh boş kaldı.

3) Meyhaneler Kâbe; meyhaneci ise Harem-i Şerif'e (Medine'de Muhammed peygamberin türbesine) bakan şeyh.

İSTANBULLULAR İLK KAHVEYİ NE ZAMAN İÇTİLER?

Tahtakale'deki Dükkân — «Haramdır» Fetvası — Atmeydanı'ndaki Düğün — Meyhaneler Yeniden Açılıyor — Şehre Gece Getirilen Şaraplar.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında İstanbulluların damağı yeni bir zevk tattı: 1543 yılında gemilerle İstanbul'a ilk kez kahve getirildi. Olay büyük heyecana yol açtı. Hocalar her yenilik karşısında olduğu gibi son derece bilgisizce kestirip attılar:

— Haramdır!

Aklı başında bilginlerden sayılan devrin şeyhülislâmı Ebussuud Efendi bile «Kömür oluncaya kadar kavrulup yakılan nesnenin yeme içmesi caiz değildir. Toplulukta içilmesi de Hıristiyanlara benzemektir. Şeriata uygun değildir ve sözü geçen maddelerin zorla tutulup alıkonulması ve yok edilmesi gereklidir[1]» diye fetva çıkarmış, kahve getiren gemileri daldırıp yükleriyle birlikte denize batırttırmıştı. Ne var ki, her yasaklanan şeye olduğu gibi kahveye karşı da ısrarlı bir tutkunluk sürüp gitti.

1554'te Hekîm adlı biri Halep'ten, Şemsi adlı biri de Şam'dan İstanbul'a kahve getirmişlerdi. Tahtakale'de bir

1) «Kömür oluncaya kadar kavrulup yakılan nesnenin ekl ü şurbü caiz değildir. Cemiyet ile içilmesi de Hıristiyanlara benzemektir. Nâ-meşrudur ve mebhûs-ün-anh mevâddın zabt ü müsaderesi ve imhası lâzımdır.»

dükkân açılmış, kahve pişirilip halka satılmaya başlanılmıştı. İşte İstanbul'un ilk kahvehanesi!

Bu küçük, kara maddeden alınan sıcak ve siyah su, içenlerin başlarını garip bir zevkle döndürmeye ve tutkuluları günden güne çoğalmaya başlamıştı.

Ne yasaklamalar, ne fetvalar İstanbul'un dört bir yanında yer yer genel kahvehaneler açılmasına engel olamadı. Bu kahvehaneler de eski meyhanelere benzer geniş, kârgir yapılardı. Fakat bunların çiçeklerle süslü bahçeleri, içinde fıskiyeler savrulan havuzları vardı. İstanbul halkı bu kahvehanelerde kat kat fıskiyeli havuzun, havanın içinde döne döne serpilen suları karşısında çevrede güvercinler kanat çırpıp hu hu'larla sırdaş olurken, toprak kâselerle kahveler içerler, sohbet ederler, bazen içlerinden biri bir kitap okur, diğerleri dinlerlerdi.

Kahvehaneler, kapalı eğlence yerleri şehir içinde yaygınlaşırken dışında da mesirelere, gezinti yerlerine istek günden güne artıyordu. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Kâğıthane'de çadırlar kurulup genel şölenler verilmeye başlanılmıştı. Sultanahmet Meydanı da o zaman epey coşkun eğlencelere sahne olmuştur. Örneğin Kanuni Süleyman zamanında Makbul İbrahim Paşa'nın düğünü burada yapılmıştır.

İbrahim Paşa'nın sarayı o zaman «Atmeydanı» denilen bu alanda, «Dikilitaş»lara bakardı. İbrahim Paşa Sarayı ile meydan görkemli bir biçimde süslenmiş, her yana ağır, değerli çadırlar kurulmuştu. Çadırları süslemek için de Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Süleyman çağları savaşlarında ganimet olarak alınmış üstün değer ve güzellikteki halılar yayılmış ve asılmıştı.

Şatafatlı bir alayın başında ikinci vezir ve Ayas Paşa ile yeniçeri ağası birlikte gelip padişahı düğüne davet etmişler, değerli giysilere, bağışlara gark olmuşlardı. Atmeydanı'ndan Topkapı Sarayı kapısına kadar yol ipek kumaşlar, atlaslar ve kadifelerle döşenmiş, iki yanda yeniçeriler saf bağlamışlardı. Sultan Süleyman vezirleriyle birlikte bunların arasından geçerek düğüne gelmiş, bu sırada davul,

zurna ve nefir (boynuzdan yapılan boru) sesleri gök kubbeye yükselmiştir. İbrahim Paşa Sarayı'nda padişaha mükellef bir şölen verilmiş, şerbet sunulmuş, hazır bulunan Ebussuud, İbn Kemal gibi kişiler padişah huzurunda Kuran âyetlerini yorumlamışlar ve düğün hemen hemen ramazandaki Huzur dersleri niteliği almıştı. Ancak gece düğünün bu ağır ve somurtkan yüzü bir parça değişmiş, sabaha kadar fişekler atılmış, ateş oyunları yapılmış, eğlenilmiştir. Bu ateş eğlencelerinin niteliği sonraki bölümlerde anlatılacaktır.

Kanuni Süleyman zamanında dıştaki başarılar, fetihler ve zaferler bakımından Osmanlı İmparatorluğu en yüksek düzeye ulaşmış, saray ve çevresindeki kapıkulu halkı gurur, böbürlenme ve zafer sarhoşluğu içinde gevşemiş, kendisini bırakmıştır. Bunun içindir ki Kanuni Süleyman'ı izleyen İkinci Selim'in padişahlığı zamanı (1566-1574) İstanbulluların zevk ve eğlence âlemlerinin derinliklerinde koştukları bir dönemdir. Doğal olarak başta padişah ve adamları olmak üzere...

İçki yasağı unutulmuş, meyhaneler yeniden açılmıştı ve günden güne çoğalıyordu. Böyle iken özellikle hocalar içinde bu durumdan şikâyet edenler de yok değildi. 1571'de Galata kadısı padişaha mektup göndermiş, kendi bölgesi içindeki Müslümanlardan birçok kimsenin «Meclis-i Şer'i»ye gelip Müslüman olmayanların açıkta şarap taşımalarından, dince yasak olan bir şeyin böyle açığa dökülmesinden şikâyetçi olduklarını bildirmişti. Kadının mektubu çok düşündürücüydü. «Çevre köylerden Galata iskelelerine şarap gemileri geldiği zaman kâfirler takımının şaraplarını mahzenlerine fıçı ile alıp götürmeyip tulumlarla taşıdıklarını ve şehirler içinde gezip Müslümanların giysisine dokuna dokuna alıp götürdüklerini»[2] yazdıktan sonra özellikle önceleri

2) «Civar karyelerden Galata iskelelerine hamr gemileri geldikte kefere taifesinin hamrlarını mahzenlerine fıçı ile alıp götürmeyip tulumlarla taşıdıklarını ve şehirler içinde gezüp Müslümanların libasına dokuna dokuna alup götürdüklerini...»

böyle sokakta tulumla şarap taşıyan bir gayrimüslim meclis-i şer'i'de yargılandığı zaman o zamanki müftü, «şiddetli azarlama ve uzun hapis ile önlemek gereklidir.»[3] diye fetva ve kadılara belge vermişken, yeni padişah döneminde bu durumun yasak olmamasını ve kâfirlerin direnip fetvayı dinlememelerini önemle belirtiyor, bunun önüne geçilmesini istiyordu. Padişah gerçi kendi eğlencesindeydi. Halktan da böyle gayrimüslimlerin sokakta tulumla şarap taşımalarına kızacak olanların her halde pek o kadar çok olmadığını da biliyordu. Fakat ne de olsa memnun olmayanların çoğalmasını da istemiyordu. Galata kadısına o yılın 15 zilhiccesi tarihiyle bir hüküm yazdıysa da pek ileriye gitmeyip «Bundan böyle adı geçen kâfirlere tulumla şarap taşıtmayıp İslâm şeriatına aykırı kimseye iş yaptırmayasın»[4] demekle yetindi.

Önceleri gayrimüslimlerin şehre şarap getirmeleri yasaklanmış, fakat onlar bu işi kaçak sürdürdükleri için hem buyruğun yerine getirilmesine olanak bulunmamış, hem de gelir azalmıştı.

İkinci Selim bu konuda bir fetva çıkartıp gayrimüslimlerin şehre vergisini vermek suretiyle serbest içki getirebilmelerine izin vermiş, içki vergisini toplamaya bir de görevli atamıştır. Bu konuda şikayetler çoğalınca bir süre sonra İstanbul kadısı padişaha başvurarak dikkatini çekmiş ve İkinci Selim, 1573'te İstanbul kadısına bir hüküm çıkarıp yollamıştır ki bu satırlar o hükümden alınmıştır:

«Buyurdum ki (emir) ulaştığında Yahudi ve Hıristiyan takımına ve İstanbul şehri kapıcılarına gereği gibi tenbih ve tekrarlayasın ki şehre açıktan açığa fıçı ve varil ve tulumlarla şarap ve rakı getirmeyip kendileri için geceleyin gizlice getirdiklerini de müslümana satmayıp ve birbirine sattıklarında da gizlice verip evlerini meyhane yapmayıp açıktan açığa şarap ve rakı sattırmayıp ve düğünlerinde

3) «Ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd ile zerc etmek lâzımdır.»

4) «Min ba'd mezbur kefereye tulumla hamr taşıtmayıp şer'i şerife muhalif kimseye iş ettirmeyesen.»

çalgı çaldırmayıp açıktan açığa o çeşit toplantı yaptırmayıp dine uymayan törenlerin gösterişinden çok sakınıp İslâm şeriatı ve büyük emre aykırı bir kişiye iş yaptırmayasın. Uslanmayıp, yüce şeriata ve büyük emre aykırı iş yapanları sabit olduktan sonra fırsat vermeyip, hapsedip, isim ve belirtileriyle yazıp mutluluk kapıma bildiresin ki onun hakkında değerli yüce emrin ne biçimde çıkarsa gereği ile işlem yapasın.»[5]

5) «Buyurdum ki vusûl buldukta Yehûd ü Nasârâ tâifesine ve mahrûsa-i İstanbul kapıcılarına gereği gibi tenbih ve te'kîd eyleyesin ki şehre aleniyeten fıçı ve varil ve tulumlar ile hamr ü arak getürmeyüb kendi nefisleri içün geceleyin hafiyyeten getirdiklerini dahi Müslümana satmayub ve birbirine bey' eylediklerinde dahi hafiyyeten verüb evlerin meyhane eylemeyüb aleniyyeten hamr ü arak sattırmayub ve düğünlerinde çalgı çaldırmayub aleniyyeten ol makule cemiyet ettirmeyüb şeâir-i küfr izhârından ziyede ihtiyat edüb şer'-i şerife ve emr-i münife muhalif bir ferde iş ettirmeyesün. Uslanmayub hilâf-ı şer'-i şerif ve emr-i münif iş edenleri ba'd-el-sübût mecâl vermeyüb habs eyleyüp ism ü resimleriyle yazub südde-i saadetime arz eyleyesin ki anın hakkında emr-i celil-ül-kadrim ne vech ile sâdır olursa mucibi ile amel eyliyesin.»

SULTAN SÜLEYMAN DEVRİNİN ÜNLÜ FAHİŞELERİ

Mahalle Aralarındaki Fuhuş — Hapsedilen Kadınlar — Aşıklarıyla Birlikte İstanbul'dan Kovulanlar — Eyüp Semti Bilinen Galata Sokaklarından Farksız.

Öbür yandan saray, vekil, vezir konakları her dönemde erkekli kadınlı bir fuhuş hayatına sahne idi. Bu durum doğal ve meşru görüldüğü için ses çıkaran olmuyordu.

Kanuni Süleyman'ın padişahlığının son günleri ile özellikle sarhoşluğun yaygınlaştığı İkinci Selim zamanında, İstanbul'da halk arasında fuhuş da epey yayılmıştır.

Kanuni Süleyman'ın son yıllarında (1565), bir gün Galata dışında Sultangîr Mahallesi halkı toplanarak kadıya başvurmuş, mahalle sakinlerinden beş kadından şikâyet etmişlerdir. Bunlar Arap Fati, Narin, Giritli Nefise, Atlı Ases diye tanınan Kamer ve Balatlı Yümnî kadınlardı. Bu kadınlar açıkça fuhuş yapıyorlardı. Kadı, şikâyet üzerine kadınları çağırtmış, Arap Fati dışındakiler çağrıya uymuşlardı. Mahalle halkından Müderris Mevlâna Muhiddin, Kâtip Mehmet, İlyas, Sinan Halife ve başka Müslümanlar bu kadınların uygunsuz davranışlarına tanıklık etmişler, kadınların evleri zorla sattırılmış, kendileri şehirden dışarıya sürülmüşlerdi. Arap Fati ise evini denetlemek için gelen imam, müezzin ve mahalle halkına karşı pencereyi açıp:

— İmamınıza ve kadınıza ve şeriatınıza lânet! diye bağırıp çağırmıştı.

Arap Fati'nin yaptıkları bir değil, binbir değildi. Bir kez Kalafatçı Mahallesinde basıldığı gibi, kendi evine de

yabancı erkekler kabul ettiği anlaşılmıştı. O sövüp saymadan da sonra kadın derhal yakalanarak tecdid-i iman ettirilmiş[1], evi satılmış, kendisi de taşrada bulunan kocası gelinceye kadar zindanda hapsedilmiştir.

İkinci Selim zamanında Arap Fati gibi kadınlara artık İstanbul sokaklarında adım başında rastgeliniyordu. 1567'de nihayet bir padişah hükmü çıkarılıp, mahalle aralarındaki fuhuş sınırlandırılmak istenildi. Bu hükümde İstanbul kadısına «İstanbul şehrindeki mahallelerde oturan fahişelerin denetlenip, mahallelerde imam ve cami olanların hatipleri ve imamları ve başka müezzinlerinin de durumlarının incelenmesi, imamlık ve hatipliğe İslâm şeriatının gerektirdiği gibi liyakati olmayanların kaldırılması»[2] emrediliyor ve bu yüce hükmü getirmekte olan Enderun çavuşlarından Pîri Ağa vardığı zaman asla erteleyip gecikmeden her mahallenin imamı ve müezzinlerini, halkını toplaması, son derece dikkat ve özenle mahallelerinde fahişeden veya başka ahlâksızlardan her kim varsa sorup fahişeleri ortaya çıkarıp hapsetmesi bildiriliyordu.

Bu padişah hükmü şöyle biter: «Şöyle ki, denetleme sırasında önce fahişeler kaybolup sonradan mahallelerine gele, yahut koruyup ele vermeyeler, sonradan ele gele, hiçbir zaman ve kesinlikle, eğer imam ve müezzinler ve eğer başka mahalle halkıdır, bir ferdin özünü sayılmayıp her kimin mahallesinde bulunursa onlara olunacak hakaret ve güdülecek politika önce imam ve müezzine ve ikinci olarak mahalle halkına kararlaşmış bilip ona göre her biri sezgi sahibi olup eğer denetleme sırasında mahallelerinde olan fahişeleri ele vermekte, eğer sonradan gelenleri ele vermekte dakika öldürmeyip savsaklama ve kolaylık göster-

1) İman yenileme, inanç yenileme.

2) «Mahrusa-i İstanbul'da vâki mahallâtda sâkin olan fevâhiş teftiş olunup her mahallatın imam ve cami olanların hatipleri ve imamları ve sair müezzinlerinin dahi ahvalleri görünüp anın gibi imamet ve hitabete mukteza-i şer'-i şerif üzere liyakati olmayanların ref' olunması.»

meden sakınalar. Bu konuyu öbür emirlerle karşılaştırmayıp emrin üzere her mahalleye varıp eğer toplumun durumunu, eğer imam ve müezzinlerini tamam görüp ortaya çıkan fahişeleri hapsedip sonra ne kadar fahişe hapsedilirse ve her biri bu yerli midir, yakınları var mıdır, ayrıntılı defter yapıp bildiresin[3].

Bu denetleme aylarca sürmüş, böylece epey kadın mahallelerden toplanıp hapsedilmişti. Oysaki bunların birçoğuna gönül vermiş nice delikanlılar vardı. Sevgililerini elden kaçırmaya razı olmuyorlardı. Kadınları hapisten kurtarmak için kendileriyle evlenme isteğinde bulundular. Durum padişaha bildirildi. İkinci Selim bu gibi kadınlardan evlenenlerin tahliyesini, fakat kendilerinin de kocalarının da İstanbul'dan kovulmalarını, böyle kadınlarla evlendikten sonra İstanbul'da kalacak olanlar bulunursa bunların da hapsedilmelerini emretti. Emir kavram olarak yerine getirildi.

O zamanki Eyüp semtinin küçük farklarla şimdiki Galata sokaklarına benzediği anlaşılıyordu. Yine 1567 yılı içerisinde Eyüp'ün, namuslu bir adamın barınamayacağı bir yer durumuna geldiği İkinci Sultan Selim'e bildirilmiş ve şikâyet edilmiş, padişah buranın düzeltilmesi ve arıtılması için Haslar kadısına bir «hüküm» çıkarmıştı. Bu hükümde özellikle deniliyor ki:

3) «Şöyle ki hîn-i teftişde evvelâ fahişeler gıybet edüb sonradan geri mahallelerine gele, yahut himâyet edüb ele vermeyeler, sonradan ele gele, asla ve kat'â, eğer imam ve müezzinler ve eğer sair mahalle halkıdır, bir ferdin özürü makbul olmayub her kimin mahallesinde bulunursa onlara olunacak hakaret ve siyaset evvelâ imam ve müezzine ve saniyen mahalle halkına olmak mukerrer bilüb ana göre her biri basiret üzere olub eğer hîn-i teftişde mahallelerinde olan fevâhişi ele vermekte dakika fevt etmeyüb ihmal ve müsaheleden hazer edeler. Bu hususu sair umura kıyas etmeyüb emrim üzere her mahalleye varub eğer cemaat ahvalin, eğer imam ve müezzinin temam görüb zuhur eden fahişeleri hapsedüb sonra ne miktar fahişe hapsolursa ve her biri bu yerli midir, akrabaları var mıdır mufassal defter edüb bildiresin.»

«Adı geçen kasabanın mahallelerinde araştırma, inceleme ve denetleme yapıp onun gibi mahallelerde şarap içilir ve Tatar bozası işlenirse yasaklanmasını ve odalarda fahişe olursa ihraç edilmesini, ahlâksızlık edenlerin kanunla haklarından gelinmesini emredip buyurdum ki, emir geldiğinde bu konuya sürekli olarak önem verip şarap içenleri ve Tatar bozası işleyenleri engelleyerek bulunan fahişeleri tutuklayıp bundan sonra imamlara ve müezzinlere ve mahalle kethüdalarına gereği gibi uyarıda bulunasın ki, bugünden sonra mahallelerinde ahlâksızlardan, fahişe ve bozgunculardan kimseyi bırakmayıp engelleyerek kovup, yasak olmayanları hâkimlere haber vereler.»[4]

Eyüp'te fuhuş ve ahlâksızlığın yaygınlaşmasında, bunu yasaklamakla görevli kişilerin de rolleri vardı. Çünkü subaşılar, fahişe kadınların, hırsızların ve öbür uygunsuz takımının nerede olduklarını biliyorlar,fakat altınlarını, paralarını alarak kendilerine dokunmuyorlardı. Bu yüzden İstanbul'un öbür taraflarında iş yapamayan genel kadınlar, hırsızlar ve başkaları ceplerini doldurunca Eyüb'e geçiyorlar, subaşıların gönüllerini hoş tutup, tezgâh kurarak serbestçe işe başlıyorlardı. Rüşvet ve fuhuş o dereceye gelmişti ki padişah hükmünde bu gibi hareketlere yeltenen subaşıların da şiddetle cezalandırılacaklarını açıklama ve onları korkutma gereği duyulmuştu. Aynı zamanda Eyüp'teki temizliğin esaslı olabilmesini sağlamak için bu arada bu ilçedeki kahvehaneler kapatılmış, çalgı çalmak, çaldırmak, toplanıp cümbüş yapmak da yasaklanmıştır.

4) «Kasaba-i mezbûrenin mahallâtında tetebbu ve tecessüs edüb teftiş eyleyüb anın gibi mahallelerde şürb-i hamr olur ve Tatar bozası işlenir ise men ve odalarda fahişe olursa ihraç edüb fısk ü fücur edenlerin şer' ile haklarından gelinmek emr edüb buyurdum ki vusul buldukta bu bâbda daima mukayyed olub şürb-i hamr edenleri ve Tatar bozası işleyenleri men'· ve bulunan fahişeleri haps edüb min ba'd imamlara ve müezzinlere ve mahalle kethüdalarına gereği gibi tenbih ve tekîd eyleyesin ki ba'de-l-yevm mahallelerinde fıskeden ve fahişeden ve sair ehl-i fesaddan kimseyi koymayub men' ve def' edüb memnu' olmayanları ehl-i hükme haber vereler.»

PERDE ARKASINDA : ÇAMAŞIRCI KADINLAR REZALETİ

Yeni Bir Ticaret — Yer Yer Açılan Dükkânlar — Leventlerin Geniş Göğüslerinde — Gayrimüslimlerin Aldıkları Güzel Cariyeler — Şehir Yağması

Mahalle aralarındaki fuhuşun yasaklanma ve sınırlandırılması yolundaki hareketler başlangıçta etkisini göstermiş, epey kadın toplanıp tutuklanmış veya sürgün edilmişti. Fakat hiç şüphesiz birçoğu da şuraya buraya saklanmıştı. Nitekim bunlar az bir zaman sonra başka perdeler altında ortaya çıkmakta gecikmemişlerdir. Bu cümleden olarak az zaman içinde şehrin çeşitli yerlerinde bazı yeni dükkânlar açıldığı, yeni bir sanat ve ticaretin geçerlik kazandığı görülmüştür: Çamaşır yıkamak!

Gerçekte şimdiki kolacı, ütücü dükkânları gibi İstanbul'un dört bir yanında açılan dükkânlarda ücret karşılığında çamaşır yıkamaya başlandığı görülmüş, doğal olarak akla uygun ve yasal sayıldığı için önce bu yeni ticarete ses çıkarılmamıştır. Az bir zaman sonra bu çamaşırcı dükkânlarının iç yüzü kendiliğinden ortaya çıkmış ve mahallelerdeki fahişeleri toplamakla ahlâksızlığın önüne geçildiğini sananların ayakları suya ermiştir.

Bu dükkânlarda çamaşır yıkayanlar doğal olarak kadınlardı. Çamaşırlarını dışarıda ücretle yıkatmak durumunda bulunanlar da yine doğal olarak bekâr erkeklerdi. Mahalle aralarında iş yapmaları yasaklanan genel kadınlar, şurada burada, kıyıda bucakta çamaşırcı dükkânı açıp leventlerle

ilişki kurmuş, alışverişe girişmişlerdi. Çok kez eski genelevi patronları bu dükkânlarda tezgâhtarlık görevi yapıyor, ellerinin altında her cinsten siparişe göre, taze, işinin ustası, becerikli kadınlar bulunuyor, bunlar bazen çamaşır yıkamakla uğraşıyorlar, bazen de yorgunluklarını dev yapılı leventlerin çelik gibi göğüslerinde dinlendiriyorlar, çalışırken de dinlenirken de kazanç ve kârdan vaz geçmiş olmuyorlardı.

İşin 1570 yılı içerisinde farkına varılmış, yasaklanması yönüne gitmek için «Emr-i şerif»[1] çıkmıştır. Padişahın İstanbul kadısına o tarihle gönderdiği «Hükm-i Hümayûn» bu konuda uyarıları kapsar. Bu emirler üzerine İstanbul'un her tarafında bulunan vakıf yöneticileri çağrılıp kendilerine yönetimlerinde bulunan dükkânları çamaşırcı kadınlara kesinlikle kiralamamaları, önceden kiralanmış olanları da derhal boşalttırmaları «gereği gibi tenbih ve te'kîd» edilmiştir. Aynı zamanda taraf taraf denetime başlanılmış, bütün çamaşırcı dükkânları kapatılarak çamaşırcı kadınların tümü iş yapmaktan alıkonulmuşlardır. Bir süre sonra denetlemeler yenilenmiş, yasağa rağmen çalışan çamaşırcı kadınlar ve bunlara dükkân kiralayan vakıf yöneticileri yakalanarak haklarından gelinmiştir.

Eski zamanlarda açık fuhuş, saray, vekil, vezir ve zengin konaklarında şenlikli ve resmî bir biçim altında sürüp giderdi. Cariye alım satımının hiç kuşkusuz bundan başka anlamı yoktur. O zamanki zengin gayrimüslimler bile paraları sayesinde müslüman kızlarına sahip olabiliyorlar, istedikleri cariyeleri alıp konaklarına kapatıyorlar, coşkun zevk ve vuslat geceleri yaşıyorlardı. Bir aralık bazı hocalar kendileri düzineyle kadın alıp kullanmak ve bırakmakla uğraşmalarına rağmen gayrimüslimlerin cariye satın almalarına engel olmak istemişler, birleşerek padişaha başvurup şikâyet etmiş, sonunda şöyle bir hüküm çıkarttırmışlardı: İstanbul kadısı İstanbul'da bulunan Yahudi ve başka kâfirlerle Hıristiyan evlerini denetleyecek, denetlettirecek, kim-

1) Padişah buyruğu.

de ne kadar esir ve cariye olduğunu, bunların nereden, ne zaman alındıklarını saptayıp bir deftere yazacaktı.

İkinci Selim, İstanbul Subaşısı Mehmed'i ayrıca bu işle uğraşmak için görevlendirilmiş ve İstanbul kadısına yollamıştı. Denetleme sırasında kimsenin ne korunmasına, ne de zorla getirilmesine meydan verilmemesini eklemişti.

Bu, gayrimüslimler katındaki esir ve cariyelerin yasaklanması demek değil, fakat buna doğru atılmış bir adımdı. Nitekim bu deftere geçirme işinden sonra ikinci bir padişah buyruğu çıktı ki onda da İstanbul'da bulunan Musevî ve İsevîlerin esir ve cariye alıp kullanmalarının yasaklandığı bildiriliyordu. Padişahın bu buyruğu gereğince Yahudi ve Hıristiyan aileler katında bulunan esir ve cariyelerden azatlı olanlar sahiplerinden alınıp Müslümanlara verilmiş, esir olanlar da alınıp Müslümanlara satılmış, parası esir ve cariyelerin eski sahiplerine teslim edilmiştir. Aynı zamanda tüm Musevî ve Hıristiyanlara bundan sonra esir ve cariye alıp kullanmamaları, yakalandıkları takdirde ceza görecekleri bildirilmiştir.

Padişahın emri gerçi satılan esirlerin bedellerinin sahiplerine verilmesini bildiriyordu. Nitekim bazı yerlerde böyle yapılmıştı. Fakat bazı yerlerde de İstanbul Kadısı Mevlana Ali Efendi'nin idaresizliği, daha doğrusu ihmali, gayrimüslimlere değer vermemesi yüzünden tatsız olaylar olmuştu. Yahudiler kanuna aykırı davranarak güzel cariyeler bulundururlar diye kolluk kuvvetleriyle bazı Yahudi evleri basılıp cariyeler meydana çıkarılırken çapulcular bu fırsatı cana minnet bilmişler, türlü bahaneler uydurarak «Bu evde cariye var,» «Burada dahi var!» diyerek önüne gelen evi basıp şehrin yağma edilmesine neden olmuşlardır.

HAMAMDA ÇIPLAK KIZLARI KOVALAYAN PADİŞAH

Kaymakçı Dükkânları Buluşma Yeri — Takunyanın Üstünde Ayağı Burkulunca — Aşk-ı Şahaneye Kadeh Kaldıran Yeniçeriler — İçki Yüzünden İsyan

On altıncı yüzyıl ortalarında Eyüp semtinin İstanbul'un en batak yeri olduğunu yazmıştık. İkinci Selim'in «Hükm-i Hümayûn»u ile Eyüp'teki meyhaneler, genelevler, raks, müzik ve başka eğlence yerleri kapatıldıktan sonra bir süre ortalık sessizleşmişse de, aradan bir süre geçince yavaş yavaş Eyüp yeniden eski halini almaya başlamıştır. Bu seferki fuhuş büsbütün başka bir biçimdedir.

Eyüp Camii, medresesi ve okulu çevresinde bir süreden beri gayrimüslimler çoğalmıştı. Serbest hayatta bunların da etkisi oluyor, eğlenmek isteyen Müslümanlar da gayrimüslümlerin arasına karışarak gizleniyorlardı. Eyüp bahçe ve bostanları özellikle bunların coşkun eğlencelerine sahne oluyordu. Renk renk çiçekler arasında cana can katan kokularla içki âlemleri kuruluyor, raks ve müzik başlıyor, kaval ve davul çalınıyordu.

Eyüp'ün kaymakçı dükkânları o zaman da ünlü idi. Bu dükkânlar o zaman kaymak alışverişinden başka daha nice işler de görüyordu. Örneğin şimdiki bazı pastane ve benzeri yerlerin yaradıkları işlere de yarıyor, düşkünler, âşıklar, sevenler ve sevilenler şehrin dört bir yanından boş zamanlarını geçirmek için bu dükkânlara geliyorlar, kaymak yer-

ken kaşla göz arasında bu ağız tadiyle nice nice tanışma anlaşma ve hattâ buluşma sözleşmesinde gecikmiyorlardı.

İkinci Selim'in son yıllarında bu hal yeniden hocaların «din elden gidiyor, ahlâk-ı İslâmiye kalmadı, bu ne gündür, kıyamet mi yaklaşmıştır?» şeklinde ortak şikâyetlerine bu konuda kadıya başvurup itirazlarına neden olmuştu. Durum padişaha bildirilerek bunun önüne geçilmesi istenmiş, sonunda 1573 yılında padişah bu işin «gizlice yasaklanması çarelerinin araştırılmasını» ferman etmiştir. Bunun üzerine Eyüp semtindeki fırınları, kaymakçı ve oyuncakçı dükkânlarını tutan gayrimüslimler burada ticaret yapmaktan alıkonulmuşlar, bostan ve bahçelerde toplanıp düzenlenen eğlencelere bundan sonra izin verilmemiş, «kaymakçı dükkânlarına kadınların kaymak yemek bahanesiyle girip oturup yabancıların toplanıp ahlâksızlık etmeleri»nin[1] önüne geçilmiştir.

İkinci Selim böylelikle halk arasındaki fuhuşun sözde yasaklanması yoluna giderken kendisi zil zurna sarhoş, her ırkın en güzel kadınlarını toplatıp sabahlara dek şenlikler, eğlenceler, yeme ve içmelerle iliklerine kadar dolu, sinirleri sarsıla sarsıla, hummalı, sar'alı, ateşli bir fuhuş hayatı yaşıyordu. Nitekim bu kaymakçı dükkânları olayının ertesi yıl sarayın özel hamamında bizzat İkinci Selim coşkulu bir seks âlemi düzenlemişti. Tadına önceden bakılmış yosmalar bu eğlenceye sokulmamış, padişaha yaranmak için bilinen sıfatı takınmaktan da çekinmeyen dalkavuk ruhlu vezirlerin, «ulemâ» adı altındaki yüzsüzlerin ve öbür ileri gelenlerin güzelleriyle ünlü ülkelerden toplanıp «südde-i saadet»e[2] sundukları genç ve körpe bakireler o gün «emr-i hümâyun»la padişahı yıkamakla görevlendirilmiş, hazinedar usta tarafından çırılçıplak soyularak «halvet-i hümâyun»a bırakılmışlardı. İkinci Selim biraz sarhoştu. Üstelik hamamın sıcaklığı da sinirlerini epey gevşetmişti. Ay yüzlü güzeller padişahı

1) «Kaymakçı dükkânlarına nisâ taifesinin kaymak yemek bahanesiyle girip oturup nâ-mahremler cem' olub fısk u fücûr etmeleri».

2) Mutluluk kapısı.

yıkadılar, temizlediler, vücuduna masaj yaptılar. Epey âlem oldu. Çıplak kızlar, kahkahaları, çığlıkları hamam kubbesinde çınlarken sedef kakmalı nalınların üstünde ayakları burkularak, vücutları kıvrılarak bucak bucak kaçıyorlar, İkinci Selim sakalı titreyerek, heyecan ve sarsıntıyla kızları tutmak için koşuyordu. «Zat-ı şâhâne»nin bir aralık kalbi hızlı hızlı çarpmaya, her tarafı tiril tiril titremeye başladı. Bu sırada gözdelerinden birini yakalamak üzereyken, birden nalınlarının üstünde ayağı burkuldu, sallandı ve çıplak vücudu mermer taşlara boylu boyunca uzandı. Kızlar yetişip geldiler, padişahı dinlenme yerine güçlükle taşıdılar. İkinci Selim'in sefahatla yıpranmış, yaşlı vücudu sıcak hamam içinde ne o şiddetli heyecana, ne de bu müthiş düşmeye dayanabilecek yetenekte değildi. Hamamdan yatağına taşınan padişah bir daha kalkamadı. Vücudunun ağrı ve sızıları içinde gözlerini ebediyen kapadı (1574).

İkinci Selim zamanında İstanbul'da kır eğlenceleri de epey yaygınlaşmıştı. Bizzat padişah gezintiden zevk alırdı. En çok istek duyduğu yerler de Çekmece köyüyle Çubuklu idi.

İkinci Selim'in oğlu Üçüncü Murat zamanında da kır gezintileri gözden düşmemiş, yazın taraf taraf gezi yerlerine çıkılarak çadırlar kurulup saz âlemleri yapılmış ve eğlenilmiştir. Üçüncü Murat'ın en çok çıktığı yazlık gezi yerleri de Çubuklu ile Sultaniye'dir.

Üçüncü Murat da babasından daha güçlü iradeli bir adam değildi. Tahta çıkışının ilk yılı sonunda meyhane açılması hakkındaki yasağı İslâm mahalleleri için uygulamış, böylece gayrimüslimlerin oturdukları yerlerdeki meyhanelere dokunulmamasını ferman etmişti (1577).

Böylelikle içkiye alışkın Müslümanlar, gayrimüslimlerin oturdukları mahallelere gitmekle ihtiyaç ve isteklerini giderme olanağını buluyorlardı. Bu padişah iradesi keyif sahiplerini aşırı derecede sevindirmişti. Bir gün Üçüncü Murat, yağız bir at üstünde İstanbul sokaklarını dolaşıyordu. Yolu rasgele bir Rum meyhanesinin önünden geçiyordu. İçeride Yeniçeriler oturmuş, eğleniyorlardı. Dışarıdan padişa-

hın geçmekte olduğunu gördüler, sarhoşluk haliyle sevinçlerini belli etmek için ayağa kalktılar. Kadehlerini pencereden dışarıya uzatıp bir ağızdan yüksek sesle bağırdılar:

— Aşk-ı şahaneye!

Padişahın bu saygısızlığa fena halde canı sıkılmıştı. Saraya döner dönmez ilk işi bir emir çıkarmak oldu. Hilâfet merkezinde kendisi gibi bir halife-i devran zamanında «Şeriat ve yüce emre aykırı olarak açıkça şarap ve içki alım satımı ile kullanılması»nın asla uygun olmayacağını söyleyip, Müslümanların içki içmekten kaçınmalarını emrettiğini bildirdi. Devlet görevlileri padişah buyruğunun yerine getirilmesine yeltendiler. Fakat düzeni bozulmaya başlayan askerin artık padişah buyruğuna kulak astığı yoktu. Bu içki yasağı dehşetli hoşnutsuzluk ve kaynaşmaya neden oldu. Üç yüz sipahi, subaşıyı küçük düşürücü sözler söyledi isyan etti, sadrazama dayak atmaya kalktılar. Olay bu kadarla da kalmıyordu. İçkinin yasak edilmesi yüzünden isyan çıkaranlar padişaha da atıp tutmaya başladılar. Zaten atılan taş ürkütülen kurbağaya da değmezdi. Nihayet Üçüncü Sultan Murat işin büyüdüğünü görünce sözünü geri almak zorunda kaldı. Askerin içki içmesine izin verildi, böylece içki yasağı kısmen kaldırıldı. Fakat askerle birlikte asker olmayanlar da içki içmeyi sürdürdüler.

SARHOŞLAR KADINLAR HAMAMINI BASIP...

Sokakta Kadınları Öpenler — Lânga Taraflarında — Müezzin Sefer Efendi'nin Başına Gelenler — Sandal Sefaları — Kadın Erkek Birarada.

Üçüncü Murat zamanında itaatsizlik ve kargaşa alabildiğine genişlemişti. Bu arada yapılmadık rezalet de bırakılmıyordu. Bir kez Lânga yakınlarında Aynabeği, Bedii, Kâtip Kasım ve Şeyh Ferhat mahalleleri halkı mahkemeye gelip karılarının namusunun iki paralık olduğundan yana yakıla şikâyet etmişlerdi. O zaman bu mahalleler arasında gayrimüslimler oturuyor, bunların evlerinde geceli gündüzlü rakılı şaraplı cümbüşler yapılıyor, Müslümanlar da bu arada zil zurna sarhoş olup sokaklara dökülüyorlardı. Sarhoşlar huy edinmişlerdi: Bu evlerde içip içip yakındaki hamamın yolunu bekliyor, hamama gitmekte olan kadınlara saldırıp öpüyor, yol ortasında oralarını buralarını sıkıştırıyorlardı. Bazen sarhoşlar sokak saldırılarıyla yetinmiyor, hamama girerek çıplak kadınların çığlık atarak kaçışmalarına neden oluyor, bu görüntüyü neşeyle seyrediyorlardı. Kadınları kovalayıp hamamın kuytu yerlerinde sıkıştırarak tecavüze cesaret edenler bile vardı. Bir defasında böyle bir olayda kadınlar, hamama dalarak gözüne kestirdiği kadını iç bölmede sıkıştıran dağ yarması gibi bir levendi engelleyemeyince yakındaki kahvede oturan erkeklerden yardım istemek zorunda kalmışlardı. Bunun üzerine sokakta ne kadar erkek varsa tecavüze uğrayan kadını kurtaracağız diye paldır kül-

dür hamama dalmış, gözleri sabunlu, vücutları çıplak kadınlar neye uğradıklarını şaşırmışlar, bu kez de başka bir kepazelik ortaya çıkmıştı.

Lânga sarhoşları ortalık karardıktan sonra sokakta akşam ve yatsı namazlarına gitmek için yoldan geçen ihtiyarlara, hocalara ve başkalarına da yapmadık hakâret bırakmıyorlardı. Bir gece Sefer adlı bir müezzini minarede ezan okurken alay olsun diye beklemişler, adam işini bitirip de camiden çıkınca yaka paça edip zorla meyhaneye sokmuşlar, yatırıp üstüne boydan boya şarap dökmüşlerdi.

Yukarıda belirtilen beş mahalle halkının İstanbul kadısına şikayeti üzerine durum padişaha bildirildi. Bundan sonra bu gibi kepazeliklere meydan vermemek için hamam çevresindeki ve İslâm mahallelerindeki meyhanelerin kapatılması, yeniden açma girişiminde bulunacakların cezalandırılması kararlaştırıldı. Fakat bu öyle bir önlemdi ki daha önce de birçok kez uygulanmak istenmiş, ancak yararı görülmemişti.

Üçüncü Murat zamanının başlıca eğlencelerinden biri de deniz gezintileri ve sandal eğlenceleridir. O zaman İstanbul'da pereme denilen kayıklar kullanılmaktaydı. Genç kadınlarla bazı leventler peremelere binip denize açılıyorlar, kayıkta dost olup aşk ve şevk ufuklarında kürek çekiyorlardı. Bu gibi genç kadınlarla erkeklerin birlikte kayıklara binip ahlâksızlığa neden olmaları çeşitli defalar yasaklanmış, bu yasaklar bazen tuhaf belirtiler de doğurmuştur.

Pereme o zaman için gezinti aracı olmakla birlikte aynı zamanda belli başlı ulaşım araçlarından biriydi. Sözü edilen yasaklardan birinde iş için veya başka bir nedenle bir taraftan öbür tarafa geçmek zorunda bulunan yaşlı kadınların peremelere binmelerine bazı dar görüşlü adamlar «namusa aykırıdır» diye engel olmaya kalkışmışlar, böylece iş güç sahibi yaşlı kadınlar da kıyılarda kalmışlardı.

Nihayet 1580'de Üçüncü Murat yeniden bir «hükm-i hümâyun» çıkararak yasağın, böyle iş güç için sandala binen yaşlı, namuslu kadınlara ait olmadığını ilân gereğini duymuştu. Bunun üzerine yasak kendiliğinden büsbütün kalkmış,

yine genç kadınlar âşıklarıyla birlikte peremelere binip sefa kıyılarına doğru açılmaya başlamışlardır.

Üçüncü Murat zamanında kayıkların biçimlerinde de değişiklik olmuştu. Peremeler eski biçimlerinden çıkmış, uzun ve ensiz kayıklar yapılmaya başlanmıştı. Önceleri kazaya neden oluyor diye yelken kullanılması yasaktı. Oysaki artık bu yasağa uyan kalmamıştı.

Peremeciler bu ensiz ve uzun kayıklarda yelken açıyorlar, kadınları erkeklerle karışık oturtuyorlardı. Üstelik bazen fazla adam da aldıkları için batma olayları çoğalmaya başlamıştı.

Üçüncü Murat 1583 tarihlerinde nihayet bütün bunların önüne geçmek amacıyle şiddetli bir hükm-i hümayûn çıkarmış, bu gibi ince ve ensiz kayıkların kesilip parçalanmasını, kadınlarla erkekleri karışık oturtan peremecilerin de sağlam bir biçimde cezalandırılmalarını emretmiştir. Bu gibi davranışta bulunan kayıkçılar yakalanmış, öbürlerine etkili örnek olsun diye kürek cezasına çarptırılmışlardı. Ayrıca bunların kethüdaları da cezalandırılmıştır.

Üçüncü Murat zamanında İstanbul'da bollaşan rezaletlerden biri de esir ticaretidir. Yasaklanan fuhuş bir aralık cariye alım satımı biçiminde ortaya çıkıp gelişmişti. Yıllardan beri köle ve cariye ticaretiyle uğraşan tanınmış esirciler dışında bazı kimseler kendilerine esir tüccarı süsü vererek çarşıda ve esir pazarında dolaşmaya, «Satılık cariyedir» diye ellerinin altındaki genel kadınları şuna buna peşkeş çekmeye başlamışlardı. Erkek müşteriler, bu gibi kadınları çok az fiyatla sözde satın alıyorlar, alıp odalarına götürüyorlar, günlerce alıkoyduktan sonra beğenmedim diye geri veriyorlar, sözü geçen esirciler de bu kadınları geri alıp aynı biçimde başka müşteriler aramaya bakıyorlardı.

Bu biçim ticaret çok kârlı olduğu, sermaye de bir türlü bitip tükenmediği, sürekli olarak geri geldiği için bu işe girenlerin sayısı çoğalmıştı. Bu gibi esirciler arasında özellikle kimliği karışık yaşlı kadınlar dikkat çekiyordu.

Aynı zamanda bazı kefilsiz tellallar da türemişti. Bunlar da esirci kadınlardan genç ve güzel cariyeleri müşteri-

ye götüreceğiz diye alıyorlar, bekâr odalarına götürüp cebi dolu zevk avcılarına kiralıyorlar, türlü istek ve tutkulara oyuncak ediyorlardı.

Bu biçim ticaret epey yayıldıktan sonra şikâyetleri çekmeye başlamıştı. Bir defasında çarşı esnafı birçok esirci ve namuslu tüccar bir insan kalabalığı halinde toplanıp kadıya gitmişler, İstanbul kadısı durumu padişaha bildirmiş, 1583'te çıkan bir emirle kadınların esircilik etmeleri yasaklandığı gibi kefilsiz tellalların ve tanınmamış esircilerin köle ve cariye alım satımıyla uğraşmalarının önüne geçilmiştir. «Uyarıdan sonra uslanmayıp eski bozgunculuk ve kötülüklerini sürdürenlerin de kanunun gerektirdiği doğrultuda haklarından gelinmesi»[1] ayrıca İstanbul kadısına hatırlatılmıştır.

1) «Tenbihten sonra uslanmayub ber sâbık-ı fesad ve şenaatda devam edenlerin de muktezâ-i şer'-i kavim haklarından gelinmesi».

İLK TÜTÜN İSTANBUL'A NE ZAMAN GELDİ?

Sinan Paşa Köşkünde Yapılan Müzikli Eğlenceler — Padişahın İstediği Şarkı — 1591 Yılındaki Müzik Âletleri

Halk arasında fuhuş, resmî yasaklar karşısında türlü türlü görüntüler alırken saray ve zengin konakları çeşitli eğlencelere sahne oluyordu. Bizzat Üçüncü Murat, babası gibi zevkine düşkün bir adamdı.

Üçüncü Murat'ın çok sevdiği bir eğlence köşesi vardı: Sinan Paşa Köşkü.

Topkapı Sarayı'nın eteklerinde Marmara kıyılarında Yalı Köşkü kapısının bitişiğinde yapılmış olan, bugün yıkıntısı bile kalmayan Sinan Paşa Köşkü'nde eskiden donanma sefere çıkacağı zaman padişah, vekiller ve vezirler toplanır, topluca zafer ve başarı duaları edilir, daha sonra donanma hareket ederdi. Üçüncü Murat, Marmara'nın şarkılı suları karşısında bir aşk yuvası halinde duran, estetik güzellikler taşıyan bu küçük kasrın böyle seferden sefere hayat bulmasını ve uzun süre terk edilmiş bir biçimde kalmasını uygun görmemiş, burada sık sık toplantılar düzenlemiş, şarkılı Marmara sularını yüksek zevk ve neşe ezgileriyle büyülemişti.

Üçüncü Murat müziği çok seviyor ve koruyordu. Bu nedenledir ki müzik, zamanında epey değer kazanmış, ilgilenenleri çoğalmış, birçok müzisyen de sanatları yüzünden Pa-

dişah'ın özel eğlencelerine, zevk ve sefa hayatının gizlilik sınırlarına kadar girmek olanak ve liyakatini almışlardır.

Padişah 1594 tarihlerinde hastalığı zamanında bir gün Sinan Paşa Köşkü'nde son bir eğlence daha düzenlemişti. En ünlü müzisyenler huzurunda çalıp söylüyorlar, «Zat-ı Şahane» sülün gibi cariyelerin, yeryüzünün dört bir köşesinden getirilmiş dünya güzeli dilberlerin taze vücutlarının çevresinde kaynaştığını görüp bu genç kalplerin sıcaklığından yararlanmaya çalışıyordu. Fakat boşuna... Padişahın yaşlı bedeninde besisuyu kurumaya yüz tutmuştu. Üçüncü Murat, bu müthiş gerçeği anlamakta gecikmemiş, saz topluluğuna haber göndermişti. Müzisyenler padişah buyruğu üzerine faslı değiştirdiler, şu şarkıyı çalmıya başladılar.

Bîmarım ey ecel, bu gece bekle canım al![1]

Gerçekte, bu müzikli eğlence âlemi Üçüncü Murat için son eğlence gecesi olmuş, çok geçmeden padişah yatağında gözlerini ölümün siyah boşluğuna yummuştu.

İkinci Beyazıt zamanında saraya giren müzik, İkinci Selim ve özellikle Üçüncücü Murat dönemlerinde en parlak günlerini yaşamıştır. Üçüncü Murat döneminde, 1591'de çalgı olarak rebâb, nây, musikar, çeng, şeştar, kudüm, ravza, ud, kanun, santur ve daha on saz biliniyordu. Gitgide bunların birçoğu kullanılmamıştır.

Üçüncü Murat'tan sonra padişah olan Üçüncü Mehmet zamanında (1595-1603) İstanbul keyif veren yeni bir maddenin daha zevkini tatmıştır: Tütün.

Her zaman değerli ve egemen olan içkiden başka kahve zaman zaman yasaklanıyor zaman zaman bu yasak gevşetiliyordu. Arada bir keyif verici olarak bir tür macun da kullanılıyordu. Fakat İstanbullular, henüz tütünü tanımıyorlardı. 1600'de ilk defa olarak bu da İstanbul'a getirilmiş, fakat ilk zamanlarda pek fazla ilgi görmemiştir. Asıl yaygınlaşması tam otuz altı yıl sonradır.

1) Bîmar: Hasta.

Üçüncü Murat ve onu izleyen Üçüncü Mehmet'in saltanat dönemleri, İstanbul'da daha çok önceden işe başlayan Karagözcü, meddah ve kıssahanların, 1591 tarihlerinde de var olduklarına değgin bilgiler elde edilen hokkabaz ve şu' bedebazların epey ilgi gördükleri, yaygınlaştıkları bir dönemdir. Fakat bunlar hakkında, önce Kanuni Sultan Süleyman döneminde, sünnet düğünlerinde yapıldığından söz ettiğimiz ateş oyunlarıyle birlikte ayrıca bilgi verileceğinden burada kısaca değinmekle yetiniyoruz. Özellikle Üçüncü Mehmet'ten sonra padişah olan Birinci Ahmet (1603-1617) bu tür eğlencelere çok düşkündü.

Birinci Ahmet, 14 yaşında tahta çıkmış, tahta çıkışından bir ay sonra sadrazam Yavuz Ali Paşa konağında sünnet düğünü yapılmış, sünnet edilmişti. Çocuk padişahın oyun ve oyuncaklara eğilimi gayet doğaldı. Büyüdükten sonra da küçüklüğünde kendisini eğlendirenleri ihmal etmemiş, sözü edilen eğlenceler ve bu işle uğraşanları korumuştur.

Birinci Ahmed'in ölümünden sonra tahta çıkan ve çok kısa bir süre padişahlık yapan Deli Mustafa'nın tahtan indirilişinden sonra padişah olan Genç Osman (1618-1622)'ın cinsel konulara aşırı tutkusu vardı. İsteklerine oyuncak ettiği yüzlerce cariye arasında bir aralık bir Rus kadınına tutulmuş, kendini Müslüman kadınları gibi pek ucuza satmayan Rus güzeli ile Genç Osman evlenmek zorunda kalmıştı. Genç Osman'ın bu evliliğinden bir şehzade dünyaya gelmiş, fakat az bir süre sonra bir eğlence sırasında tüfekle oynarken kaza sonucu ölmüştür.

İkinci (Genç) Osman döneminin ileri gelenlerinden Pertev Paşa ve Şeyhülislâm Esat Efendi'nin kızlarının güzelliklerini duyunca onları da eşleri arasına katmıştır.

İkinci (Genç) Osman döneminde İstanbul'da korkunç bir pahalılık olmuş, zorunlu ihtiyaç maddelerinin fiyatları dayanılmaz bir dereceye yükselmişti. Yetmiş dirhem ekmek bir akçeye, bir okka et on beş akçeye çıkmıştı[2]. Bu, o za-

2) 1 okka (400 dirhem) = 1283 gram; 1 dirhem = 3,207 gram.

mana kadar görülmemiş, duyulmamış bir fiyattı. Bu yüzden halkın hoşnutsuzluğu çoğalmış, yine bu padişah döneminde şiddetli bir kış mevsiminde Boğaziçi'nin donması (1620) cahil ve yobaz hocalar tarafından padişahın uğursuzluğuyla yorumlanmış, dedikodu yayılmıştı. Genç Osman dönemi, İstanbul'da içki yasağının da şiddetle uygulandığı bir dönemdir. Padişah buyruğuyla bostancıbaşı sokak sokak dolaşıyor, meyhanede yakalanan yeniçeriler denize atılıyor, sivil sarhoşlar kürek cezasına çarptırılmak suretiyle ucuz kurtulmuş oluyorlardı.

200 OKKA AĞIRLIK KALDIRAN PADİŞAH

Kahve, Tütün, Afyon, Şarap İçenler Öldürülüyor — Dördüncü Murat Bizzat Kol geziyor — Dev Gibi Silahtarı Bir Elle Tutunca.....

Genç Osman'ın tahttan indirilmesinden (1622) sonra yerine çok kısa bir süre için yeniden Birinci Mustafa, onun indirilmesinden sonra da 1623'te 11 yaşında bulunan Dördüncü Murat tahta çıkarılmışlardı. Tahta çıkışının beşinci günü sünnet edilen Dördüncü Murat, on yedi yıl padişahlık yapmış, gençliğinin en ateşli dönemlerinde kuvvet ve şiddet göstererek halk arasına korku salmıştı.

Kanuni Süleyman döneminde Ebussuud Efendi'nin fetva sıyle içilmesi yasaklanan ve denize döktürülen kahvelerden sonra İstanbul'a yeniden kahve getirilmiş, yasaklara şiddetlere kulak asılmamış, yer yer kahvehaneler açılarak halk büyük bir istekle toplanıp kahve içmeye başlamıştı. Kâtip Çelebi şu satırları yazıyor: «Ayrıca keyif sahipleri arasında, keyiflerini besleyen, hayat bağışlayıcı bir nitelik taşıyan bir fincan (kahve) uğruna can vermek (düşüncesi) olabilirlik kazandı. Daha sonra gelen müftüler izin fetvası verdiler. Merhum bostanzade geniş ve manzum bir fetva verdi. Kahvehaneler zaman zaman yasaklanıp, zaman zaman da izinle (açılarak) birkaç yıl bu biçimde sürdü. 1591 tarih-

lerinden sonra yasaklanmadan kaldı. Her yerde bolca (kahve) içilip, her sokak başında bir kahvehane açıldı»[1].

Üçüncü Murat, Üçüncü Mehmet, Birinci Ahmet, Birinci Mustafa ve İkinci Osman dönemlerine rastlayan bu yıllarda kahvehanelerde halk bölük bölük toplanıp söyleşide bulunuyor, kahve içip zevkleniyor, meddah hikâyeleri dinliyor, çengiler getirip onları oynatıyor, seyrediyordu.

Dördüncü Murat'ın tahta çıktığı ilk yıllarda bu eğlence düşkünlüğü öyle bir durum almıştı ki bu yüzden halk işten güçten kalıyor, kazanç ve kâr bırakılmış oluyordu. Dördüncü Murat tahta çıkışının onuncu yılında artık devlet işlerine akıl erdirmiş, yönetimi eline almış, 21 yaşında dinç ve güçlü bir padişahtı. Halkın durgunluk, üşengenlik ve eğlence düşkünlüğünü farkedince tüm kahvehanelerin kapatılmasını emretti ve kahve kullanılmasını yasakladı (1623).

Dördüncü Murat'ın yasağı, kendisinden öncekilerin hiçbirine benzemez. Kahve ile birlikte tütün, afyon ve şarap kullanılması da yasaklanıyor, öfkeli padişah bizzat buyruğunun uygulanmasına nezaret ediyordu. Dördüncü Murat tüm bostancıları bu buyruğunun yerine getirilmesine memur etmiş, kendisi de gece gündüz İstanbul'u sokak sokak dolaşıp kol gezmiş, kahve, tütün, afyon ve şarap kullananları yakalayınca hemen bir dakika izin vermeden öldürmüştür.

Bu şiddet İstanbul halkının epey ümitsizliğine ve korkmasına neden olmuş, tüm keyif verici maddeler birçok yerlerde terk edilmiş, fazla tiryaki olanlar da canlarının korkusundan bunları çok gizli olarak sağlama ve kullanma zorunluluğunu duymuşlardır. Bunun yanında, bir aralık bazı tütün tiryakileri «dumanı görülür de başımıza bela gelir» di-

1) «Hususa keyf erbabı keyflerini takyit eder hayat-bahş bir hâlet olmakla bir fincan uğruna can vermek katlarında caiz oldu. Bilâhare gelen müftüler iftâ edüb bostanzade merhum bir mufassal ve manzum fetva verdi. Kahvehaneler gâh men ve gâh ruhsat ile birkaç sene minval üzere süründü. 1000 tarihinden sonra inkâr olunmadan kaldı. Her yerde râygân içilüb her sokak başında bir kahvehane açıldı.»

ye tütünü ufalayıp toz haline getirdikten sonra burunlarına çekmek suretiyle kullanmaya kalkmışlardır.

Kâtip Çelebi, Dördüncü Murat'ın yasaklarında söz ederken de şunları söyler:

«O zamandan beri İstanbul kahvehaneleri bilgisiz kalpler gibi yıkılmıştır. Yeniden açılır ümidiyle bir zaman sahipleri bozmayıp kapatmışlardı. Sonra çoğu, belki tümü bozulup dükkân yapıldı. Fakat İstanbul'dan başka şehir ve kasabalarda eskisi gibi (kahvehaneler) açılıp, (kahve) içilir[2]».

Dördüncü Murat, içki ve keyif verici maddelere düşman, fakat kuvvet oyunlarına tutkun bir pehlivandı. Çoğu kez haremde eğlenirken dev gibi iri cüsseli silahtarını çağırır, koçyiğit delikanlıyı bir eliyle kuşağından yakalayıp havaya kaldırır, başının üstünde tutarak has odayı döndürürdü. Sonra nasıl kaldırmışsa yine öyle sessizce indirip silahtarı yere bırakır, kolunda hiçbir ağrı duymazdı.

Dördüncü Murat zamanında gürbüzlük moda olmuştu. İçki ve keyif verici maddelerin de yasaklanmasından sonra vücutlar daha dinç tutuluyor, bedensel perhizlerle kuvvet artırılıyordu. Genel eğlencelerde kuvvet oyunları yapılması alışkanlığı doğmuştu. Bizzat padişah kılıçla bir vuruşta koca bir eşeği ortadan ikiye bölüyordu. Dördüncü Murat'n becerileri yalnız eşek kesmeye ve silahlarını havada gezdirmeye dayanmıyordu. Pehlivan padişah ok, harbe ve ciritle birkaç kalkanı birden delebiliyor, iki yüz okka (256,60 Kg.) ağırlığında bir gürzü kaldırıp sallıyordu.

Dördüncü Murat Musul'da iken Hint elçisi fil kullandığından, gergedan postu kaplanmış bir siper getirmiş, bundan ok geçmediğini iddia etmişti. Padişah elçinin karşısında bu siperi karşısına getirip önce kısa bir el mızrağı atmış, siperi ortasından delmiştir. Sonra bir ok atmış, o da siperi başka yerinden delip geçmiştir. Bu kuvvet gösterilerinden

2) «Ol zamandan beri Dâr-üs-saltana kahvehaneleri kalb-i nâdân gibi virândır. Gerü açılır ümidiyle bir zaman eshabı bozmayub kapamışlardı. Sonra ekseri, belki cümlesi bozulub gayri dükkân yapıldı. Lâkin İstanbul'dan gayri şehir ve kasabalarda ke'l-evvel açılub içülür.»

sonra da anılan siperi para ile doldurup elçiye armağan etmiştir.

Dördüncü Murat, aynı zamanda meddahlara, şarkıcılara, çalgıcılara, köçeklere ve eğlence işleri ile uğraşan başka insanlara karşı ilgi gösterir, onları korurdu. Ünlü İncili Çavuş'u kendisine musahip olarak almıştır.

1631'de ölen ve Edirnekapı'da Şair Baki Efendi'nin mezarı karşısına gömülen İncili Çavuş inceliği, nükteleri ve padişah huzurunda yaptığı maskaralığı sayesinde İran elçiliğine kadar yükselmiştir.

Dördüncü Murat döneminde meddahlık, çengilik, rakkaslık ve hokkabazlık çok tutulmuş, bu işlerle uğraşan adamlar çoğalmış, bu yolla servet kazanmışlardır.

Dördüncü Murat'ın ölümünden sonra tahta çıkan Sultan İbrahim zamanında (1639-1648) keyif verici maddeler yeniden kullanılmaya başlanınca İstanbullular bir zevki daha tatmışlardır. Bu da o zamana kadar bilinmeyen enfiyedir. Gerçi Dördüncü Murat zamanında tütün tozu kullanılmışsa da asıl enfiye bilinmiyordu.

1640 yılında enfiye İstanbul'a getirilmiş, bir Musevi Galata'da kurşunlu mahzen'de dükkân açarak o zamanki adıyla «Burun Otu» satmaya başlamış, İstanbul halkı bu yeni keyif vericiye pek çabuk alışmıştı.

NEDİM'DEN ÖNCE KÂĞITHANE ÂLEMLERİ

Yazın binlerce halk mesirelere koşar, çadırlarını kurar, aylarca yiyip içme müzik ve güzel rakkaslarla vakit geçirirdi.

1591 yılı, İstanbul'un eğlence hayatında bir tarih başlangıcı gibidir. Gerçi daha önce Karagöz ve meddah biliniyordu. Kır gezintileri de önceki bölümlerde yazıldığı gibi İstanbullulara yabancı değildi. Fakat asıl 1591'den sonradır ki eğlence hayatı genişlemiş ve yayılmış, türlü türlü oyunlar yaratılmış ve şenlikler düzenlenmiştir. 1591 yılından sonra kır eğlencelerinin de epey bollaştığını ve istek kazanmış olduğunu görüyoruz.

İstanbul'un ünlü gezinti yeri Kâğıthane'yi tarihe, Nedim Divanı ve Üçüncü Sultan Ahmet döneminde Damat İbrahim Paşa'nın bayındırlık alanındaki çalışmaları ile geçmiş sanırız. Oysa ki Üçüncü Ahmet döneminden çok önce Kâğıthane coşkulu eğlencelere sahne olmuştu. Yine 1591'lerden sonradır ki cennetten bir parça olan bu güzel İstanbul köşesi asıl önemini kazanmıştı.

İstanbul halkı yazın bölük bölük Kâğıthaneye gidip eğlenceler düzenliyor, günlerce yiyip içip eğleniyordu. 1591 yıllarından sonraki yazlarda Kâğıthane hemen hemen bir panayır halini aldı. Gerçi o zaman burada Üçüncü Sultan Ahmet döneminde olduğu gibi kâşâneler, kasırlar, sanatlı köprüler yoktu. Fakat yaylaya, derenin iki yanına kurulan ça-

dırlarda aylarca başka bir istekle gönül ferahlığıyla, neşeli ve ahenk dolu eğlenceler düzenlenir, günlerce eğlenilirdi.

O zamanı bize biraz abartmalı olsa da yine en yararlı bir biçimde anlatan yerli kaynak kararsız gezgin Evliya Çelebi'dir.

Çelebi 40 altın harcayıp iki koyun ve başka yiyecek içecek maddeleri alarak en değerli dostlarından beş altı ağa ile birlikte Kâğıthane'ye gitmiş, nehrin kıyısında, çınar ağacının geniş gölgesi altında çadır kurmuştu. Burada recep ayının ilk gününden ramazan ortalarına kadar kalmışlar, geceli gündüzlü öyle tatlı söyleşiler yapmışlar ve yiyip içmişlerdi ki, «diller ile tabiri ve kalemler ile tahriri imkânsızdır.»

Bu eğlencede Evliya Çelebi ile arkadaşları yalnız değillerdi. İstanbul'un tüm ileri gelen zenginleri, mirasyedi, hoppa çelebileri buraya gelip üç bin kadar çadır, cibinlik ve tente kurmuşlar, halılar sermişler, vadileri süslemişler eğleniyorlardı. Geceleri binlerce kandil, balmumu ve zeytinyağı kandili, yıldızların ışıklarını tazeleyen fanuslar yakılıyor, ışıklar suya yansıyor, ceng, rebap, santur, tambur ve kanun sesleri birbirine karışıyor, rakkas ve çengi kolları ayrı ayrı yerlerde neşe ve ahenkle türlü fasıllar yapıyorlar, ta sabaha dek bir hay huy oluyordu ki güya Deccal ortaya çıkmış sayılırdı. Yatsıdan sonra yüz binlerce fişek yakılıp yerde ve gökte ateşli bir donanma yapılıyor, şâhi, darbezen topları atılarak sabaha dek yer ve gök gökgürültüsüne boğuluyordu.

Bunlardan başka Kâğıthane alanında ve nehir kıyılarında 800-1000 çadır, ehran ve kilimden saybanlar kuruluyor, görenler Kâğıthane'de asker toplanmış sanıyordu. Sayısı iki bini aşan dükkânlarda yiyecek içecekten başka birçok değerli eşya vardı. Hergün her meydanda hokkabazlar beceri gösterileri yapıyor, seyredenleri şaşkınlık ve hayranlık içinde bırakıyorlardı.

Padişah kapısı tarafından dört oda yeniçeri çorbacısı bu büyükler topluluğuna atanmıştı. Bazen yeniçeri ağası da gelip asayişe bakıyor, uyarılarda bulunarak gidiyordu. Gün-

düzleri soyunup Kâğıthane nehrinde yüzenler ve türlü dalgıçlık becerileri gösterenler de vardı. «Sözün kısası bu bilgili insanlar topluluğu hiçbir tarihte olmamıştır!»

Evliya Çelebi'nin safça anlatımından biraz abartmalı da olsa o dönemin kır eğlenceleri bütün debdebe ve haşmeti ile anlaşılır. O zamanki gezintiler şimdiki gibi bir cuma veya pazarı, bir gün bir geceyi kapsamıyor, hemen hemen bütün bir mevsim boyunca, aylarca sürüyordu. Aşağı yukarı o zamanki İstanbullular yaz gelince çevre kırlara, iç açıcı manzara ve temiz havalı yerlere çıkıp kamp kuruyorlar demekti. Halkın böyle kıra çıkması, birçok esnafın da hem gezinti, hem de ticaret yapmak üzere halkı izlemesi sonucunu doğuruyordu. Bu sıralarda yazlık gezinti yerlerinde yüzlerce dükkân açılıyor, birkaç ay sürecek bir oturmanın doğal sonucu olarak gerekli olacak her şey bu dükkânlarda bulunduruluyordu.

Müzik, bu âlemlerin başlıca eğlence araçlarından biriydi. Güzel manzaraya, renkli çiçeklere karşı güzel bir gökyüzü altında, güzel bir dere kenarında kırsal bir hayat geçirmek isteyen İstanbullular, güzel sesleri de seviyor ve özlüyorlardı. Aynı zamanda raks, eski eğlencelerin başlıcalarını oluştururdu. Cinsel duyguları uyandırıp tatmin eden, özellikle bu iş için yetiştirilmiş yakışıklı genç erkeklerin oluşturduğu, müziğe ilgi duyan, güzel sesli ve güzel yüzlü köçek kolları bazen kadın giysileri içinde, bazen başka garip kılıklarda ayartıcı bir biçimde raksederler, seyredenleri oyunları, davranışları, kaş göz süzmeleri ile heyecandan heyecana düşürürlerdi. İşte Nedim'den, Lâle Devri'nden, Damat İbrahim Paşa'dan önce Kâğıthane âlemleri.

KISSAHAN NEDİR, MEDDAH NE DEMEKTİR?

Kıssahanlığın Kökeni — Ozanlar — Kahramanlık Menkıbeleri — Yöresel Yaşam ve Taklit — Açık Saçık Hikâyeler — Eski Kahvehaneler Bugünkü Barlardan Farksızdı.

Eski İstanbulluların genel eğlenceleri arasında en eskisini meddahları dinlemek oluşturur. İstanbul kahvehanelerini dolduran halk, meddahların anlattıkları hikâyeleri canla başla dinler, vezirler, vekiller toplantılarında, hattâ saraylarda meddahlar incelikleri, bildikleri güzel güldürücü hikâyeleri sayesinde önemli yerler tutarlardı.

Eski Türkler arasında ulusal menkıbeleri, kahramanlık hikâyelerini manzum olarak okuyan, aynı zamanda sazlarını çalarak halkı eğlendiren «ozan»lar vardı. Araplar arasında İslâmlıktan önce başlayıp sonraları da süre gelen ve aynı biçimde boş inançlarla karışık hikâyeler anlatan adamlar vardı ki «kassas» diye adlandırılır, gerek halk gerekse sultanlar arasında çok tutulurlardı. İranlılar arasında da aynı işi yapanlar «kıssahan» diye anılırlardı. Bunlar İran geleneğini canladıran «Şehname»yi de ezberden bildikleri, gerektikçe okudukları için aynı zamanda «şehnamehan» adını almışlardı.

Türkler Anadolu'da kasabalar, şehirler kurup yerleştikten sonra aşiret hayatına ait olan «ozan»lar da yavaş yavaş hayattan silinmiş. İslâmlığın etkisi ile kıssahanlık Türkler

arasında da yaygınlaşmaya başlamıştır. Türkler arasındaki bu ilk kıssahanların anlattıkları hikâyeler de doğal olarak İslâmi konulara aitti. Bu arada özellikle İslâm kahramanlarının hayat ve menkıbeleri anlatılır, o zamanki dinsel hayatın etkisi ile halk bunları büyük bir zevkle dinlerdi.

Dinsel kaynaklardan aldıkları konularını dinsel toplantılarda anlatan, çoğunlukla bu tür manzum naatlar, münacaatlar ve hükümdarlar hakkında övgü süsleri okuyan ilk kıssahanlara «muarrif»[1] denilirdi. Hükümdar saraylarında Peygamber'in ve yakınlarının hayatından, savaşlarından, sonraki dönemlerdeki İslâmi fetihlerden, Peygamber'in ahlâk ve özelliklerinden söz etmeyi meslek edinen kimseler «siyerci» adıyla anılırlardı. Bunlar gitgide konularını din dışı alanlardan almaya ve «kıssahan» adıyla anılmaya başlamışlardır. Daha Timur çağında sarayda kıssahanların bulunduğuna dair belgelere rastlanılmıştır.

Kıssahanlar, din dışı konuları anlatmaya başladıkları zaman halkın fazla ilgisini sağlamak için hikâyelerinde sözü geçen hayvanların seslerini taklit etmeye ve türlü güldürücü fıkralar seçmeye başlamışlardı. İş bu alana dökülünce açık saçık, hattâ müstehcen hikâyeler fıkralar, kıssalar kıssahanların en çok istek duyulan konuları arasına girmiştir.

Bazı Kıssahanlar, Peygamber ailesini, din imamlarını ve hükümdarları öven fıkralar da anlattıkları için gitgide «meddah» adını almışlar, daha sonra bu ad genelleşmiş, kıssahan neden söz ederse etsin meddah adıyla anılagelmiştir.

İlk zamanlarda Türkler arasında kıssahan, şehnamehan, meddah deyimleri eşanlamlı kelimeler halinde kullanılmış, özellikle on yedinci yüzyıldan itibaren «meddah» daha çok yayılmıştır.

Meddahlar İstanbul'da kahvehanelerde, umumi yerlerde eğlenceli hikâyeler anlatarak halkı güldürürler, ilgisini çekerler, eğlendirirler, savaşta ordu ile birlikte sefere çıkarlar, askere yiğitlik fıkraları, kahramanlık destanları anlatırlardı.

1) Bildiren, anlatan, tanımlayan.

Kıssahanlar, meddahlar düzenli bir öğrenim görmemiş olmakla birlikte az çok edebiyat eğitimi almış, zeki ve yetenekli kimselerdi. Çoğunlukla anında, düşünmeden ince sözler düşürdükleri de olurdu. Hele seçkin konaklarına, saraylarına giren meddahlar içinde epey öğrenim ve eğitim görmüş, düşünce düzeyi yüksek kimseler de vardı. Bunlar padişahlara, vezirlere musahiplik ve nedimlik gibi görevler yaparlar, kendilerini sevdirdikleri, aynı zamanda zeki ve ince kimseler oldukları için efendilerinin en kızgın zamanlarında yolunu bulup hoş bir söz, güzel bir nükte ile hem onların kızgınlıklarını giderir, hem de arada gerek kendilerinin, gerekse başka kimselerin isteklerini yerine getirmeyi başarırlardı.

Selçuk hükümdarlarının saraylarında ozanlar, kıssahanlar, meddahlar bulunduğu eski eserlerde yazılıdır. Osmanoğulları hanedanı da bu geleneği Selçuklulardan almıştır. Yıldırım Beyazıt'ın musahiplerinden özellikle Kör Hasan adlı bir Arap güldürü ustası o zaman bütün sarıklıların güllelerini satırdan kurtaran tek sözüyle tarihlere geçmiştir.

Yıldırım Beyazıt bir defa kadıların yolsuzluklarına kızmış ve hepsinin birden idamını istemişti. Durum çok kötüydü. Hocaları telâş almıştı. Aynı zamanda bütün kadıların birden idamı ortaya bir sorun çıkmasına da neden olabilirdi. Bu sırada Kör Hasan kadıların yerine Bizans'tan keşiş getirilmesini önerip padişahı güldürmüş, böylece Yıldırım Beyazıt'ın öfkesi geçince de kadıların affı sağlanabilmiştir.

İkinci Sultan Murat'ın sarayında kıssahanlardan başka ozanlar da vardı. 1478'de Fatih Sultan Mehmet'in sarayında Mustafa adlı bir kıssahan ile Bülban-lâl ve Ömer adlı iki nedim vardı.

İkinci Selim zamanında ün kazanan ve saraya kadar giren Nakkaş Hasan ve Çokyedi Reis «Nezaket, tatlı davranış ve taklitleriyle ölüyü bile güldürür acayip güld'irü ustalarıydı ki, dinleyen ağır kanlı kişiler bile güle güle ölürlerdi.»[2]

2) «Letâfet ve şirinkârlıkta taklid ile mevtayı güldürür mudhikler idiler ki istima eden girân-can sukalâ dahi güle güle ölürlerdi.»

Bunlara denk nice taklitçi ve güldürü sanatçıları ikinci Selim'in toplantılarına neşe verirler, bağış ve armağan alırlardı. On altıncı yüzyıl sonbaharında ve on yedinci yüzyılda özellikle kıssahan ve meddahların aşırı bir ilgi gördüklerini yazmıştık. Bu kıssahan ve meddahlar tahtırevanlar üzerinde ellerinde değnek, bellerinde yazma kitaplar olduğu halde güzel ve tatlı bir dille kıssalar okurlardı. Kahvehanelerde çalgıcılar ve şarkıcılar türlü türlü fasıllar yaparlar, güzel okuyucular insanı mest ederlerdi. Fasıl aralarında meddahlar hikâyeler anlatmaya başlarlar, dinleyenlerde can bırakmazlardı.

O zamanki kahvehanelerin bugünkü barlardan farkı yoktu. Halk çeşitli numaralar görüyor, dünya güzeli rakkasların oyunlarını seyrediyor, genç köçekler nazlandıkça seyirciler büyük bir sevinç ve memnunluk duyuyorlardı.

Çubuk İçen Kadın: Tütün uzun çubuklarla içilirdi ve çubukçuluk hizmeti nazik işlerdendi. Kadınlar arasında da -tek tük de olsa- çubuk içenlere rastlanırdı. (C.Rogier'nin ''La Turquie'' adlı albümünden).

Meddah: Kahvelerde eğlenceli hikâyeler anlatan meddahlar, yüzyıllar boyunca halkı eğlendirip güldürmüşlerdir. XIX. yy. başlarında bir kahvede meddah (Ö.Nutku).

Curcunabazlar: Bunlar, sanatlarını daha çok genel şenliklerde gösterirler ve bol alkış toplarlardı. XVII. yy'da maskeli curcunabazları gösteren bu minyatür Topkapı Sarayı'ndadır.

Işık Oyunları: Donanma şenliklerinin vazgeçilmez gösterilerindendi ve geniş ilgi topluyordu. 1720 Şenliği'ndeki fişek gösterisini canlandıran bu minyatür Sürnâme-i Vehbî'den alınmıştır.

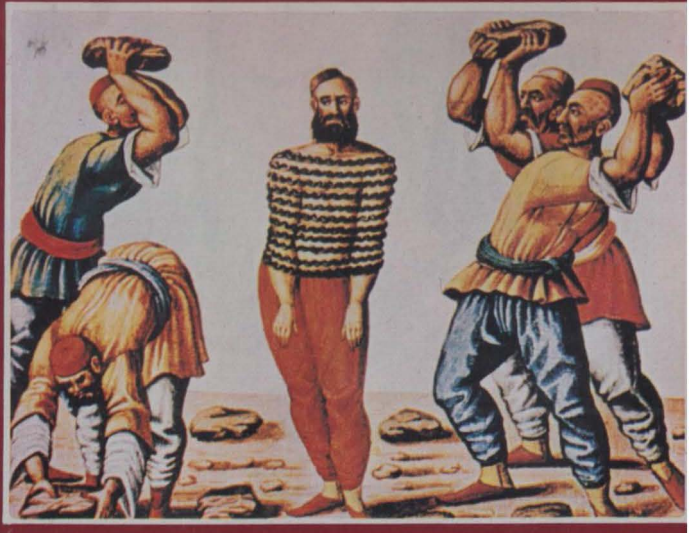
Keçi Oynatıcısı: Hayvanları döğüştürmek merakının yanı sıra, onları eğiterek bazı hareketleri yaptırmaya yönelik uğraşlar da vardı. Keçi oynatıcılığı bunlardandır. (Eski bir kartpostaldan.)

Ayı Oynatıcılığı: Hayvanlara belli alışkanlıklar kazandırmaya dayanan bu uğraş, bir ''eğlence'' olarak görülmüş ve günümüze kadar sürmüştür. (Fazıl Enderuni'nin Hubannâme ve Zennenâme'sinden.)

Türk Kahvesi: Yasaklama ve fetvalar İstanbul'un dört bir yanında kahvehaneler açılmasını engelleyemedi. Kahveler, İstanbul'un eğlence hayatında önemli bir yer tuttu.

Zorbaz: Eğlencelerde kuvvet oyunlarına yer verilmesi alışkanlığı, bu tür oyunlara düşkün olan IV. Murat zamanında başladı. (Anonim yazma, Avusturya Ulusal Kitaplığı.)

Cambazlar: Şu'bedebazlar (hokkabazlar) arasında en çok ilgiyi toplayan, çeşit çeşit numaralar yapan cambazlardı. 1720 Şenliği'nde bir cambazı gösteren bu minyatür Sûrnâme-i Vehbi'den alınmıştır.

Kuşbaz: Kuşbazlık da bir çeşit hayvan yetiştiriciliği zenaatıdır ve belirli kesimlerin ilgisini çekmiştir. (Anonim yazma, Avusturya Ulusal Kitaplığı, XVI. yy. sonu.)

Haliç'in En Parlak Dönemi: Saltanat kayığında görülen III. Ahmet ile sadrazamı Damat İbrahim Paşa, Kâğıthane'yi taşkın eğlencelerin düzenlendiği bir eğlence yuvasına dönüştürmüşlerdi.

PADİŞAHIM, ALTIN İSTEMEM, DAYAK İSTERİM!

Üçüncü Murat'ın Taklitçisi Bostancıdan Nasıl Kurtuldu? — Bedava Elbise Nasıl Sağlanır? — Derviş Eğlence'nin Oynadığı Oyun

Müziğe aşırı düşkün olan Üçüncü Sultan Murat, taklitçi ve güldürücülere, kıssahan ve meddahlara da pek meraklı idi. Bunlardan kimin ustalığını duyarsa huzuruna getirtir, güler, eğlenir ve avuç avuç altın bağışlardı. Dördüncü Murat'ın musahip ve nedimi Teflî Efendiye değgin olduğu söylenilen, fakat Üçüncü Sultan Murat'ın meddah ve taklitçilerinden birine ilişkin şu fıkra oldukça ünlüdür:

Taklitçi, huzurda «gösterisini» tamamlayıp padişahtan armağanını alacağı sırada ellerini kaldırmış:

— Yok, hünkârım! demişti. Bugün ben altın istemem, yüz değnek isterim.

Padişahın bu söz de ayrıca hoşuna gitmiş, yeni bir şaka karşısında kaldığını görmüş, taklitçiden bu geri çevirme ve dayak isteğinin nedenini sormuştu. Taklitçi cevap vermekten kaçınarak:

— Hele elli değnek vurun, sonra sual buyurun! demişti. Padişahın «vurulsun!» buyruğu üzerine bostancılar falakayı alıp gelmişler, taklitçiyi Üçüncü Murat'ın huzurunda yıkmışlar ve sopaları indirmeye başlamışlardı. Taklitçi dişini sıkıyor, sesini çıkarmıyor, bir taraftan da yediği değneğin sayısını sayıyordu. Değnek elli olunca «durun!» demişti. «Bir ortağım vardır, ellisini de ona vurun!»

İşin nereye varacağını büyük bir merakla bekleyen padişah, ortağının kim olduğunu sormuş, taklitçiden şu cevabı almıştı:

— Saray-ı hümayûnunuz bostancılarından biridir ki, sizden aldığım armağan ve bağışların «Padişaha seni ben tanıttım» diye sürekli olarak yarısını elimden alır. Efendimden aldığım her armağana ortaktır. Bugünkü değneğin yarısının da onun olması gerekir.

Padişah bu sözden çok hoşlanmış, taklitçinin başına bela kesilmiş olan bostancıyı buldurup getirtmiş, yatırıp elli değnek vurdurmuş, bir daha da böyle halt etmemesi için sıkı sıkı uyarıda bulunmuştu. Böylece zavallı taklitçi de elli değnek yemişti ama, bundan sonra alacağı bağış ve armağanların yarısını bostancıya haraç vermekten kurtulmuştu.

Üçüncü Murat döneminin belli başlı kıssahanlarından biri de Bursalı Mehmet Efendi oğlu Mustafa Cenânî'dir. Cenânî oldukça öğrenim görmüş, Arapça, Farsça ve Türkçe manzum söz söyleyebilen, hoşsohbet, ince ruhlu ve nükteci bir adamdı. Ancak dalkavuktu. Fazla olarak da biraz açgözlü idi. Cenânî çok şişmandı. Dönemin varlıklılarından Merhum Bahaeddin oğlu Abdullah Çelebi ile dostlukları vardı. Elbisesi eskiyince yenisini yaptırmaktansa bedava sağlamayı daha uygun bulduğundan Abdullah Çelebi'ye bir mektup yazdı. Abdullah Çelebi'nin oğlu da şişmanca idi. Cenânî bundan yararlanmak istiyordu. Yazdığı mektupta kendisine bir elbise gönderilmesini şu güzel, nükteli yolla rica eder: Şişmanlıkta oğlunuzla beni dostlar ayıramıyorlar. Arkadaşlar arasında oğlunuzun mu yoksa benim mi daha şişman olduğumuzu ortaya çıkarmak için birbirimizin elbiselerini giyip denememiz uygun görüldü. Böylelikle hangi tarafın farklı olduğu ortaya çıkacaktır. Fakat bende elbise iki tane değildi ki birisini oğlunuza göndereyim. Oysaki oğlunuzun elbiseleri çoktur. Rica ederim birisini gönderiniz de arkadaşları bu dağdağandan kurtarınız.

Bu şaka Abdullah Çelebi ve oğlunun çok hoşuna gitmiş, Abdullah Çelebi'nin şiir ve düzyazıdan anlayan oğlu güzel bir sof kumaşla manzum bir cevap göndermişti.

Cenânî elbiseyi aldı. Fakat hazır mazmun varken bir kat elbise daha koparmaktan çekinmedi. Elbiseyi alıkoydu, teşekkür edeceğine şu dörtlüğü yazıp gönderdi:

Olmadı gönderilen sofa tenim Sultânım
Bizde sizden semen artukluğuna geldi vukûf
Şüphemiz vâlid-i mâcidde kalubdur şimdi
Ânların sofu dahi olmaz ise tâlie yûf[1]

Cenânî bir aralık meddahlığı, kıssahanlığı, inceliği sayesinde saraya da sokulmuş, Üçüncü Sultan Murat'a eğlenceli hikâyeler anlatmaya başlamıştı. Çoğunlukla meddah ve kıssahanların anlattıkları hikâyeler öteden beri anlatıldığından, birçok defalar söylenilmiş ve dinlenilmiş fıkralar ve latifelerdi. Cenâbî Çelebi ise kıssalarına bir seçkinlik veriyor, onları ya kendi bulup söylüyor, veya Arap ve İran kaynak ve konularına hiç yaklaşmadan, şimdiye dek anlatılmamış Anadolu hayatı hikâyelerini anlatıyor, bu yenilik doğal olarak beğeniliyor, istek artıyordu. Cenânî inceliği sayesinde türlü nedenlerle Üçüncü Murat'tan bağış ve armağan koparmaktan geri kalmıyordu. Fakat sarayda asıl «kıssahan-ı şâh-ı cihan» başkası idi.

Bununla birlikte padişahın resmî kıssahanı Derviş Eğlence'nin söyledikleri hep eski hikâyelerdi. Padişah bir gün kış gecelerini sıkılmadan hoşca geçirebilmek için duyulmamış kıssalardan oluşan bir hikâye kitabı düzenlenmesi ve kendisine sunulmasını istemişti. Cenânî oturup uzun süre onunla uğraşmış, böyle bir kitap düzenlemişti. Eser padişaha verileceği için Cenânî bunu bir hattata temize çektirmiş, süslemesi için de bir tezhipçiye vermiştir.

Padişahın resmî kıssahanı Derviş Eğlence bunu haber alınca yerinin elden gitmekte olduğunu görüp telâşa düşmüş, fakat bir çaresini bulmakta gecikmemiştir. Derviş Eğlence

1) *Sof:* Yün dokuması. *Semen artukluğu:* Yağlılık, semizlik. *Vukûf gelme:* Öğrenme, bilgilenme. *Vâlid-i mâcid:* Şan ve şeref doğurtan. *Ânlar:* Onlar. *Tâli:* Doğan.

bir kolayını bulup tezhipçi ile uyuşmuş, Cenânî'nin eserini okuyarak içindeki kıssaları ezberlemiş, bir bir Üçüncü Sultan Murat'a anlatmıştı. Eserin süslenmesi tamamlanınca Cenânî tarafından padişaha sunulmuş, fakat Üçüncü Murat bu hikâyelerin tümünü daha önce Derviş Eğlence'den dinlediği için «Biz duyulmamış hikâyeler istedik. Ancak bunlar bizim Eğlence'nin hikâyelerinden,» deyip kitabı elinden atmıştır. Böylece gelecek padişah bağışının bolluk ve büyüklüğünü hayal ederek kapıda beklemekte olan Cenânî'nin de umutları kırılmış, durum biçare adama haber verilince yeminlerle suçlamaları reddetmişti. Bunun üzerine kapı ağası Gazanfer Ağa az bir bağışla gönlünü almaya çalışmış, olayın içyüzü epey zaman sonra ortaya çıkmıştır.

ÜNLÜ MEDDAH TIFLÎ'YE AİT ŞAKALAR

Hikâye Konuları Ne idi? — Tıflî Ahmet Çelebi Kimdir? — İncelik Bildirme Rekoru — Dördüncü Murat'ın Huzurunda Eğlenceler — Anadolu Taklitleri.

Kıssahan ve meddah Cenânî'nin anlattığı hikâyeler kara ve deniz savaşlarına, kadın fitne ve fesadına, cadı, cin, peri, tılsım efsanelerine ait fıkralardı. Meyhane ve mesire hayatı, baskın sahneleri açık saçık eğlenceler, kervan âlemi ve benzeri gibi gerçek hayat izlenimleri bu hikâyelerde yer alırdı. Böylece eski İslâm kahramanlık ve yiğitlik konularından uzaklaşmış olması Cenânî'ye ilgi ve sevgiyi arttırmıştı.

Gerek halkı, gerek zenginleri ve padişahları eğlendiren birçok meddah ve kıssahan gelip geçmiştir. Fakat eski tarihçilerin anlattıklarına bakılırsa bunların içinde en çok beceri gösterip ün kazanan Dördüncü Murat'ın musahip ve nedimi Tıflî'dir.

Trabzonlu Abdülaziz Efendi adında bir kişinin oğlu Tıflî Ahmet Çelebi oldukça eğitim ve öğrenim görmüş, şair, ârif, nedim ve meddah idi. Daha çocukken güzel şiirler yazdığından Tıflî mahlasını almıştı. İlk zamanlar bazı zengin, bilgin, vezir toplantılarına katılarak Şehname okumaya, bazı hikâyeler anlatmaya başlamış, böylelikle ün kazanmıştı. Daha sonra ünü Dördüncü Murat tarafından işitilerek saraya çağrılmış, beğenilmiş, ilgi görmüş, padişahın nedimliğine atanmıştı.

Tıflî'nin anlattığı hikâyelerin bir bölümü bilinen şeylerdi. Fakat bunları öyle değiştirir, çekici bir biçim ve renge sokar, üstelik de kendi başından geçmiş izlenimini vererek anlatırdı ki, dinleyenler yepyeni, meraklı ve zevkli bir hikâye duyuyoruz sanırlardı.

Tıflî, Kocamustafapaşa taraflarında otururdu. Serbest ve kalenderce bir hayat yaşar, çağdaş şairlerin birçoğuyla manzum şakalaşmalarda bulunur, katıldığı toplantıları neşe ve sevinçten kırıp geçirirdi. Çağdaşı şairler de Tıflî'nin şakalarına manzum karşılıklar verirlerdi. Bunlardan günümüze kadar gelen bazı eserler o çevre zaman içindeki şakaların durumu, düzeyi hakkında bazı bilgiler verir. Edirneli Güftî adlı bir şair, Tıflî'den söz ederken şunları söylüyor ve incelik bildirme rekorunu kırıyor:

Bir dâhi, şahnâmehân-ı kadim
Tıflî taze, gûy ü köhne nedim
Şi'rine nisbet oldu taze vü ter
Türrehât-ı kabile-i Anter
Lîneti güft ü gûya maildir
Gûyiya şiiri habb-ı müshildir.
Kıssahan hayali a teng a teng
Etse Şahname nakline ahenk
Osurur bezmi pür sadâ eyler
Nefyi isbat-ı macera eyler
Katı, hoş kıssahân olurdu eğer
Dâmen-i ıstılaha sıçmasalar[1]

Tıflî hayli uzun boylu olduğu için «Leylek Tıflî» diye lâkap almıştır. Zamanında Kör Hasan oğlu Mehmet Çelebi, Muslî Çelebi, Çıfıt Hasan, Sarı Çelebi, Çakmak Çelebi, Akbaba adlarıyla tanınan meddah, nedim ve taklitçiler ün kazanmışlardı. Dördüncü Murat bunların hepsini korur, ancak Tıflî'yi bunlarla bir tutmaz, şairler ve kibarlar arasında sa-

1) *Şahname:* Hükümdarların biyografisini manzum olarak anlatan kitap. *Şahnamehân:* Şahname okuyan. *Şahnamehân-ı kadim:* Eski şahname okuyanlardan. *Tıfl:* Küçük çocuk. *Gûy*: Söyleme, söyleşi. *Köhne:* Eski, zamanı geçmiş. *ü, vü:* Ve. *Türrehat-ı kabile-i Anter:* Anter kabilesinin saçma sapan sözleri. *Lînet:* Yumuşaklık. *Güft ü gî:* Dedikodu. *Mail:* Eğilimli. *Gûyiya:* Güya, sözde. *Habb-ı müshil:* Müshil hapı. *Teng:* 1. Denk, yük dengi. 2. Dar. *Bezm*: Söyleşme ya da içki topluluğu. *Pür sadâ eylemek*: Sesle doldurmak. *Nefy:* Olumsuzluk. *Kıssahân:* Hikâye söyleyen kimse. *Dâmen:* Etek.

yar, iltifat ederdi. Haftada bir gece Tıflî, Nef'i, Cevri gibi tanınmış şairler Dördüncü Murat'ın yanına getirilirler, şiir, söyleşi ve güzel hikâyeler anlatılarak vakit geçirilir, başka başka biçimlerde eğlenirlerdi. Padişah haftanın başka bir gecesinde de adlarını yukarıda saydığımız taklitçiler ve nedimleri yanına kabul eder, bunlar türlü türlü maskaralıklar yaparak hünkarı eğlendirirlerdi. Meddahlar aynı zamanda taklitçiydiler. Özellikle yöresel ağızları, Konya, Kastamonu, Adana ve başka kentler halkının konuşma biçimlerini taklit ederek bu gibi taşra halkını hikâyelerinde dolaştırırlar, türlü serüvenlere sokarlar, garip durumlara düşürerek dinleyicilerin gülüp eğlenmelerine neden olurlardı.

Ayrı bir bölümde söz konusu edilecek olan Karagözcüler ve oyun kolları da Dördüncü Murat döneminde beğenilip ilgi görüyorlar, belirli zamanlarda padişah tarafından getirtilerek gösteri yapıyorlar, armağan ve bağışa boğuluyorlardı. Gitgide meddah ve taklitçilerin bir kısmı aynı zamanda Karagözcülük, Karagözcülerin bir kısmı da meddahlık ve taklitçilik öğrenmeyi yararlı bulmuşlar, sonraki dönemlerde yetişen oyuncuların çoğu birkaç sanata birden yakın olmakla üstünlük kazanmışlardır. Bunlar genel eğlencelerde padişah yanında ve başka seçkin toplantılarında hikâye anlatırlar, Karagöz oynatırlar, birbirleriyle şakalaşırlardı. Özellikle saray mensuplarının düğünleri bu gibi sanatçıların bilgi becerilerini sergileyip hazır bulunanları neşelendirme ve geçimlerini sağlama yolunda bulunmaz fırsatlar derecesindeydi. Bu düğünler büyük bir alanda yapılır, günlerce sürer, her gece başka bir oyuncu kolu gösteri yapardı.

Diğer oyun ve eğlenceler arasında özellikle Karagözle meddah yalnız sarayın değil, halkın da başlıca eğlencesini meydana getirirdi. Başkalarına oranla daha masrafsız olduğu için özel düğünler dışında geceleri kahvehanelerde ve başka toplantı yerlerinde Karagöz oynatılır, meddahlar beğenilen hikâyeler anlatırlar, halk büyük bir zevkle bunları seyreder ve dinlerdi. Böylece halkı eğlendiren meddah ve Karagözcülerden birçokları ünlerini artıra artıra saraya kadar ulaşmayı, padişah huzuruna çıkıp armağanlar almayı başarmışlardır.

KARAGÖZ NEREDEN ÇIKTI, KARAGÖZCÜLÜK NEDİR?

Şeyh Küşteri, Arapların «Tayf-ı Hayal»ini Türkçeye Nasıl Uyarladı? — İki Oyundaki Tipler — Ünlü Karagözcüler.

Dedelerimizi yüzyıllarca eğlendiren emektar bir oyun vardır: Karagöz. Yarın için bir şey söylenemez. Fakat bugünkü kuşağın çocukları da henüz ona tanıdıktırlar.

Şimdi anılarımızda biraz hacıyağı ve susamlı pide kokusu, bir parça mahya ışığı, daha çok davul sesi ve teravihten sonra hayalhanelerin kapısı önünde durup gelip geçeni çağıran çığırtkanın narası halinde yaşayan eski ramazanlar İstanbul için «Karagöz»ün en canlı çalışma ve hayal gecelerini meydana getirir. Kahvehanelerde, arsalarda kurulan çadırlarda, başka özel ve genel toplantılarda Karagöz oynatılır, küçükler seyrederken neşelenir, büyükler vakit geçirir, ibret dersi alırlardı. Çünkü bugün artık tiyatro ve sinema gibi müthiş rakiplerin karşısında sessizce sahneden çekilen ihtiyar Karagöz, karikatürize edilmiş gerçek hayat dönemlerini temsil eden bir oyundur.

Orhan Gazi zamanından beri halkımızı eğlendiren Karagöz sınıf farkı gözetmeden zenginler, ileri gelenler ve padişah konaklarına kadar girmiş, incelik göstermiş, dinleyici ve seyircilerine edep ve ibret dersi vermiştir.

Hakkında sütunlar dolusu şiirler, yazılar, kasideler yazılmış olan Karagöz, genel anlayışa aykırı olarak bir Türk kaynağından çıkmış değildir. Karagöz'ün Selahaddin-i Eyyu-

bi vezirlerinden birinin karikatürü olduğuna değin söylentiler vardır.

Eski Çinliler ve Hintlilerce böyle bir oyunun bilindiği söylenir. Bunların hiçbiri tam olarak saptanıp doğrulanmamıştır. Fakat doğruluğu kesin olan bir şey varsa o da Türklerden önce Arapların bu oyunu bildikleridir. Arap toplumsal hayatından çıkarılan ve yıllarca o toplumu uğraştıran ve memnun eden bu oyunun adı «tayf-ı hayal» idi.

'Tayf-ı hayal'in tarihi belki daha eski zamanlara kadar çıkar. Fakat bilindiği kadarıyla 12. yüzyılda Araplar arasında bu oyunun ünü ve isteklileri vardır.

1202'de Muhyiddin-i Arabi sırası gelince şu satırları yazmıştı: «Bu konuda belirtmek istediğim şeyin gerçeğini öğrenmek isteyenler hayal perdesine, oradaki resimlere ve o resimlerden söyleyene bakmalıdırlar. Küçük çocuklar bu perdenin olduğunu bilmezler. Onun karşısında neşelenirler, gülüşürler, oynarlar. Gerçek hayatta da birçok insanlar vardır ki bu çocuklardan farksızdırlar.»

Arapların 'tayf-ı hayal'i Türklerin Karagöz oyununun aynı değildir. Fakat Karagöz'ü ortaya çıkaran Şeyh Küşteri, Orhan Gazi zamanında «diyar-ı Araptan» Bursa'ya gelmiş, bu oyunu düzenleyip oynatmış, Orhan Gazi'den sonraki padişahlar dönemini de görerek 1366'da ölmüştü. Bu durum karşısında Şeyh Küşteri'nin Arap ülkelerinde 'tayf-ı hayal'i görüp Türk ülkesinde bunun benzerini meydana getirdiği anlaşılır. Şeyh Küşteri'nin Bursa'ya gelişinin daha sonra olduğu, Yıldırım Beyazıt'ın nedim, meddah, güldürücü ve taklitçilere ilgi gösterdiğini görerek Karagöz oyununu düzenlediği, ölümünün de 1400 yılına rastladığı hakkında bir iddia vardır. Şeyh Küşteri'nin ölüm zamanı ne olursa olsun sorun orada değildir. Önemli olan nokta bu kişinin Karagöz oyununu kendi mi bulduğu yoksa başkasından mı aldığıdır. İncelendiği taktirde görülürki zeki, anlayışlı ve yetenekli bir kişi olan Şeyh Küşteri Arapların tayf-ı hayalini Türkçeye tam olarak aktarmamış, bazı önemli değişiklikler yaparak onun esaslarını almıştır. Giderek Arap toplumunda bulunan, oradan çıkarılan, Türk toplumu içinde bulunma-

yan tipleri terk etmiş, bizim hayatımızın ilgi çekici yerlerini ve kişilerini alıp Karagöz oyununa koymuş, bugünkü anlatımıyla 'tayf-ı hayal'i Türkçeye Ahmet Vefik Paşa eserleri düzeyinde bir güzellikle uyarlamıştır.

Arapların tayf-ı hayalinde bizim Karagöz'e denk olarak oyunun temel direği durumunda, davranışları garip, biraz patavatsız, sözü ölçüsüz, yarı saf ve bu saflık altında alaycı, dokunaklı söz söyleyen bir tip, bunun karşısında da «Reis» diye adlandırılan, yol, yöntem ve görgü kurallarını bilen, 'tayf-ı hayal'in hayatı tasvir ettiğini söyleyen çekici bir adam vardı ki bu da bizim Hacivat'tan başka biri değildir.

Bunların dışında Âşık vardır. Vaiz, Eczacı, Kan alıcı, Udcu, Üfürükçü, Arslancı, Filci, Kedici, Köpekçi, Ayıcı, Maymuncu ve başkaları vardır. Horoz döğüştürülür kadehler tokuşturulur kasaplar hayvanları keserler, aşçılar yemek pişirirler, herkes toplanıp bedava yemek yer, çalgılar çalınır, içki içilir, Azrail gelir, Âşık ölür, cenazesi yıkanır, namazı kılınır, gömülür. Türlü türlü kişiler perdede görünür, tatlı, ciddi konuşmalar yapar, sohbet eder, şakalaşırlar.

Şeyh Küşteri bu oyunu uyarlarken Türk toplumu içinde bulunmayan Filci, Arslancı, Köpekçi, Kedici ve benzeri tipleri almamış, yerlerine başkalarını koymuş, bazen Arapçasından alınmış konuşmalarla, daha çok da kendi buluşlarıyle eserine canlılık, parlaklık vermiştir.

Karagözcülük, sanatın yol yöntem ve kurallarıyle birlikte biraz müzik bilgisi, özellikle yaratma gücü, hazır cevaplık ve hoşsohbetlik gerektiren bir oyundur. Karagöz oynatacak kişi için müzik bilgisi gereklidir. Çünkü oyunda çok yerlerde özel makamlardan ezgiler, türküler okumak vardır. Yaratıcı güç ve düşünce genişliğine ihtiyaç olması, Karagöz oyununun, belirli biçimler içinde oynatanın incelik ve becerikliliğine, nükteciliğine ihtiyaç duyan bir tulûat oyunu olmasından dolayıdır.

Karagöz oynatacak kişinin aynı zamanda eli çabuk ve becerikli olması gereklidir. Çünkü ilk sahnelerde çoğu kez perdede yalnız Karagöz'le Hacivat görünürse de bazı sahne-

lerde kişiler oldukça çoğaldığı için bunların tümünün değneklerini aynı zamanda iki elin parmakları ile tutup yönetmek önemli ve ince bir iştir.

Karagöz oynatmak eskiden özel bir meslek halini almıştı. Meddahlar, mukallidler ve mudhikler gibi ayrıca bir de Karagözcüler esnafı meydana gelmişti. Eskiden Karagöz oynatanlara Şebhâz, hayalbaz, hayali gibi adlar verilmiş ve sonuncusu son zamanlara kadar kullanılmıştır.

Meddahlar gibi hayalbazlar içinde de epey ün kazananlar vardır. Yıldırım Beyazıt'ın sarayında nedim ve taklitçi olarak kullanıldığını önceki bölümlerde belirttiğimiz Meddah Kör Hasan aynı zamanda usta bir Karagözcü idi. Bunun torunlarından Bekçi Mehmet de yedi yaşında tahta çıkmış olan Avcı Sultan Mehmet zamanında (1648-1687) Karagözcülükte ün kazanmış ve Padişah sarayına alınmıştır. 1659'da ölen Bekçi Mehmet'le soy kökü Kör Hasan arasında doğal olarak pek çok Karagözcüler gelmiş, ün ve para kazanmış halk kahvehanelerinde, sultan saraylarında gösteri yapmışlardır.

Bekçi Mehmet'ten sonra Karagözcüler içinde de Şerbetçi Emin ve başka nice ünlüler vardır. Bir bölümü doğrudan doğruya Karagözcülükle ün kazanmış, bir bölümü de aynı zamanda meddahlık, mukallidlik, mudhiklik gibi sanatları yapmışlardır.

HALKI FUHUŞA ÖZENDİREN MASKARALAR

Berberin Suçu Ne İdi? — Kellesini Kesilmekten Nasıl Kurtardı? — Donanma Nâzırı ve Donanma Muhtesibi Ne İş Görür? — Çirkin Öğütler.

Eski dönemlerin eğlendirici tiplerinden birini de «Mudhik-Masihara»lar[1] oluşturur. Meddahlık ve Karagözcülük edenler için karekter bakımından biraz dikkatsiz olmak işi maskaralığa dökmeye yeterli idi. Bu bakımdan güldürücülerin bir bölümü sanata bu yoldan gelmişlerdir. Fakat içlerinde birçokları da vardır ki bedavadan geçinmek yolunu bulmuş bayağı serserilerden başka bir şey değildirler. Bunlar şuna buna dalkavukluk edip geçinip giderler, çoğunlukla da halk arasına girerek yapmadık maskaralık bırakmazlar, güldürürler, para alırlar, korkuturlar, para alırlardı.

Üçüncü Sultan Mustafa'nın (1772-1773) bir kızı dünyaya gelmiş, İstanbul'da on gün on gece şenlik yapılması kararlaştırılmış ve duyurulmuştu: Genel donanma vardı.

Dalkavuk ruhlu vezirler padişaha yaranmak için şenlik yapıyorlar, zavallı halk bu genel eğlencenin masraf yönünden devlet bütçesine açtığı yaranın büyüklüğünden habersiz, vezirlere, zenginlere, kibarlara özenerek gücünün yettiğince şenliğe katılıyordu. Güçleri oranında dükkânlarını süslemiş olan esnaf bir aralık sokakta bir gürültü duyarak kapılarının önüne çıktılar. 30-40 kişilik bir alayın geçmekte olduğunu gördüler. Başına mantar biçiminde koca sarıklı bir kavuk, arkasına samur kürk geçirmiş atlı bir adam, çevresi-

1) «Güldürücü, maskara».

ni alan tulumbacı kılıklı herifler arasında heybetli ve ağırbaşlı bir hal ile gidiyor, önünde iki kişi yayan yürüyerek fener çekiyorlardı.

— Kimdir, kimdir?

sorusuna bu kocaman ve büyüklük taslayan kişinin adamları:

— Çelebi donanmayı yönetmekle görevlidir. Dükkânlarınızı teker teker denetlemesi gerektir! karşılığını veriyorlardı.

Topluluk bir berber dükkânının önünde durmuştu. Donanma nazırı dükkâncıyı çağırtmış, karşısına dikmiş, ateş püskürüyordu:

— Bre hayırsız! Sen ne biçim berbersin? Acep başından korkun yok mudur? Hani senin sinesi âyineden saf, gerdeni nûr-i seherden şeffaf, bilekleri sîmin, gamzeleri keskin, kaşları tîg ü hançer, kirpikleri birer neşter, servi sîm-endam gibi gönül süsleyen[2] çırakların nereye gitti? Böyle berber dükkânı olur mu? Gelen müşteriler kimin parlak yüzüne baksın ve bahşişini nerede bıraksın? Şimdi senin saç ve sakalını traş edip tersaneye göndersem benim kıl kadar suçum var mıdır?

Zavallı berber, dükkânında güzel ve yakışıklı genç çocuklar bulundurmadığı için uğradığı bu şiddetli azarlama karşısında tir tir titriyordu.

Donanma nazırının adamları bir işaretle adamcağızı yaka paça etmeye hazır bir durumda bekliyorlardı.

Heybetli ve görkemli donanma nazırı bir aralık kızgınlığını biraz hafifletip insafa gelir gibi oldu ve ekledi: «— Bari hiç olmazsa bir iki haz veren güzel bularak çevrede neşe yarat da bu rahatlık veren vakitlerin hoşça geçmesine çalış. Hele bu gecelik tayfalarımıza bir miktar harçlık ver de arzını satın al!»

Berber, can kaygısı karşısında doğal olarak kötünün en zararsızı sayarak donanma nazırının eline şıkır şıkır paraları sayıp kurtuluyor, alay yürüyor.

2) *Sine:* Göğüs. *Âyine:* Ayna. *Gerden:* Gerdan. *Nûr-i seher:* Seher nuru. *Sîmin* :Gümüş gibi. *Tîğ:* Kılıç. *Serv:* Sevgilinin boyu bosu. *Sîm-endam:* Gümüş beden.

Bu donanma nazırı gerçekte o dönemin serseri mudahiklerinden biriydi ki çevresine topladığı ayak takımı ile şenlikten yararlanarak şunu bunu soymayı fırsat biliyordu.

Bu maskaralıkların daha kepazeceleri de vardı. Yine aynı şenlik sırasında başına garip bir örtü, sırtına yamalı bohçaya benzer renkli, parçalı bir hırka giymiş, bindiği eşeği semerindeki garip ve tuhaf nakışlarla deccalın eşeğine döndürmüş bir adam, yanına eli değnekli on-on beş serseri almıştı. Bunlar ikişer ikişer onun önünde gidiyor, biri terazi çekiyor, arkadan gelen birisi de elinde falaka değnek taşıyordu.

Eşeğin üstündeki adam yollardan geçerek etrafa ağır ağır selâmlar dağıtıyor, taraf taraf dolaşarak dükkânların önünde durdukça yüzünü ekşitiyor ve sesleniyordu:

«— Bakın adamlar, ben şenlik memuruyum. Şenliğin eksik ve kusurlarını düzeltmekle görevliyim. Sizin için uyku ve rahatımı terk ettim. Bakayım zevk ü safanız tamam mı? Sakın eğlence ile ilgili bir işi noksan yapmayın. Karaman koyunu gibi kuyruklu, körpe kuzuya benzer gönül çelen güzel tazeler kollarınızdan eksik olmasın. Sürekli olarak dostluğu dudak dudağa tatlı sohbeti güçlendirin, bu vakti başka vakitle karşılaştırmayın. Sırtınızdaki giysileri ucuz pahalı satın da eğlenceye verin; göreyim sizi. Dilek ve amacım bu günlerde sizi neşe ve eğlenceye alıştırıp donanma şenliklerinin bitiminden sonra sizlere güzel bir dayak yedirmedir!»

Dinleyenler adamın garip davranışlarla halkı fuhuşa özendirip isteklendirmesinden çok hoşlanıyorlar, sözlerine gülmekten kırılıyorlardı.

Sahte donanma görevlisi bu arada başka bir topluluğa yönelerek sesleniyor ve «Bakın, ey güzeller topluluğu ve ey donanmanın yatak odası şenliklerine katılan çelebilerim ve kuzularım,» diyordu. «Size benden tenbih ve öğüt. Önce biçare aşıklarınıza kendinizi dirhem dirhem satmayın. Âşıklarınızı aldatmayın. Ali paşa fiyatına uyun, yaşlılara saygı gösterin. Vuslat meyvesini ucuz, şeftaliyi bol verin. İşinizi sağdan sağa görüp birbirlerinizle kuru tartışmalar yapmayın!»

ATEŞ OYUNLARI NEDİR, NASIL YAPILIR?

Bir Donanmada Bir Kişi Beş bin Okka Zeytinyağı Yakıyor — Renkli Kandiller — Fişeklerin Çeşitleri — Ateş Püsküren Ejderha — Deniz Eğlenceleri.

Kitabımızın baş taraflarında Atmeydanı'nda yapılan bir sadrazam düğününde ateş oyunları gösterildiğinden söz etmiştik. İstanbul'un eski genel şenlik günlerini genellikle ya padişah kızlarından birisinin evlenmesi, yahut da padişah çocuklarından birinin doğuşu nedeniyle yapılan «Sûr-i Hümayûn»lar oluşturur; bu neşe ve eğlence geceleri haftalarca sürer giderdi. Bu sürekli şenlik gecelerinin eğlenceleri arasında ateş oyunları da önemli bir yer tutar.

Bu dalda anılacak eğlencelerin birincisi aydınlatmadır. Şenlik geceleri düğün yeri, saray, vezir ve zengin konakları rengârenk kandillerle süslenir ve aydınlatılırdı. Bu kandillerin sayısı ne kadar çok olursa onları yaktıran ve masrafını gören kişinin ünü, padişah yanında rağbeti o kadar çok olurdu. Bir kez Sadrazam Koca Ragıp Paşa bütün donanma süresince konağında aydınlatma ve süsleme işinde beş bin okka (6415 Kg) zeytinyağı yakmış, İstanbul'da bu alanda benzerlerine oranla büyük bir üstünlük sağlamıştı. Renkli kandiller bu genel aydınlatma arasında başka bir süs ve çekicilikle göz alırdı. Koca Ragıp Paşa'nın beş bin okka zeytinyağı donanmada[1] içi dışı türlü türlü kandillerle süslen-

1) Bu donanma şenliği, III. Mustafa'nın (1757-1774) kızı Hibetullah Sultan'ın dünyaya gelişi nedeniyle 1758'de yapılmıştır.

miş küçük çapta bir cami örneği yapılmış, padişah sarayının önüne konulmuştu. Ayrıca sarayın bahçesi, yolları iki sıralı yüzlerce meşaleyle aydınlatılmıştı.

Bu meşaleler her dönemde şenlik gecelerinin belli başlı eğlence araçlarından birini meydana getirirdi. Şenlikler sırasında çeşitli yerlerde bayraklar, altın ve gümüşle işlenmiş kumaşlar, halı, avize ve aynalarla örtülmüş taklar yapılır, bunların üzerine, iki uca dikilen sütunların arasına geceleri camilerde olduğu gibi mahyalar kurulur, evlenme ve doğum şenliklerinde «Mübârekbad» (kutlu olsun), öbür şenliklerde de başka kelimeler yazılırdı.

Aynanın eskiden süsleme eşyası arasında sayıldığını, şenliklerde, törenlerde sokaklara, yollara, taklara ve başka yerlere avizelerle birlikte konulduğunu-konu ile doğrudan doğruya ilişkisi olmamakla birlikte-burada belirtmeyi yararlı görüyoruz.

Ateş oyunları arasında fişekler ayrı bir yer tutar. Bunların ateşlendikten sonra havaya yükselen ve gecenin içinde türlü türlü ışıktan biçimler alan çeşitleri yapılmıştır. Bazıları da doğrudan doğruya yerde patlar, zıplar, garip biçimler alarak dolaşır halk arasında yarattığı telaş bir eğlence sayılırdı. Bu fişekler türlerine göre hevâyî, çarh-ı felek, sâybân, çiçek, püskürme gibi adlarla anılırdı.

Bazen sehpa biçiminde sırıklar dikilir, bunların üzerine bir halka konulur, renk renk fişekler bu halkaya asılır, gece bunlara ateş verilerek seyredilir eğlenilirdi. Bazen kalabalık eğlencelerde ayı, köpek ve eşeklerin kuyruklarına fişekler bağlanıp bunlara ateş verilir, hayvanlar korku ve telaşla seyircilere saldırır, doğal olarak halk da korkup birbirine girer, çadırlar içinde yakınları arasındaki padişah, vezirler ve dalkavuklar, halkın telaş içinde kaçışmasını, koşuşmasını, düşüp kalkmasını eğlence diye seyredip gülüşür, büyük zevk duyarlardı.

Bu türden bir eğlence daha vardır: Eski genel şenliklerde özel olarak eğlendirmek için getirilen tiryakiler padişah ve sadrazam çadırının önünde halka biçiminde toplanır, bağdaş kurarak yere otururlardı. Bu sırada önlerine pa-

ra atılır, adamcağızlar paraları kapmak için koşuşurlarken aralarına kestane fişeği atılarak afyonları patlatılırdı.

Ateş oyunları arasında daha büyükleri, hattâ kazalara neden olanları vardı. Baruttan gemiler, kuleler yapılarak şenlik yerine taşınır, burada bunlara ateş verilir, büyük patlamalarla yanıp tutuşmaları zevkle seyredilirdi.

Cebeci adı verilen zırhlı askerlerin yaptıkları ağzından ateş püskürür ejderhalar, tekerlekler üstünde halk arasında gezdirilir, görenler kaçar, seyredenler gülerlerdi. Bazen de Tersane-i Âmire'de «çekdiri» denilen büyük kayıklar yapılırdı. Bunların yelkenlerine varıncaya kadar her şeyleri tamamdı ve görünüşte denizlerdeki «çekdiri»lerden ayrılıkları yoktu. Yalnız altlarına tekerlekler konulur, ite kaka toprağın üstünde yürütülürdü.

Bunların içine top, tüfek atıcıları konulur, karada bunlar yürürken içlerinden çevreye toplar, tüfekler atılır, ortalık savaş meydanına döner, halk korkuya kapılırdı. Bunlar çok sayıda, her tür ve biçimde fişekler yüklenir, özel görevli adamlar bindirilir, bu adamlar denizin üstünde sallar yüzerken fişekleri ateşlerler, kimi havaya çıkar, yeniden kıvrılıp suya düşer, kimi suya parelel bir biçimde seyreder, gecenin içinde türlü türlü renkler yansıyarak seyircilerin eğlenmesine neden olurdu.

LU'BİYYAT TOPLULUKLARI VE GÖSTERDİKLERİ MARİFETLER

Hokkabazlar — Şişe Oynatanların Şaşılacak Bir Ustalığı — Parmaklarını Kesenler — Küçük Temsil ve Taklitler.

Şu'bedebaz (hokkabaz)'lar eskiden İstanbul'un lu'biyyat (eğlenceler) topluluklarını oluştururlardı. Gerçekten bunlar, çeşitli meslek ve ustalık sahibi yüz elli, iki yüz kişinin bir araya gelmesinden meydana gelmiş «ocak»lar halinde yaşar, çalışır ve kazanırlardı. İstanbul'un belli başlı semtlerinde belirli hanlarda bulunurlar; evlenme, doğum, donanma gibi genel şenlik zamanlarında çağırılırlar, alay halinde giderler ve gösteri yaparlardı. Bu toplulukların herbirine «kol» adı verilir, kolbaşının adıyla Ahmet Kolu, Samurkaş Kolu, Yanaki Kolu diye anılırlardı. Oyuncu sayısı yüzü geçen bir kol içinde neler neler bulunmazdı... Çalgıcılar, şarkıcılar, dansçılar, Karagözcüler, meddahlar, taklitçiler, güldürücüler bunlar arasındaydı. Bunların bir bölümü hakkında önceki konularda bilgi verilmiştir. Bir kısmı da sonraki bölümlerde söz konusu edilecektir.

Kol halinde yaşayan ve gösteri yapan şu'bedebazlar arasında önemli bir bölümü de cambazlar, hokkabazlar ve kuvvet oyunları gösteren zorbazlarla hayvan oynatanlar oluşturmaktaydı. Bunlar da ayrı bölümlerde incelenecektir. Geriye ne kaldı? diye sormayın. Çünkü bu alanda beceri sahibi olanlar saymakla biter tükenir gibi değildir.

İşte bunlardan bazıları: Şişebaz ve destibaz diye anılan meleke sahipleri vardı ki şaşılacak bir ustalıkla gösteri ya-

parlardı. Bir testi üzerine dört kollu bir ağaç konulur, biri biri üzerine içleri su dolu, çiçek koymaya yarayan, vazo biçiminde yirmi şişe sıralanır, bunların üstüne bir tabla, tablanın üstüne de üç büyük şişe konulur, şişebaz, kalabalık seyircilerin ortasında bu testiyi alıp başının üstüne koyar, o halde danseder, hiçbir kazaya, devrilmeye meydan vermeden gösteriyi tamamlardı. Görünüşte kolay görünen bu işin ne büyük bir meleke, ustalık ve el yatkınlığına gereksinme gösterdiği ortadadır.

Şu'bedebazlar arasında gözbağcılık ve hokkabazcılıkla uğraşanlar da oldukça dikkat çekici beceriler ortaya koyarlardı. Bunların içinde son zamanlara kadar ulaşan bildiğimiz hokka oyunlarını gösterenler olduğu gibi, herkesin gözü önünde parıl parıl yanan bir bıçakla tütün doğrayanlar, tütün doğrarken elini kesip parmaklarından şarıl şarıl kan akıtanlar ve hiçbir acı duymayanlar vardı. Doğal olarak bu parmak kesme hikâyesi bir gözboyacılıktan başka bir şey değildi.

Bazıları da «nakale» denilen hünerleri gösterirlerdi. Nakale balmumundan bir iki dakika içinde ağaç, hayvan vb. resimleri yapma ustalığıdır. Şu'bedebazlar hüner göstermek için ele almadık eşya bırakmamışlardır. Şişeler ve testilerle oynayanlar gibi çanak, sini, ayna, kâse, kadeh, yumurta, kağıt, sürahi şimşir ip ve benzeri eşyalarla türlü türlü acayip ve garip beceriler gösterenler de çıkmıştır. Güllelerle oynayıp kuvvet oyunları gösteren zorbazlar, yerlerde, şurada burada perende atanlar, her bir tanesi elli dirhem ağırlığında doksandokuzluk tesbihleri şakırdata şakırdata meydanda dolaşıp tuhaflık yapanlar, tanınmış kişilerin taklitlerini yapıp duyulmuş bazı olayları temsil edenler de ayrıdır.

Bu temsiller, hemen hemen birer küçük piyes biçiminde idi. Bahçe ve Bahçıvan, Gemici, Yahudi ile Çingenenin Muaşakası vb. gibi kuşaktan kuşağa ulaşmış temsiller vardır.

Bu sonuncusunda erkek Yahudi bir Çingene dilberinin aşkına tutulup yanar yakılır. Sevgilisinin gönlünü kazanır. An-

cak tam sevişme sırasında başkaları tarafından görülerek yakalanırlar. Kadının başına temizlenmemiş işkembe geçirilir. Yahudi erkek de eşeğe ters bindirilerek asılmak üzere darağacının bulunduğu alana götürülür. Bu arada simitçi, haraççı ve başka satıcı taklitleri de yapılır, seyirciler kahkahalara boğulurlardı.

Bazı beceri sahipleri de insanlarla yetinmeyerek hayvanlara da geçerler, köpekle kedinin, kedi ile farenin birbiriyle ilişki, durum ve hallerini temsil ederler, mahalle köpeklerinin dalaşmalarını, deve kükremelerini, horoz, kaz, ördek, tavuk, serçe bülbül seslerini aslına tam bir uygunlukla taklit ederlerdi. Bu hikâye temsilleri daha sonra orta oyununa esas olmuş, ortaoyuncular da kol halinde şu'bedebazlarla birlikte yıllarca yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Eski genel eğlencelerin başlıca görevlilerinden olan tulumcuları da anmadan geçemeyiz. Bunlar birçok kez meydan açmak için kullanılırlar, fakat hüner ve ustalık gösterisinde bulundukları da olurdu. Tulumcular meşinden keçe külâh, cebe ve şalvar giyerler, ellerine birer yağlı tulum alarak kırk elli kişi birden meydana çıkarlar, eski bir anlatımla «vâfir lubbâzlıklar»[1] yaparlardı. Tulumcubaşı başında beyaz yaldızlı bir külah, arkasında sarı yaldızlı cebe, elinde beyaz yaldızlı asa, önde iki davul, iki zurna, iki nakkare, beş tel, on beş genç çocuk, arkalarında yensiz yakasız şalvar biçiminde, uçkurları boyunlarında asılı, alaca basmadan giysilerle, çalarak oynayarak meydana gelirler, raks havasına uygun hareketlerle hoplaya zıplaya sıçrarlar, maskaralık ederlerdi. Kimi ellerini yere vurup takla atmaya başlar, kimisi ayakları havada olmak üzere yerde elleriyle yürürdü. Şu'bedebaz kolları Rum, Yahudi, Ermeni, Kıpti, Müslüman türlü cinsten insanı kapsardı. Bunlar kol halinde katıldıkları eğlencelerde bir gecede bir kese, yani beş yüz kuruş para alırlar, fakat arada her maskaralıktan, her fazla gösteriden sonra parsa toplayarak geceliklerini bin kuruşa kadar vardırırlardı.

1) Birçok oyunculuklar.

HOROZ, KOÇ DÖĞÜŞTÜRENLER, EŞEK OYNATANLAR

Hayvanlara Karşı Gösterilen Koruyuculuk — Padişah Buyruğu — Deve Döğüşü — Hayvan Oynatan Şu'bedebazlar.

Şu'bedebazlardan bir kısmı da hayvan oynatırlardı. Eski Türklerde hayvanlara karşı acıma ve sevecenlik duyguları pek derindir. Hemen her evde evcil hayvan bulundurulur, beslenir, bakılır, yetiştirilirdi. Hayvanların soylarını düzeltmek ve iyi cins hayvan yetiştirmek için zaman ve emek harcayanlar önemli bir sayı oluşturacak kadar çoktu. Ulaşım işlerinde kullanılan hayvanlara her hangi bir kimsenin eziyet ettiğini görenler son derece sinirlenir ve öfkeye kapılırlardı. Eski Türklerin hayvanlara karşı duydukları acıma duygusunun derecesini göstermek için bu sorunun zaman zaman saraya kadar yansıdığını, devletin önemli işleri arasında padişahların bu konuda buyruklar çıkardıklarını söylemek yeter. Bir örnek olmak üzere şu olayı söyleyebiliriz:

Üçüncü Sultan Murat döneminde bir aralık sokakta hamalların ve sürücülerin yüklerin taşınmasında kullandıkları atlara dayanamıyacakları kadar çok eşya yükledikleri görülmüş ve halkın şikayetine neden olmuştu. İstanbul Muhtesibi[1] Mehmet Çavuş padişaha dilekçe gönderip bu durumun yasaklanmasına emir verilmesini istemişti. Sultan Üçüncü Murat'ın çıkardığı padişah buyruğunda şöyle deniliyor: «İstanbul kadısına hüküm ki, halen İstanbul muhtesibi olan

1) Belediye memuru.

Mehmet Çavuş mektup gönderip adı geçen şehirde at hamallarının cılız, yaralı, sakat ve nalsız ve semerleri harap atlarına ve katırlarına taşıyabileceklerinden çok yük vurduklarını (söylemektedir). Bir hamalın üç, dört yüklü atı katarlamadan salıverdiğini (bunların) yolda atlı ve yaya Müslümanlara dokunarak üzüntü ve acı çektirdiklerini (öğrendim). Adı geçen hamalların at ve katırlarını beslemelerini, sakat ve zayıf hayvanlara taşıyabileceklerinden çok yük vurmamalarını, (onları) yularlarından tutarak salıvermemelerini, katarlamalarını hamallara ve kethüdalarına buyurdum, tenbih ettim. Bu emir ulaştığı zaman anılan hamalları kethüdalariyle birlikte getirip tümüne sıkı sıkı tenbih edesin ki, bundan sonra hayvanlarını beslesinler, sakat ve zayıf olanlarına dayanabileceklerinden çok yük vurmasınlar, yolda giderken yüklü hayvanların (sayısı) birkaç ise birbirine katarlasın, kendileri sürsün, hayvanların ardınca yürümesinler. Ayrıca davranışları şiddetle cezalandırıp bundan sonra çalıştırmayasın. Bu şerefli emrin gereğince çalışan hamallara bir kimse dokunmasın şerefli hükmünün bir suretini aynen siçil defterine yazasın ki padişah sözü ile işlem göre»[2].

2) İstanbul kadısına hüküm ki hâlâ İstanbul muhtesibi olan Mehmet Çavuş mektup gönderip mahmiye-i mezburede at hamalları lâğar ü yağırlı ü sakat ü nalsız ü semerleri harap bâr-gîrlerine ve katırlarına tahammüllerinden ziyade yük urub ve bir hamal üç dört yüklü bâr-giri katarlamayıb salıvirüb yolda atlu ve yaya Müslümanlara dokunub elem ve ısdırap vermeğin zikrolunan hamallar taifesi davarların besleyüb ve sakat ve zayıf davarlara tahammülünden ziyade yük urmayub davarların katarlamayub yularlarından tutup salıvermemek için hamallara ve kethüdalarına tenbih olunmak bâbında emri-i şerifim ricasına mebni buyurdum ki vusül buldukta zikrolunan hamal taifesin kethüdleriyle ma'an getürüb cümlesine tenbih ve te'kid eyleyesin ki min'ba'd davarların besleyüb ve sakat ve zayıf davarlara tahammülünden ziyade yük urmayub ve yük ile yolda giderken davarların birkaç ise birbirlerine katarlayub kendileri sürüb ve davarların ardınca yürümeyeler... Hilafında hareket edenleri muhkem te'dib edüp min b'ad işletmeyesin. Bu cınr-i şerifim suretini ayni ile sicil-i kayd eyleyesin ki mazmun-i Hümayûniyle a'mel oluna.»

Camilerde, türbe ve başka yerlerde hâlâ var olan güvercin sürüleri de eskiden hayvanlara gösterilen sevginin bir eseridir. Dikkat edilecek olursa eski yapılar yapılırken özel olarak güvercinler için de yerler ayrılmıştır. Çeşitli hücrelerden oluşan bu güvercinlikler eski yapıların üstünde bugün de vardır.

Hayvanlara karşı gösterilen bu ilgi etkisiyle horoz, koç ve deve döğüştürmek gibi eğlencelerde bulunmuş ve yayılmıştır. Son zamanlara kadar süregelen bu hayvan döğüştürme merakı eskiden epey heyecanlı olaylara neden olurdu. Bu tür döğüş hayvanları özel olarak beslenir, hazırlanırdı. Horoz, koç ve develerin karşılaştırılacakları alan büyük bir seyirci topluluğuyla çevrilirdi. Yarışmayı kazanacak hayvanlara ödüller konulur, yenilen hayvanların sahipleri bu yenilgiyi aşırı bir onur yarası sayarlardı.

Hayvanlara karşı gösterilen ilgiden yararlanmak isteyen bazı kişiler de hayvan oynatmayı özel bir uğraş haline koymuşlardı. Çoğunluğunu Kıptilerin oluşturduğu bu uğraş sahipleri de aynen şişe ve kadeh oynatanlar gibi şu'bedebaz kollarına katılmışlar, yıllarca bu işten para kazanmışlardı. Bunlar ellerine aldıkları hayvanları uzun süre dayakla korkutup tef sesine alıştırırlar, onlara belirli alışkanlıklar verirlerdi. Daha sonra şehrin değişik yörelerinde tef çalar, değnek gösterir, zincirlerini çekip bırakarak hayvanları hoplatıp zıplatır, sözde oynatırlardı. Bununla birlikte içlerinde hayvanlara, insanların bazı gülünç durum ve davranışlarını yansılatanlar, bu işte epey başarı gösterenler de görülürdü. Ayı ve maymun oynatanlar son zamanlara kadar vardı.

Eski hayvan eğiticileri yalnız ayı ve maymunlarla uğraşmazlar, çalışma alanlarını öbür bazı hayvanlara da uzatırlardı. Bu cümleden olarak eşekle köpekleri belirtmek gerektir. Bugün bizim için belirsiz olan ve ancak Avrupa'dan gelen cambaz topluluklarında görülen özel surette yetiştirilmiş köpek ve eşeklerin oyunlarına benzer oyunlar, eskiden bizim şu'bedebazların da gösterdikleri beceriler arasındaydı ve genel eğlencelerin başlıca numaralarından birini oluştururdu.

ESKİ CAMBAZLARIN GÖSTERDİKLERİ HÜNERLER

İçi Bıçaklarla Dolu Çemberlerin İçinden Balık Gibi Geçenler — Havada Çuval Yırtanlar — Direk Üstünde Kahve İçenler.

Eski şu'bedebazların en önemlilerini cambazlar oluştururlar. Bunlar genel eğlencelerde terazili terazisiz kubâdî pabuç ile oynarlar, testi, eşek, yalın kılıç ve daha başka iki yüz parça eşya ile hüner alanına gelirlerdi. Gösterdikleri ustalıklar arasında epey dikkat çeken, tehlikeli sanılan, seyircileri korkuya, heyecana, telaşa verenleri vardı. Kimi düz direğe tırmanır, üstüne konulmuş olan çil akçe ile dolu gümüş maşrabayı alır, kimi yerde yüzükoyun yatar, türlü garip durumlarla hünerler gösterirdi.

Eski cambazların genel eğlencelerde yaptıkları numaralar pek çeşitli idi. Bunlardan bazılarını yazalım: Özel giysisi ile alana gelen gösterici ağzına çıplak bir kılıç alıp başı yere dokundurmak üzere ayak üstünde üç kez eğilip kalkar, havada asılı duruyormuş gibi bir izlenim yaratırdı.

Çember oyunları da çok dikkat çekicidir. Bir çemberin içine, dışına, çevresine fincanlar konulur, cambaz uzaktan atlayıp havada balık gibi süzülerek bu çemberin içinden geçer ve fincanlara çarpmazdı.

Bu oyundan daha tehlikeli çember oyunları da vardı. Bir çemberin etrafına bıçaklar sokulur, cambaz aynı biçimde atlayıp süzülerek çemberin içinden, çıplak ve keskin bıçakların ortasından geçer, ölçülü hareketleri yüzünden bıçaklara

dokunmaz ve yaralanmazdı. Bazen bu çember dört gözlü olur, cambaz sıra ile ve birbiri ardınca bu gözlerin birinden girip öbüründen çıkmak suretiyle tümünden geçerdi.

Bu tehlikeli oyunlardan biri de şudur: Ortaya konulan çemberin arkasında bir adam elinde iki yalın kılıçla durur, kılıçları lâm elif biçiminde tutardı. Karşıdan koşarak gelip çemberin içinden atlayan adam, havada süzülerek çıplak kılıçların arasından kılıçlara sürünmeden geçerdi. Bazen çember çıplak bir devenin üstüne konulur, cambaz karşıdan gelerek atlar, devenin üstündeki çemberin içinden geçip karşı tarafa, ayakları üstüne düşerdi. Bazı cambazlar da ellerine adam boyu iki sırık alırlar, bunların yarıdan yukarısına yapılmış olan ayak basma yerlerine çıkarlar, sırıkları ayak gibi kullanarak süratle koşarlar, bu halde giderlerken birden atlayıp karşılarında hazırlanmış bıçaklı çemberlerden geçerlerdi.

Dikkat çekici numaralardan biri de şudur: Cambaz iki elini, iki ayağını ve gözlerini sıkıca bağlatır, bir zembilin içine girer. Zembilin ağzı kapatılıp dikilir, peştamala sarılır, alanda dikili üç sütundan ortadakine çekilip çıkarılır. Sütunun tepesine bir kulaç kala cambaz seyircileri hayrette bırakarak dikili peştamal ve zembilden çıkar, yılan gibi sarılarak tepeye tırmanır, orada bir kahve ibriğinden fincana kahve koyup içer, seyircilerin parmaklarını ağızlarında bırakırdı.

Cambazlar güçlü adamlar oldukları için çoğunlukla vücudun sağlamlık ve dayanıklılığına delil olan dikkat çekici numaralar da gösterirlerdi. Bu cümleden olarak bazı cambazlar koca bir taşı yerden alıp havaya atarlar, taş aşağıya inerken başları üzerinde lâstik topla oynar gibi oynarlardı.

Bazen de koca su küplerini karşılarına alıp onlarla koç gibi döğüşürlerdi. Karşıdan hızla gelen cambaz su küpüne müthiş bir kafa darbesi indirerek onu param parça eder, buna karşılık kafasını sanki pamuğa çarpmış gibi hiçbir ağrı ve sızı duymadığını söylerdi. Bu gibi kuvvet oyunları gösteren cambazlara «zorbaz» denirdi.

Cambazlardan bazıları da bir çanak üstüne tabla koyarlar, üzerine genç bir çocuk çıkarırlar, daha sonra da çanağı üzerindekilerle birlikte başlarının üstüne alarak hiçbir yükleri yokmuş gibi serbestçe raksederler, bunları düşürmezlerdi. Bazı cambazlar da omuzlarının üstüne adam çıkarırlar, o durumda üç dört kez yere eğilip kalkarlar, doğal olarak kendileriyle birlikte omuzlarındaki adam da yatıp kalkar, buna karşılık düşmezdi.

İp cambazlarının hünerleri görülmeye değerdi. Eski genel eğlenceler -bunların niteliği önceden de yazdığımız gibi padişah yakınlarından birinin doğumu, evlenmesi, ya da savaşın kazanılması ve benzerlerinden oluşmaktadır- çoğunlukla şehir dışındaki geniş alanlarda yapılırdı. Buralara çadırlar kurulur, hazırlıklar tamamlanır, öylece eğlencelere başlanılırdı. Cambazlar için ipler de özel olarak tersaneden getirilir, dağdan dağa kurularak geniş ve uzun uzaklıklarda ip cambazları halatların üstünden koşarak yol alırlardı.

ŞEHEVÎ RAKS, KÖÇEKLER, TAVŞAN OĞLANLAR

Raks Elbisesi — Kesim Biçim Yerinde Delikanlılar — Özel Meşkhaneler — Meyhanelerde Sakilik — Köçek Tutkunları.

Raks, Doğu'nun en eski eğlencelerinden biridir. Neşe, sevinç, zamanına göre türlü türlü güzel vücut hareketleriyle belirtilmiş, oynayanlar sevinmiş, seyredenler sevinmiştir. Bu gibi yöresel ve ulusal rakslar dışında bir de sevinci şehvete, neşeyi tahrike dönüştüren bir alaturka raks vardır ki, eski İstanbul eğlenceleri arasında en önemli bölümlerden birini oluşturur: Köçek oynatmaktan söz ediyoruz.

Tarihsel bir gerçek olarak ortadadır ki eski zevk düşkünü ve özensiz anlayış gençlik ve güzelliği kadında da olsa, erkekte de olsa aynı derecede çekici ve yakıcı sayıyordu. Bu konuyu açmakla bilimin «uranizm» diye adlandırdığı, bir tür ruh hastalığı saydığı alana girmiş oluyoruz. Bugün tıbbın «eş cinsler arasındaki aşklar» adıyla açık bir teşhisle ortaya koyduğu bu hastalık, yüzyıllarca Doğu'yu kemirmiş, milyonlarca insanın bel kemiğini çürütmüş, milyonlarca onur ve haysiyeti ayaklar altında çiğnemiştir. Tarihimizin hiçbir sayfası yoktur ki bu hastalığın esirlerine rastlanmasın. Yukarıda da yazdığımız gibi bu sorun, eski anlayışın özensizliği sonucu olarak günden güne çok doğal görülmeye başlanılmış, hızla yayılması karşısında artık hiç kimse bu gibi hareketleri ayıplama gereksinimi duymamıştır.

Bu noktayı belirtikten sonra şunları söyleyebiliriz: Pa-

dişahlar saraylarında genç ve güzel cariyelerle birlikte her zaman için zevklerine hizmete hazır yakışıklı erkekler bulunduruyorlar, vezirler, zenginler, şu kocaman kavuklu sırma cennet satıcıları hocalar aynı yolu izliyorlardı.

Kırmızı şallar, al mintanlar giyen, başlarına leventler gibi sarık saran esnaf çırakları «müşteri aldatan çıraklar»[1] diye anılıyor, başlarında ve omuzlarında kâkül bırakmak zorunda kalıyorlardı. Böyle bir anlayışın geçerli olduğu sırada raksı özel meslek sayan genç erkeklerin nasıl bir görev yaptıklarını söylemeye sanırım ki gerek yoktur.

Köçekler eski oyun kollarının en önemli unsurları arasındaydılar. Bu kolların hazır bulunduğu -genel, özel- herhangi bir eğlencede hemen hemen ilk numara müzik ve raksı.

Rakkaslar güzel erkek çocuklar arasından seçilir, bunlara özel surette meşkhanelerde müzik eğitimi yaptırılır, makamlar ve ezgilerle yakınlıkları sağlanır, kendilerine ayrıca raksın da tüm incelik ve kuralları öğretilirdi.

Rakkaslar iki kısımdı: Köçekler ve tavşan oğlanları.

Köçekler, oyun sırasında kadife üstüne sırma işlemeli gömlek, canfesten, ipekliden sırmalı istufeden dört kubbe denilen biçimde sırma saçaklı eteklik giyerler, bellerine sırma kemer takarlardı. Başları açık, saçları uzun, kırma kıvırcık bükülü, kokulu ve doğal olarak dağınık idi. Parmaklarına pirinç zil takarlar, raks sırasında bunları müziğe uygun bir biçimde şakırdatırlardı.

Tavşan oğlanları siyah çuhadan topuklara kadar şalvar çuhadan oldukça dar, vücutlarının hatlarını belli edecek biçimde bir giysi giyerler, bellerine renk renk şallar sararlardı. Bunların başları açık değildi. Oldukça ufak bir çeşit süslü başlık giyerlerdi.

Raks, vücudu her biçime sokan tahrik edici hareketlerle, kıvırmalar, göbek atmalar, arkaya doğru yatıp saçlarını sarkıtmalar, yeniden doğrulup öne arkaya bükülmelerle dolu idi.

1) «Şakirdân-ı müşteri-i firibân».

Rakkaslar bazen hızlı, bazen ağır adımlarla alanı dolaşırlar, gamzeleri, cilveleri nâz ve edaları rakslarına eşlik ettirirlerdi.

Köçeklerin bazen istek uyandıran kadın giysileri giydikleri de olurdu. Raks, seyircileri çıldırtan bir oyundu. Müzikle gerilen sinirler, güzel yüzlü kadın giysili, kadınsı davranışlı yosmaların tahrik edici oyunlarından dayanıksız bir hale gelirdi. Evliya Çelebi rakkaslardan söz ederken «âfitâb misâl», «kesim biçim yerinde», «nergis gözlü», «nice canları esir etmiş» gibi sıfatlar kullandıktan sonra seyircilerinin dayanıklılığını kıran bu raks sahnelerinden birini şöyle tanımlıyor:

«İrem Bağının tavus kuşu gibi gezinip yürüdüklerinde adamın soluğu kesilir, o an tutulur. Gören aşıklar şaşkın ve hayran kalarak her köşeden (yükselen) 'Hu!' sesleri ile şenlik yeri sevinç ve neşe dolar»[2].

Bu heyecanlı, ateşli, titrek raks sırasında ne kadehlerin kırıldığını, ne saldırıların olduğunu söylemeye gerek yoktur.

Rakkasların her biri şimdiki sinema yıldızları gibi arkalarında bir sürü vurgun sürüklerlerdi. Güzellikleriyle ün kazanırlar, görüp tutulanlar tutkunluklarını vuslat derecesine getirmek isterler, bu yüzden para harcarlardı. Tam anlamıyla genel kadınlara tutulup da servetini bu uğurda tüketen adamlar gibi eskiden de bütün varlığını rakkaslara yediren, sevgilisinin yarım bir iltifatını kazanmak için en değerli mallarını veren aşıkların görüldüğü tarih sayfalarında yazılıdır.

Bu özellik ve davranışlarından dolayıdır ki rakkasların birçoğu, ya kendi adları büsbütün unutularak Zalim Şah, Fitne Şah, Nazlı Şah gibi adlarla ün kazanmışlar, ya da Saçlı Ramazan Şah, Can Şah, Küpeli Ayvaz Şah gibi takma adlarla anılmışlardır.

2) «Tavus-i Bağ-ı irem gibi cevelân ü reftâr ettiklerinde adam dembeste olub ol dem meftûn olur. Göden üftâdeler vâl-ih ü hayran kalarak her gûşeden sada-yi 'Hu!' ile hâne-i sûr pür sürûr olur.»

Her unsurun «kesim biçim yerinde» çocuklarından rakkas çıkmıştır. Aralarında Müslümanlar da bulunmakla birlikte özellikle Rumlar, Yahudiler ve Kıptilere daha çok rastlanmıştır.

Rakkaslar, genel eğlencelerde oynadıkları gibi evlerdeki, derneklerdeki özel davetlere de topluca giderler, yiyip içme sırasında topluluğun neşesini artırırlardı. Aynı zamanda İstanbul'un çeşitli yerlerinde ve bazı kahvehanelerde de sürekli olarak köçekler bulunur raks seyretmek isteyenler buralara da giderlerdi.

Bununla birlikte kışın bazı rakkaslar işsiz kalırlar, sâkilik yapmak suretiyle geçinirlerdi. Sâkilik yapan rakkaslar kimi müşterileri bir kadeh içki, kimisini bir meze, kimisini de bir işve ile memnun ederlerdi.

Şair Nedim, çağının coşkun raks toplantılarından birinde sarhoşluktan başı dönmüş sinirleri titrek mızrap vuruşları altında dayanamayıp kopan kanun telleri gibi gergin ve çökmüş bir biçimde Divan'ının en güzel parçalarından biri olan şu rubâiyi söylemişti:

Rakkas, bu hâlet senin oynunda mıdır.
Âşıklarının günahı boynunda mıdır.
Doymam şeb-i vaslına şeb-i rûze gibi
Ey sîm-beden, sabah koynunda mıdır.[3]

3) *Hâlet:* Hal, durum, güç. *Şeb-i vasl:* Kavuşma gecesi. *Şeb-i rûze:* Oruçlu günün gecesi. *Sîm-beden:* Gümüş bedenli.

KADIN ÇENGİLER, OYUNLARI VE KADIN ÂŞIKLAR

Sıracı Ne İş Yapar? — Kolbaşının Evinde Neler Olur? — Çengilerin İstek Uyandıran Giyim ve Yürüyüşleri, Sevişmeleri.

Kadın toplantılarında da kadın çengiler oynardı. Bunlar da tıpkı erkek köçekler gibi örgüte bağlı esnaftan idiler. Kadınlardan oluşan çengi topluluğuna da kol adı verilirdi. Bir çengi kolu kolbaşından, yardımcılarından ve on iki oyuncu kadından oluşurdu. Bunların dışında bir de çengilerin dört kişilik saz topluluğu bulunurdu. Kadınlardan oluşan bu çalgıcıların biri keman, biri çifte nağra, ikisi de daire çalarlardı. Bunlara sıracı denilirdi.

Kolbaşı bu topluluğun ustası, patronu her şeyi idi. Kolbaşının evi meşkhane sayılır, çengi olmak isteyenlerle meslekteki görgü ve bilgilerini artırmak isteyen çengiler burada müzik ve raks eğitimi görürlerdi. Kolbaşıların evleri başlıbaşına bir âlemdi. Hafif meşrep genç ve güzel kızlarla dolu bir evin, çevresinde nasıl bir dikkat ve ilgi ile izlenip gözetleneceğini kestirmek sanırım ki pek güç değildir. Bu nedenle dişine uygun bir yosma bulup felekten şöylece bir gün kapmak isteyen yakışıklı delikanlılar ve cebi dolgun yaşlılar uzaktan yakından bu evlerin çevresinde dolanır, zaman zaman amaçlarına ulaşırlardı. Zaman zaman diyoruz. Çünkü çengilik mesleğine giren kolbaşının evinde buranın özel eğitimi ile yetişen kadınların erkeklerle pek de ilişkileri yoktu. Bunlar daha başka yollarla duygu ve istekleri-

ni doyurma yolunu bulmuş kadınlardı. Bu nedenle aralarında erkeklere güler yüz gösteren az olurdu. Bu noktayı aşağıda biraz daha açıklayacağız.

Özel eğlenceler, düğünler düzenleyen kişiler kadın toplantılarında çengiler bulundurmak istedikleri zaman, keselerine göre bu kol başından en ünlüsünün veya bir başkasının evine gidip kadınla pazarlığa girişirler. Ücrette anlaşma olunca kolbaşı çengi topluluğunu alır, düğün evine giderdi. Kolbaşı kadınla yardımcısı yaşmak ve sarı çizme giyerler, ellerinde birer yelpaze bulundururlardı. Çengiler ince yaşmaklar tutunurlar, allı, morlu, sarılı rengârenk feraceler kuşanırlardı.

Bir çengi kolunun sokaktan geçişi epey eğlenceli bir görünüm ortaya koyardı. Önde kolbaşı ile yardımcısı, bunların arkalarından da dönemlerinin zarif ve göz alıcı tuvaletleri sayılan giyimleriyle çengiler yürürlerdi. Bunları, yukarıda söz konusu ettiğimiz sıralar izlerler, onların arkasından da yardakçılar, hademeler ve kolbaşının özel hizmetçisi küçük bir Çerkez kızı gelirdi.

Sokaklarda erkekler iki sıra halinde dizilir, bunları gülümseme ve açlıkla seyrederler, çengi kadınlar özgürce davranışları ile etraflarına bakınıp gülücükler yağdırır, kaş göz işaretleri yapar, karşılık görerek geçip giderlerdi.

Çengiler çağrıldıkları evde kendilerine bir oda ayrılır, bunlar gelir gelmez buraya girerlerdi. Hamam ustaları ve soyguncu denilen kadınlar da bunlarla birlikte içeriye girerler, kolbaşının yardımcısının ve çengilerin giysilerini çıkarırlar, tuvaletlerine yardım ederler, hizmetlerinde bulunurlardı. Bu odaya girmek çengi kolu temsilcileriyle soyguncular dışındaki kadınlar için yasaktı. Fakat çengilerin içeride cilvelerle, gülüşmelerle, birbirlerini okşayıp severek giyinmeleri birçok genç kadının merakını uyandırır, onların çeşitli yollarla oda çevresinden geçmelerine neden olurdu. Ancak bu kadınlar tüm çabalarına karşılık içeriye giremezlerdi.

Çengiler özel odalarında soyunup dökündükten sonra oyun giysisiyle genel eğlence odasına geçerlerdi. Oyun giy-

sisi de oldukça göz alıcı idi. Genç ve güzel çengiler pırıl pırıl uzun saçlarını arkalarına salıverir, beyaz göğüslerini yarı yarıya açar, üstlerine tül gömlek, pullu kadifeden yelek, tennûre biçimi sırma saçaklı canfes eteklik, ayaklarına yumşak oyun terliği giyerlerdi. Tül gömlek beyaz tenlerini saydam bir örtü arkasından çekici gösterir, pullu yelek ölçülü vücutların esneklik ve sınırlarını belirtir, göğüslerini meydana çıkarırdı.

İnce ve ölçülere uygun bellerini sırma kemer takmak suretiyle süslerlerdi. Tennûre biçimi beli dar, etekleri oldukça geniş eteklik, çengi kadınlar salınıp döndükçe açılır, ince yapılı ve ölçülü ayaklarını meydana çıkarırdı. Çengi kadınlar ikide bir özellikle ayaklarını kaldırır, nazlı bir edâ ile salına salına yürürlerdi.

Çengilerin oyun biçimi çeşitli idi. Bu, türlü kollara göre değişirdi. Bununla birlikte az çok ortak olan temel şöyle idi. Sıracılar çalgıları çalmaya başlarlar, önde kolbaşı, arkasında yardımcısı ve on iki çengi müziğin ağır havasına uyarak oyun alanını dört kez dönerlerdi. Bu ilk bölümde raks yoktu. Daha sonraki bölümlere kolbaşı ile yardımcısı katılmazlar, toplantının özenle hazırlanmış bir yerinde azametle oturup uzaktan yönetirlerdi. İkinci bölümde çengi kadınlar parmaklarında zil olduğu halde çıkarlar, sıracıların müziğine uyarak raksederlerdi. Raks göbek atmalar, topuk çarpmalar, omuz titretmeler, kendini geri geri atmalar ve hoplayarak çeşitli yerlerini -özellikle göğüsleri- sallamalarla dolu idi.

Bölümler arasında çengiler dinlenir, iyi giyimli tuvaletli hanımefendiler bunların gönüllerini hoş eder, altın yapıştırır, armağan sunarlardı.

Üçüncü bölümde örneğin tavşan raksına çengiler erkek biçiminde giysilerle çıkarlardı. Bu giysiler tam anlamıyla erkek köçeklerin, özellikle tavşan oğlanlarının giyisilerine benzerdi.

Dördüncü ve sonuncu bölümde de raks yoktu. Sıracılar sazlarını çalarken çengiler şarkıcılık yapar, türlü şarkı ve gazeller okur, güzel ve gür sesleriyle dinleyenlerin kalple-

rini yakarlardı. Yine bu bölümde kolbaşı ile yardımcısının başkanlığında çengiler çeşitli oyunlar oynarlardı.

Bundan önceki konuda eski erkek rakkasları incelerken eski anlayışın dikkatsizliği eseri olarak erkekler arasında aşk ve ilginin oldukça yaygınlaşmış olduğunu söylemiştik. Sorun olduğu gibi kadınlar arasında da geçerli idi. Tıbbın «eş cinsler arasındaki aşklar» diye adlandırdığı bu ruhsal sakatlık eski kadınlar arasında da yürütülmekte idi. Nice zengin hanımefendiler vardı ki haremlerde birbirleriyle sevişirler, isteklerini tatmin için genç ve güzel kızlar, kadınlar bulundururlar, özel ve gizli işlerini onlara gördürürlerdi. Çengiler genellikle bu gibi yaşama ve hizmete alışmış kadınlardı. Çengilikten yetişme olan kolbaşı ve yardımcısı da doğal olarak aynı biçimde yaşarlardı. Bu tür kadınlardan bir bölümü kendilerini saklamaya hiç gerek görmez, işlerini açıktan açığa yürütürlerdi. Bunların armaları boyunlarına taktıkları boyun bağı idi. Boyun bağları beyaz tülbentten yapılır, köşelerine «ah! ah!» işlenirdi. Kolbaşı da böyle bir boyunbağı takardı.

Erkek köçeklerin erkekler arasında nasıl tutkunları varsa kadın çengilerin de kadın âşıkları vardı. Bunların çoğu zengin hanımefendilerdi. Bunlar sevgililerini zaman zaman ödüllendirir, evlerine davet ederlerdi.

ORTAOYUNU NE ZAMAN KURULDU, YERLEŞTİ?

Canlı Karagöz — On Birinci Yüzyılda — Ortaoyunu Nerede, Nasıl Oynanır? — Tiryaki Kimdir? — Curcuna Faslı — Çalsın çalgılar....

Eski İstanbul'u yıllarca eğlendiren eğlencelerden biri de ortaoyunudur. Bugün artık tarihin tozlu ciltleri arasında sonsuz bir uykuya terk edilmiş olan ortaoyunu gerçekte perdeden yere inmiş Karagöz'dür.

Bizim ilk seyirlik oyun biçimi olan Karagöz hakkında önceki bölümlerde geniş bilgi vermiştik. Ortaoyunu hiç kuşkusuz ülkemizde seyirlik oyunlar için Karagöz'den sonra bir gelişme aşaması sayılır. Birincisi hayal idi. İkincisinde hiç olmazsa kişiler canlıdır. Gerçi seyirlik oyunların yeryüzünde geçirdiği evreler ve tarihsel gelişme incelenecek olursa ne Karagöz'ü, ne de ortaoyununu görme ihtimali yoktur. Fakat bizim uygarlık tarihimizde bu ikisini ilk zamanlar için Batı tiyatrosuna eşit saymak sanırım ki pek de aykırı bir şey olmaz. Aslında Karagöz de, ortaoyunu da konusunu gerçek hayattan alır, gerçek tipleri güldürü öğeleri katarak sahneye çıkarır.

Karagöz'e ayırdığımız bölümde bu oyunun ülkemizde kaç tarihinde ve kimin eliyle tanıtıldığını saptamıştık. Ortaoyunundan söz ederken ne yazık ki bunu kesinlikle belirleme olanağı yok. Ortaoyunu ki Karagöz oyunundan yüzyıllarca daha yenidir.

Eski yaşayış biçimimize ait bilgilerin eksikliği, tarihsel

belgelerin noksanlığı ortaoyununun ülkemizde ne zaman ve nasıl başladığını saptama olanağı vermiyor. Ancak, kesin olan yön on altıncı yüzyıldan önce bu oyunun var olmadığı ve bilinmediğidir.

On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda İstanbul'da tanınmış eğlence topluluklarından söz etmiştik. Bu topluluklara katılan şu'bedebazların çok çeşitli, gösterdikleri becerilerin de değişik olduğunu söylemiştik. Daha sonra bu toplulukların ortaoyunu koluna dönüştüğü, daha doğru bir anlatımla ortaoyuncuların da bu koldan yetişip topluluk halinde oyun gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bu eski oyun kolları kişileri arasında rakkaslar, çalgıcılar ve taklitçiler de bulunduğunu söylemiştik. Ortaoyununun eski biçimi göz önüne alınırsa görüşümüzdeki doğruluk ihtimalinin arttığı görülür.

Eski yöntem ve biçime göre ortaoyunu şöyle başlardı: Oyun alanına seyirciler için çadırlar kurulur, seyirciler buralarda yer alıp güneşten korunurlar, ortaoyunu da seyircilerin önünde oynanırdı. Bir yanda zurna, çifte nağra ve davuldan oluşan bir saz topluluğu bulunurdu. Alanda henüz oyunculardan kimsenin bulunmadığı bir sırada saz köçek havaları çalmaya başlar, on iki kişilik tam takım bir raks topluluğu önceki bölümlerde incelediğimiz giyim ve davranışlarıyle hoplayıp sıçrayarak alana gelir. Rakkaslar bir süre müziğe uyarak oynar, göbek atar, boyun kırar, cilve yaparlardı.

Bunların arkasından yüzü kahve telvesiyle boyalı, üzerinde şaldan yapılma boy entarisi, ayağında kırmızı yemeni, belinde şal kuşak, başında eğri bir külâh bulunan Tiryaki, elinde lülesi kısa, sapı iple beline bağlı bir çubukla alana gelir, köçeklerle birlikte dolanır, raks sırasında tuhaflıklar yapıp seyircileri güldürürdü. Daha sonra kol takımının tümü acayip giysiler, türlü türlü külahlarla alana gelir, müziğe uyarak hoplayıp sıçrar, rakseder, hep bir ağızdan şarkı söylerlerdi.

Dağda bir keçi,
Sivridir kıçı

Kahpenin piçi
Bunda bir iş var!

Bunlar raks sırasında türlü maskaralık da yaparlar, köçeklerden sonra gelen bu genel fasla curcuna denilirdi. Bu kalabalık çekildikten, alan tenhalaşıp saz sustuktan sonra Pişekâr başında dilimli kavuğu, elinde şakşakla ağır ve onurlu bir edâ ile alana gelir, yerlere kadar eğilip halkı selâmlar, oynanacak oyunun adını söyleyerek: «Oyunun taklidini aldım. Çalsın çalgılar, usul ve ahenkle efendilerime seyrettireyim,» derdi. Bir yandan saz başlar, bir yandan oyun kişileri birer birer alana gelirler, ancak bu zaman oyuna başlanılmış olurdu.

Daha sonra ortaoyunu çeşitlendirilip değiştirilirken ilk fasılda köçeklerle birlikte çıkan Tiryaki de Kavuklu ve Nekre adlarıyla anılan tiple değiştirilmiştir. Nekre başında sivri bir külâh, elinde şakşakla alana gelir rakkasları izler, güldürü sanatçıları ile birlikte seyircileri güldürürdü. Sonraları curcunaya çıkmak alışkanlığı da kaldırılmıştır.

PALANGA NEDİR, KERİZ NASIL OLUR?

Pişekâr, Kavuklu ve Zenne'nin Giyimleri, Oyundaki Yer ve Görevleri — Eski Terimler — Gaca Kimdir? — Papara ve Pandili Nedir?

Ortaoyunu repertuvarında belirli konular vardır. Bunlar ilk zamanlarda on bir tane idi. Daha sonra eklene eklene kırka kadar çıkmıştır. Gözlemeci, Çift Evlenme, Bahçe, Kunduracı, Sarhoşa Hile, Kanlı Nigâr, Meyhane, Yazıcı oyunları en ünlülerindendir. Bunlarda basit, fakat belirli birer olay vardır. Fakat genellikle ortaoyununda oyuncular olayı sürükleyip götürmekle birlikte çoğu kez kendilerini bununla bağımlı saymazlar. Yerli yersiz arada isteklerini yapar, halkı nasıl olursa olsun güldürmek amacını izlerler. Her oyun başlangıcından sonuna kadar tekerlemelerle doludur.

Gerçi bu tekerlemeler de kalıplaşmış şeylerdir. Fakat ortaoyunları arada bir tekerleme ve olayı da diledikleri biçimde değiştirirler. Bu değiştirmeyi en iyi biçimde yapan oyuncu başarılı oyuncu sayılır. Demek ki ortaoyuncu olmak da Karagözcü olmak gibi zekâ, geniş görüş, yetenek ve şakacılık gibi niteliklere gereksinme duyuruyor.

Ortaoyunlarında temsil edilen eserler tam anlamıyla yöresel konuları kapsar. Erkek tipleri güçlüdür. Fakat eski hayat koşullarının sonucu olarak kadın iyi incelenemediği için iyi temsil de edilememiştir. Ortaoyununda kadın tipleri genellikle zayıftır.

Pişekâr ortaoyununun temel direği olan bir tiptir. Gö-

revi hem oyunu, hem oyuncuları yönetmektir. Herkesten önce alana gelir, oyunu açar. Daha sonra ortaya çıkan tüm oyuncular gelip kendisine çatarlar. O da karşısındakilere uygun cevaplar vererek oyunu hazırlar, düzenler ve uzatırdı.

Pişekâr başına al, mavi, sarı, siyah, dört dilimli, pamuklu, sivri bir külâh giyerdi. Arkasında ne olursa olsun bir kürk bulunurdu. Bu kürk ya mavi çuhadan, kenarı siyah, ya da düz sarı üstüne beyaz kara kulak olurdu. Pişekâr'ın kürkü iki parmak kalınlığında, yakadan başlayarak iki taraflı olarak topuğa dek dışına kaplı idi.

Pişekâr kürkün altına aynı renkte çuhadan çakşır giyerdi. Pabuçları kısa ökçeli sarı bir terlikten başka bir şey değildi.

Ortaoyununun önemli kişilerinden biri de Kavuklu'dur. Kavuklu başına âbâni sarıklı dilimli kavuk, sırtına kırmızı çuhadan cebe veya çakşır, bunun altına uzun, boy entarisi giyer, cebenin altına, entarinin üstüne şaldan kuşak bağlar, ayağında çedik pabuç bulunurdu.

Ortaoyunundaki öbür kişilerin giyimleri de türlü türlüdür. Kadın rolünü yapan ve Zenne denilen kişiler başlarına yapma saç takarlar, bu saçın üstüne kenarı oymalı yazmalar ve mücevherlerle örtülü serpuş, arkalarına çuhadan, kenarları harçlı ferace giyerlerdi.

Feracelerin altında üç etekli kalın harçlı entari bulunur, bu üç etek ikisi önde, biri arkada olmak üzere bele sokulurdu. Entarilerin altında da canfesten şalvarlar ve ayaklarında kundura bulunurdu.

Ortaoyunu kişileri arasında Türk, Arap, Acem, Laz, Rumelili, Âşık, Bey ve başkaları da vardır. Görülüyorki ortaoyunu tipleri de Karagöz tiplerine pek yakındır.

Zenneler eskiden oyun alanına raks ederek çıkarlardı. Bu alışkanlık daha sonra terk olunmuş, oyun çok daha doğal bir biçime yaklaştırılmıştır. Aynı zamanda sonraki bölümlerde yazılıp açıklanacağı gibi ülkede köçek oynatılması yasaklandığı zaman doğal olarak ortaoyunlarının giriş bölümünü oluşturan raks da kalkmıştır. Böylece ortaoyununun aldı-

ğı biçim, saz sesleri arasında Pişekâr'ın elinde şakşağı ile alana gelip oyunu açması, Kavuklu'nun onu izlemesi, konuşmaya girişmeleri yoluyla başlar.

Ortaoyununun dekorunu orta yere konulan küçük bir parmaklık oluşturur. Buna yeni dünya denilir. Oyun alanının adı palangadır. Genel olarak oyuna da keriz denilir.

Pişekâr'ın elindeki şakşak ikide bir eline koluna, bazen de karşısındakinin kafasına çarpıp halkı güldürmeğe yarar. Bunun adı paskaldır.

Oyunda Zenne'ye Gaca denilir, Taşralı, Bekçi, Gözlemeci taklidini yapan Hırbo, Frenk Balama, Sarhoş Matiz diye anılır.

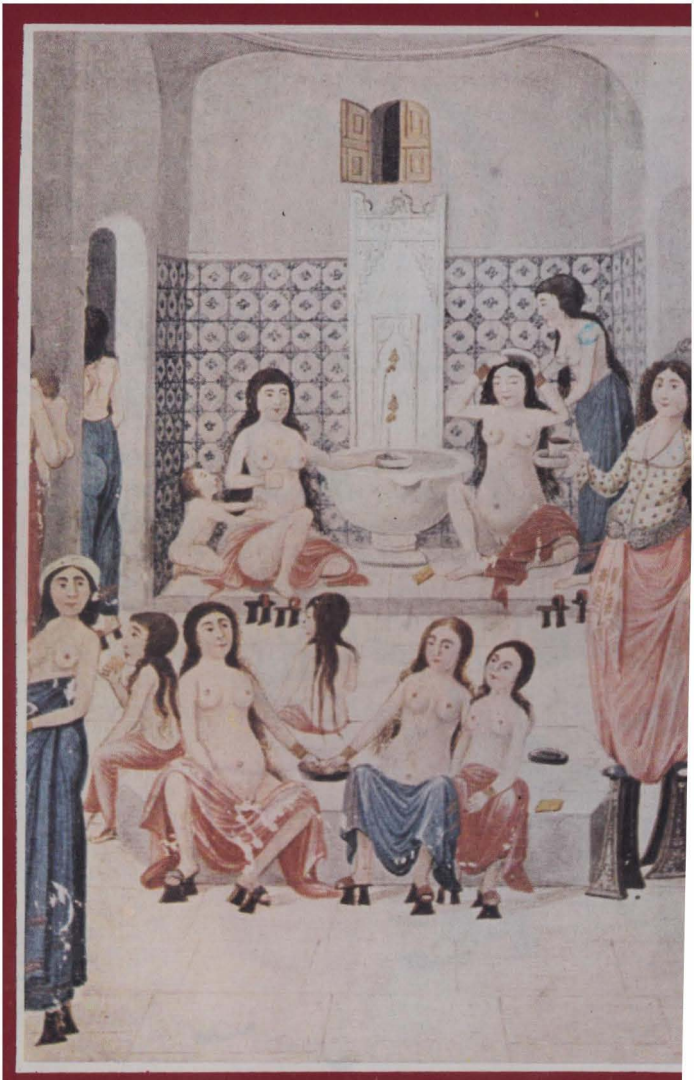
Oyuncuların giysilerine pusad, soyunup giyindikleri yere pusad odası denir. Zurnanın adı papara, tefin adı pandilidir.

Ortaoyununda asıl olan özellikle tekerlemelerle taklitlerdir. Oyunun birinci bölümünü Pişekârla Kavuklu arasındaki binbir tekerleme ile dolu konuşma oluşturur. İkinci bölüm taklitlerdir. Olay üçüncü derecede önem taşır.

İşte Batı'dan gelen uygarlık ışığının soldurduğu, Batı'dan gelen tiyatro karşısında silik ve belirsiz bir resim haline dönüşen eski zamanın belli başlı eğlencesi!

Meyhanede Kadınlar: Kadınlarla ilgili birtakım yasaklara rağmen, eğlenmek ya da eğlendirmek için meyhaneye giden kadınlara da rastlanmıştır. (Hubannâme ve Zenânnâme'den.)

Hamam Safası: Kadınlara özgu eğlenceler arasında hamam safası da vardı. Üst tabakadan hanımlar, hamama yıkanmaktan çok eğlenmek için giderlerdi. (Fazıl Enderuni'nin Hubannâme ve Zenânnâme'sinden, 1793.)

Göksu Mesiresi: III. Ahmet döneminde canlandırılmış, yüzyıllar boyu ilgi görmüştür. (Eski bir kartpostaldan.)

Sadâbâd Eğlenceleri: Bu eğlenceler, III. Ahmet'le damadı İbrahim Paşa'nın incelik ve güzelliğe ortak eğilimlerinin simgesi olmuştu. (Hubannâme ve Zenânnâme'den.)

Meyhane: Büyük içki fıçılarının ve küplerin sıralandığı, içkinin yanı sıra çubuk ve nargile de içilebilen meyhanelerin eğlence dünyasında özel bir yeri vardı.

İç Oğlanı: İç oğlanları, vezirlerin özel ve gizli işlerini görürlerdi. Bunlardan çamaşır ağası güzel ve genç delikanlılar arasından seçilir, paşanın soyunup giyinmesine yardım ederlerdi. ("Different Nations du Levant"'tan. Paris, 1714.)

Gece Baskını: Her türlü tedbiri alarak gizlice buluşan âşıklar, çoğu kez ''baskın''dan kurtulamazlardı. Baskına, başta imam olmak üzere, bütün mahalleli katılırdı. (Hubannâme ve Zenânnâme'den.)

İSTANBUL'UN EĞLENCE HAYATINDA İBRAHİM PAŞA

13 Yıl Süren Yaldız Dönemi — İzdin Voyvodasının Oğlu — Helvacılıktan Sadrazamlığa — Fatma Sultan'a Gazeller.

İstanbul'un Türklere geçişinden sonra on beşinci, on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki eğlence hayatını, on yedinci yüzyılın ortaya çıkardığı seyirlik oyunları ile oyuncularını yazdık. On sekizinci yüzyıla geliyoruz.

Kötü yönetimin, zulmün, zorbalığın ülkeyi perişan ettiği bir dönemde içte yer yer kargaşalık ve başkaldırmalar alevlenirken dışta anlamsızca, çoğu kez halkın dikkatini dışarıya çekmek, ya da yalnızca önde gelen isyancılardan birini görevle merkezden uzaklaştırmak için açılan savaşlar sürekli olarak bozgunlarla sonuçlanıyor, genel hoşnutsuzluk günden güne artıyordu.

On sekizinci yüzyılın bu korkunç görüntüsü içinde İstanbul'da uzun bir şafak aydınlığı halinde on üç yıl pırıldayan ve gözleri aydınlatan bir eğlence ve çapkınlık dönemi vardır. Fakat bu dönemi iyi anlayabilmek için önce o dönemin yıldızı, o sevincin odak noktası olan Damat İbrahim Paşa'dan söz etmek gerektir.

Ülke yıkıntı ve mutsuzluk içinde yuvarlanıp dururken günün birinde Nevşehir'de İzdin Voyvodası Ali Ağa'nın bir erkek çocuğu dünyaya gelmişti. Karanlık bir gecenin sabahında ağlaya ağlaya gözlerini açan bu küçük et parçasının üç

yüz yıla yakın bir süre sonra bir eğlence aleminin başı olarak incelenip anlatılacağı o zaman kimin aklına gelirdi.

İzdin Voyvodasının büyüyüp gürbüzleşen, arslan gibi bir delikanlı olan oğlu İbrahim, 1688 yılında İstanbul'a geldi ve hemşehrilerinin aracılığı ile saray helvacıları arasına katıldı. Açıkgöz bir adam olan, okuma yazma da öğrenen İbrahim'i helvacılıktan sonra baltalı askerler bölüğüne, evkaf kâtipliğine, yazıcı halifeliğine yükselmiş görüyoruz. Bu sırada Şehzade Ahmet ile tanışıyor, gözüne giriyor, sırdaşı oluyor, eğleniyor, eğlendiriyor ve şehzadeyi yönetiyor.

Viyana önünde savaşan Yeniçeri Ordusu bozguna uğrayıp kaçmış, Budin Avusturyalılarca geri alınmış, yıllarca süren savaştan sonra Karlofça Barışı (1699) ile Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması başlamıştı. Fakat Türkiye'de kimse bunun farkında değildi. Ülkeler veriliyor, yabancılar iç işlerimize karışma hakkını alıyor, padişah, saray çevresi, vezirler, zenginler, ileri gelen sarıklılar, cariyeler ve odalıklar arasında müzik, raks seyri, hamam eğlenceleri ve sarhoşlukla vakit geçiriyordu.

İkinci Mustafa'nın tahttan indirilip öldürülmesiyle tahta çıkan Üçüncü Ahmet, adamı İbrahim'i de Darüssaade Ağası Süleyman Ağa'nın kâtipliğine atamıştı. Aşağı yukarı harem nazırlığı gibi bir görev olan Darüssaade ağalığı oldukça önemli bir memurluktu. Aslında özel dostlukları da olduğu için İbrahim, padişahla pek sık görüşüyor, devlet işlerinde ona fikir veriyor, bir yandan da eğlenip gidiyordu. İbrahim bundan sonra başka bazı memurluklarda, özellikle Niş Defterdarlığında bulundu. Bir süre sonra saraya döndü. Sırasıyla ruznâmeci ve saray ahırı yöneticisi oldu.

Üçüncü Sultan Ahmet, Ümmetullah Sultan'ın kızı Fatma Sultan'ı dört yaşında iken Sadrazam Silâhtar Ali Paşa'ya nişanlamıştı. Fakat Ali Paşa'nın Varadin Savaşında ölümü üzerine Fatma Sultan bekâr kaldı. Daha sonra da kendisine vezirlik verilmiş olan İbrahim Paşa ile evlendirildi. Pasarofça Antlaşması'nın imzalanmasından sonra (1718) Damat İbrahim Paşa devletin yönetimini eline aldı. İşte sözü edilen on üç yıllık eğlence hayatının başladığı tarih de budur.

Damat İbrahim Paşa, kişi olarak zevk ve eğlenceye düşkün bir adamdı. Fakat kesinlikle padişahın da savaşa karşı, korkak, cimri ve aç gözlü biri olduğunu bilirdi. Üçüncü Sultan Ahmet kendi istek ve zevklerinin sağlanması dışındaki işlere on para harcanmasına razı olmazdı. Savaş harcamalarına olduğu gibi savaşın açacağı gedik ve getireceği sıkıntılara da tümüyle karşı çıkardı.

Damat İbrahim Paşa, ilk iş olarak her ne pahasına olursa olsun ülkede barışı sağlamış, bir yandan kendi adamlarını devlet kadrolarına geçirip, öbür yandan da padişahın dümen suyunda giderek yerini sağlamlaştırmaya çalışmıştı. Bu yolladır ki dediğini yaptırdı. İstanbul, acı ve yoksulluk çeken halkın korkunç bir biçimde gözlerini açması ve hakkını aramaya kalkması demek olan o kanlı Patrona Halil isyanına kadar on üç yıl parlak bir yaldız dönemi yaşadı.

Damat İbrahim Paşa yakışıklı ve zarif bir adamdı. Süse oldukça tutkundu. Debdebeyi pek severdi. Parmaklarını yüksek değerde elmas ve zümrüt yüzüklerle süslerdi. Bazen ferace bazen kırmızı çuha kontaş kürk giyerdi. Giysileri baştan başa elmas ve incilerle işlenmiş, pırıl pırıl, görkemli, göz alıcı idi. Beline değerli taşlarla süslü hançer takardı.

Müzik ve şiire değer verirdi. Toplantılarından saz ve söz eksik olmazdı. Fatma Sultan'la evleneceği zaman Üçüncü Sultan Ahmet'in kızına ilân-ı aşk için gazeller yazmıştı. Zaman zaman padişaha aşırı bağlılığını söyleyen kasideler yazmaktan da geri kalmıyordu. Şairleri korur, sarayına toplar, yazdıkları eserleri okutup dinler, açık saçık yazılardan hoşlanır, şairlerine armağanlar verirdi. Bununla birlikte eski şairliğin çoğu kez dalkavukluktan farkı olmadığı bilinen bir gerçekti. Bu nedenle Damat İbrahim Paşa'nın çevresindeki şairler de zamanlarının büyük bir bölümünü padişahın övgüsüyle dolu kasideler düzenlemeye ayırırlar, bu yorgunluklarının karşılığını da bol bol alırlardı.

ÜÇÜNCÜ AHMET ZAMANINDA YAPTIRILAN KÖŞKLER

Fatma Sultan Sarayındaki Görkem — Boğaziçi'nde Kasırlar — Kâğıthane Nasıl İmar Olundu — Paris'ten Getirtilen Planlar.

Üçüncü Sultan Ahmet'le damadı İbrahim Paşa'nın eğlence, incelik ve güzelliğe olan ortak eğilimleri İstanbul'da sayfiye hayatını canlandırmış, İstanbul yazlıklarının yapım, onarım ve süsleme işlerini gerekli kılmıştır. O dönemde Boğaziçi'nde şiir ve hülya dolu suların ezgili seslerini dinleyen yeşil ve sessiz kıyılarda pek uzun aralıklarla tek tük yapılara rastgelinirdi. Beşiktaş kıyılarında Damat İbrahim Paşa'nın kocaman sarayı ağır başlı ve görkemli havasiyle gölgesini sulara yansıtırdı. Fakat Beşiktaş'tan sonra Rumeli kıyılarında pek göze çarpacak büyük bir yapı yoktu. Anadolu kıyılarında da birkaç ufak cami, birkaç beyaz köşk sessizlik ve ıssızlık içinde gözlere gülümserdi. Üsküdar ve Kadıköy dolaylarında yapılar oldukça yoğundu. Özellikle Silahtar Ali Paşa'nın Üçüncü Ahmet'in kızı Fatma Sultan'la evlenmeden önce Sultan hanım için yaptırdığı yalı büyük bir görkeme, yetkinliğe ve süse sahipti. Yalının odaları yüzün üstündeydi. Bu odaların her biri ayrı ayrı sütunlar, mermerler, yaldızlar ve resimlerle süslü, pencere camları eşsiz kristaldendi. Kurnaları, çeşmeleri, döşemeleri tümüyle mermerden, tavanı yaldızlar, duvarları çinilerle süslü bir hamamı vardı ki, büyük bir sanat ve görkem yapıtı idi. Hamamın su düzeni de görülmeye değerdi. Sular yüksek bir

setin dört köşesinden çağlayanlar biçiminde akar, ufak mermer kurnalara dökülür, büyükçe bir kurnada toplanır, kurnanın çevresindeki deliklerden dışarıya serpilirdi. Yalıda padişahın konuk edilmesi için özel olarak yapılmış olan odanın duvarları üstüne sedef işlenmiş zeytin ağacı kaplıydı. Sedefler arasına da çivi yerine zümrütler saçılmıştı.

Yalının önü deniz, öbür yanları bahçe idi. Yalı bahçesi tarhlarla süslü, gölgeli ve yeşil ağaçlarla örtülü idi. Yer yer havuzlar yanında çardaklar vardı. Yalının arkasında güzel, ormanlık bir tepe yükselirdi.

Üçüncü Sultan Ahmet ve damadı İbrahim Paşa döneminde kır ve eğlence âlemlerinin yaygınlaşması, kent yöresindeki cennet kadar güzel kıyı ve ovaların göz alıcı köşkler ve bahçelerle bezenmesine neden olmuştur. Sözü edilen Üsküdar'daki Fatma Sultan Sarayından başka Zeyrek'teki Ayşe Sultan Sarayı da büyük bir yetkinlik taşıyordu. Ayrıca Salıpazarı ve Bebek'te iki güzel kasır yaptırılmıştı. Damat İbrahim Paşa'nın şairleri bunlardan Salıpazarı'ndakini Emnâbâd, Bebek'tekini Hümâyunâbad adlarıyla nitelendirmişlerdir.

Öbür yandan Haliç de bu dönemde eski parlaklığını artırmıştı. Defterdar'da zarif bir kasır yaptırılmış, Neşat-âbâd adıyla adlandırılmıştı. İçeride, Alibeyköyü yöresinde yaptırılan kasır da Haremâbâd adıyla anılıyordu. Sonunda Sadâbâd'a geliyoruz.

Kâğıthane'nin çok eski zamanlardan beri eski İstanbullular için başlıca gezinti yerlerinden birini oluşturduğunu önceki konularda belirtmiştik.

Kanuni Süleyman ve İkinci Selim dönemlerinde burada renkli eğlenceler, ziyafetler düzenleniyordu. Ancak Üçüncü Ahmet döneminde Kâğıthane en parlak günlerini; Üçüncü Ahmet de Kâğıthane'de en tatlı ve taşkın eğlence demlerini yaşamıştır.

Damat İbrahim Paşa bu eğlence yuvasını kayınbabasına kendisi çalışıp çabalıyarak hazırlamıştı.

İşe Kâğıthane deresinin yatağını değiştirmekle başlamış, Humbarahâneden 700 metre kadar öteye yatak kazdırmış,

bunun iki tarafını mermer rıhtımlarla süslemişti. Yeni yatağın kıyısına otuz sütun üzerine çok görkemli bir kasır, kasrın önüne büyük bir havuz, çağlayanlar, ağzından sular akan ejderhalar, fıskiyeler yaptırmıştı. İbrahim Paşa yapım çalışmalarının başında bulunmuş, işçilerin ramazan ve bayramda bile dinlenmesine izin vermemiş, Kâğıthane'nin hızla canlandırılıp bayındırlaştırılmasına çalışmıştı. Kâğıthane'de yalnızca Sadâbâd Kasrı yapılmamıştı. Derenin iki yanına, Baruthane'ye kadar tüm kıyıda rıhtımlar kurulmuş, üzerine zarif köşkler, yer yer hamamlar yaptırılmıştır.

Bu yapım çalışmaları birkaç satır önce söz konusu edilen çabukluk yüzünden ancak altmış gün içinde tamamlanmıştı. Damat İbrahim Paşa zamanında İstanbul'a birçok yabancı mimarlar getirilerek yeni yaptırılan kasırların planları bunlara çizdiriliyordu. Bu cümleden olarak Kâğıthane kasırlarının planları da Paris'te Fransız sanatçılarına çizdirilmiş, o zaman İstanbul'da Fransız elçiliği tercümanı olan Mösyö Lenoir bunları İstanbul'a getirmişti.

Kâğıthane'de Sadâbâd'dan başka birçok kasırlar daha yaptırılmış, dere kıyısında birçok arazi o dönemin vezirlerine, dalkavuklara, gözdelere bağışlanmış, buralarda ayrıca bu kişilerce yapılar yaptırılmıştır. Bu arada Boğaziçi'nde de birçok kasırlar kurulmuştur. Çok ince ve güzel biçimde yaptırılan bu köşklere o dönem şairleri birer tarih düşünüyorlar, bunları birer şiirle tanımlıyorlar, seçkin şiir ve hayal buluşlarıyla değerlerini artırıyorlar, ünlerine yardım ediyorlardı. Şair Nedim, Damat İbrahim Paşa tarafından Üsküdar'da Salacak dolaylarında yaptırılıp Şerefâbâd diye adlandırılan köşke Padişah Üçüncü Ahmed'i şu şarkı ile çağırmıştı:

Vasf-ı hüsn ü behceti bir vechile sığmaz dile
Gel Şeref-âbâdı gör şevketlû hünkârım hele
Anlaşılmaz hak bu kim ârâyişi takrir ile
Gel Şeref-âbâdı gör şevketlû hünkârım hele

Her nefes âb ü hevâsı câna canlar katmada
İntisâbınla cihânâ nâz ü nahvet satmada

Kangı gün teşrif eder şâhım deyû cân atmada
Gel Şeref-âbâd'ı gör şevketlû hünkârım hele

Ânı ziynetlerle bünyâd etti sadr-ı âzamın
Tâ ki açılsın temâşâsiyle tab'ı ekremin
Lûtf ü ihsan kıl dirig etme efendim makdemin
Gel Şeref-âbâdı gör şevketlû hünkârım hele[1]

Ben kulun sordum Nedimâ'dan anın evsâfını
Vasf ü medhetti bigâyat tarhınî etrafını
Ruha teşbih eyledî hattâ hevâ-yi sâfını
Gel Şeref-âbâdı gör şefkatlû hünkârım hele[1]

1) *Vasf-ı hüsn ü behiceti:* Güzelliğinin ve güleryüzlülüğünün tanımı. *Bir vechile:* Bir türlü. *Arayiş:* Süs. *Takrir:* Anlatma. *Âb ü hevâ:* Su ve hava. *İntisab:* Yükseğe kaldırma. *Nâz ü nahvet:* Naz ve ululanma. *Kangı:* Hangi. *Bünyad etmek:* Temellendirmek. *Temâşâ:* Seyretme, gezme. *Tab':* Yaratılış, huy. *Ekrem:* Cömert, soylu. *Dirig etmek:* Esirgemek. *Makdem:* Gelme, ayak basma. *Evsâf:* Nitelikler. *Vasf-ü medh etmek:* Överek tanımlamak. *Bigâyat:* Sonsuz, sonu olmayan. *Teşbih eylemek:* Benzetmek. *Hevâ-yi sâf:* Saf hava.

BİLLÛR TOPU TUTMAYA ÇALIŞAN KIZLAR

Padişahın ve Veziriâzamın Şairliği — Fenerbahçe Gezinti Yeri — Kızkulesi'nin Onarılması — Hünkâr Sofasındaki Eğlenceler.

Üçüncü Sultan Ahmet ve Damat İbrahim Paşa döneminin yapı merakı yalnız saray ve kasır yaptırmayla sınırlanmış değildi. İstanbul'un çeşitli yerlerinde ve Damat'ın memleketi olan Nevşehir'de han, hamam, okul, kitaplık, sebil ve çeşmeler de yaptırılmıştı.

Çağın şairleri bunların herbiri için birbirleriyle yarışırcasına ayrı ayrı tarihler düşürmekten geri kalmıyorlardı. Fakat gerek padişah, gerek damadı şiire alışık oldukları için yapılan yapılardan bazılarına kendileri tarih düzenliyorlardı. Padişah aynı zamanda yetenekli bir hattattı. Topkapı sarayı önünde yapılan çeşme için şair Vehbi düzenlediği kasidenin tarih taşıyan son dizesini şu biçimde yazmıştı:

Besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle duâ
Suvardı âlemi dest-i Muhammedle cevadullah[1]

Bu dize ebced hesabiyle bulunması gereken tarihi üç fazlasiyle kapsıyordu. Sultan Ahmet şiiri okuduktan sonra bu eksik yönü tamamlamak için dizeyi şu biçimde değiştirdi:

Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle dua.

1) *Suvarmak:* Su vermek. *Dest-i Muhammed:* Muhammed'in eli. *Cevadullah:* Tanrının cömert kulu.

Üsküdar'da şimdiki vapur iskelesi yöresinde bulunan çeşme de o dönemde yapılmıştır. O dönem şairlerinden birçoğu bu çeşmenin yapımına tarih düşürmüş, bunlardan bazıları çeşmenin çevresine işlenmişti. Fakat asıl çeşmenin denize bakan yüzünde Damat İbrahim Paşa'nın düzenlediği şu tarih yazılıdır:

Dedi Hân Ahmed ile bile İbrahim târihin
Suvardı âlemi dest-i Muhammedle cevadullah

Bu dizeler Üçüncü Ahmet tarafından sülüs yazı ile yazılmış ve buraya kazdırılmıştı.

Üçüncü Sultan Ahmet çağında canlandırılan gezinti yerleri arasında Çubuklu'yu, Göksu'yu ve Fenerbahçe'yi de anmak gereklidir. Damat İbrahim Paşa İstanbul'a Kâğıthane'yi verirken Üsküdar halkı için de yakın bir gezinti yeri olarak Fenerbahçe'yi meydana getirmişti. Şair Nedim Fenerbahçe için düzenlediği tarihte şunları söyler:

Şu havz-i pâke bak da sine-i yâri getir yâda
Şu nahlı gör de bâri niydüğün bil kamet-i bâlâ
Bu mısrâda Nedimâ dedi tahsin birle târihin
Bu nüzhet-gâhı İbrahim Paşa eyledi ihyâ[2]

Üçüncü Ahmet çağında onarılan yerlerden biri de Kızkulesi'dir. Bizanslılar döneminde yapılan, ilk zamanlarda bilmem hangi Rum İmparatorunun yılandan korkan kızına sığınaklık yaptığı hikâye olunan, uzun zaman sağından solundan gelip geçen gemilere karanlık ve uğursuzluk koparan gecelerde ışık verip yol gösteren Kızkulesi, Üçüncü Ahmet zamanında yıkık bir biçimde idi.

2) *Havz-i pâk:* Temiz havuz. *Sine-i yâr:* Sevgilinin göğsü. *Yâda getirmek:* Hatırlamak. *Nahl:* Yapma süs ağacı. *Niydüğün:* Ne olduğunu. *Kamet-i bâlâ:* Uzun boy. *Tahsin birle:* Beğenip alkışlayarak: *Nüzhet-gâh:* Gönül açacak, sevinç verecek yer. *İhyâ eylemek:* Yeniden canlandırmak.

Bu dönemin yapı çalışmalarına olan sevgisi, Üsküdar önündeki kayalık üzerine kurulu dört katlı yapı ve kuleyi eksiksiz olarak onarttırmıştı. Beyaz renge boyanan kule, Topkapı Sarayı'nın karşısında, mavi suların arasında, dalgaların üstüne konmuş sürekli duran bir beyaz martı gibi şiir dolu görünüm kazanmıştır.

Üçüncü Ahmet, Topkapı Sarayı'nda bu güzel görünümü akşamları toz pembe bir renkle sarılan güneşin batışı saatlerinde ağaçlar ve yer yer köşkler arasında yükselen Bağdat Kasrı'nın bukalemun renklerle süslü dairelerinden içki ve müzikle başı dönmüş bir biçimde seyrederdi.

Padişah, gözleri Boğaziçi'nin o zamanlar ormanlarla kaplı Üsküdar kıyıları ile Marmara'nın seyrinden yorulup da Haliç ve nefti ormanlarla örtülü Beyoğlu sırtlarına bakmak istediği zaman Hünkâr sofasına geçerdi.

Topkapı Sarayı içinde eski mimarlarımızın üstün yapıtları arasında sayılması gereken Hünkâr sofası otuz hatve uzunluğunda, yirmi iki hatve genişliğinde, süslü ve renkli bir kubbe altında, duvarları mineli çinilerle süslü, görkemli ve güzel bir sanat yapıtıdır. Sofanın Haliç'e bakan pencereleri önünde parmaklıkları sedef mozaik işlenmiş yüksek bir balkon, bu balkonda başlıkları yaldızlar, sütunları gül rengi mermerden bir tavan vardır. Tavana süslü bir billûr top asılmıştır.

Sofanın duvarları baştan başa aynalar, çeşmeler ve çinilerle örtülüdür. Aynaların çerçeveleri sık ağaç dallarıyle çevrilmiştir. Bunların aralarında hamama, hamam koridoruna ve öbür dairelere açılan sedef kakmalı, geometrik biçimlerle süslü kapılar vardır.

Üçüncü Sultan Ahmet çoğunlukla geceleri Hünkar sofasında, balkonda süslü ve görkemli tavanın altında yumuşak yastıklar içinde yarı yatmış bir halde oturur, sadrazamı, şairleri ve dalkavuklarıyle rakı içerdi.

Hünkâr sofasında ünlü ve yetenekli müzisyenler seçkin fasıllarla müzik yaparken güzel sesli, güzel yüzlü güzel vücutlu genç kızlar tatlı ezgilerle padişahın canına can katarlardı. Binbir ülkeden toplatılıp getirtilmiş dünyanın en gü-

zel kızları yarı çıplak, padişahın oturduğu yerdeki tavana asılı billûr topu tutmak için sıçrayıp oynaşırlar, bağrışıp gülüşürler, birbirleriyle yarış ederlerdi.

Başı içkiyle dumanlı, kulakları müzikle dolu, ruhu taşkın padişah önünde çekici kırıtmalarla kıvrılıp dökülen, fıkırdaşan, açılıp saçılan bu ayrıcalıklı güzellik sahibi, sıcak ve taze genç kız vücutlarına dalarak gözlerini süzer, kıvanç ve sevinç içinde, sinirleri gergin, dili peltek bir biçimde kalkar, ağzından güzel dizeler dökülür, billûr topu tutmaya çalışan yarı çıplak cariyeleri kovalar, kızlar bağrışma, kahkaha ve şarkılarla kubbeleri çınlatarak kaçışmaya başlar hamama giden koridora dolarlardı.

Bu sırada dışarıda asıl halk kitleleri arasında hüküm süren yoksulluk korkunç bir biçimde idi. Halkın omuzunda, halkın iliğini, kemiğini yiyip sömüren saltanat, kış mevsimini bu sarayda yukarıda anlatıldığı biçimde geçiriyordu.

KIŞIN HELVA SOHBETLERİNDE NELER OLURDU?

Padişahın Katıldığı Şölenler — Helva mı Tatlı, Dilber Dudağı mı Tatlı? — İbrahim Paşa'nın Dizeleri — Sefir Eşlerine Gösterilen Debdebe.

Üçüncü Ahmet döneminin kış eğlencelerinden biri de helva sohbetleridir. Damat İbrahim Paşa, İbrahim Paşa'nın damadı Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa, öbür vezirler, vekiller, zenginler, tüm soylular sınıfı kış geceleri saraylarında, konaklarında özenli bezenli, görkemli şölenler düzenler, ünlü ve saygın kişileri çağırırlardı.

Bu toplantılarda müzik, şiir ve boş sözlerle vakit geçirilir, görkemli sofralarda, gümüş tepsiler içinden helva yenilirdi. Dönemin ileri gelenleri, birbirlerini ağırlamak için, daha çok bir servet gösteriş yarışmasına kapılarak bu şölenleri sıklaştırdıkça sıklaştırırlar, çağrıların sayısını artırır, özellikle toplantılarında ünlü şairleri bulundururlardı. Böylece övülmelerini sağlamış olurlardı. Zamanın şairleri helva sohbetlerinin her biri için ayrı ayrı kasideler yazmışlardır.

Damat İbrahim Paşa'nın sarayında yapılan helva sohbetlerine padişah çoğunlukla katılırdı. Kaptan Paşa ile Kethüda Paşa'nın konaklarındaki sohbetlerde de padişah ve sadrazam genellikle hazır bulunurlardı. Damat İbrahim Paşa'nın onayıyla reis-üş şuara (şairler başkanı) atanan Osmanzade Tâib, Seyyid Vehbi, Tarihçi Raşit, Çelebizade Asım, Şair Şakir ve Ahmet Nedim bu helva sohbetlerine süs katar-

lar, yapıtlarını okuyup toplantının neşesini artırırlar, padişahtan, sadrazamdan, övdükleri öbür vezirlerden armağan alır, bağış görürlerdi. Damat İbrahim Paşa'nın damadı Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın sarayına helva sohbetine gelmesi bu şairler için kutlanacak bir olaydı. Nedim şunları söylüyor:

Bâb-i keremin cihana me'va
Fahr etmede hizmetinle dünya
Ey sadr-ı güzin-i âlemâra
Teşrifin ile bu sadr-ı vâlâ
Magbût firaz-ı âsumandır

Dâmadına lûtfedüp firavan
Kıldın anı makdeminle şâdan
Çün oldu bu lûtf-i hâssa şâyan
Şimden gerü necm-i bahtı her an
Hurşid-i sipihre hem 'inandır[1]

Damat İbrahim Paşa'nın, damadı Kaptan-ı Derya Mustafa Paşa'nın evine helva toplantısına gelişi bir başka kez de şair Nedim'e şu dizeleri söyletmişti:

Âya vezir-i kerem-pîşe sadr-ı âlîşan
Müşerref oldu kudûmunla bu bülend eyvan

O rütbe feyz-i safâ verdi makdemin âna kim
Verir o gûne safayı girince sineye can

Gelüp bu meclise fasl-ı bahar veş kıldın
Misal-i gül dil-i sıhr-i güzînini handan

1) *Bâb-i kerem:* Soyluluk, cömertlik kapısı. *Me'va:* Yurt, konut. *Fahr etmek:* Övünmek. *Sadr-ı güzin-i âlemâra:* Dünyanın süsü olan seçkin sadrazam. *Sadr-ı vâlâ:* Yüce yer. *Magbut:* İmrenilmiş. *Firaz-ı âsuman:* Göğün yüksekliği. *Firavan:* Bol, çok. *Anı:* Onu. *Makdem:* Geliş. *Şâdan:* Sevinçli. *Çün:* Madem. *Lûtf-i hâs:* Özel iyilik. *Şâyan:* Yaraşır. *Şimden gerü:* Bundan böyle. *Necm-i baht:* Baht yıldızı. *Hurşid-i sipihr:* Talih güneşi. *'İnan:* Dizgin, yönetici.

Bu güne sad şeb-i helvaya edesin teşrif
Hemîşe vekf-ı murâdınca devr ede devrân[2]

İbrahim Paşa'nın öbür damadı Mehmet Kethüda'nın konağındaki helva sohbetlerine gelmesi de ayrıca kasideler yazılmasına neden olmuştur. Helva sohbetlerinin, toplantıya katılan gençlerin güzellikleri yüzünden şairlere oynakça sözler ilham ettiği oluyordu. Nedim'den şu dizeleri dinleyiniz:

Hattın gelicek aşkına buse mukarrer
Helva gecesidir hatın ey lebleri sükker

Helvalara söz yok hepisi nazik ü şirin
Hoş cümlesi amma ki efendim leb-i dilber

Yüz dürreye aldım gice ol dürr-i yetimi
Havfım bu ki yaran karışırsa dahi artar

Sen beğ gibi sadrında otur naz ile canâ
Hacib ola kapında Nedima-yı muhakkar[3]

Kimi kez padişahın da sarayında helva sohbetleri düzenlediği olurdu. Devlet büyükleri bu şölenlerde hazır bulunurlardı. Padişahın ve sadrazamın da şiirle ilgilendikleri-

2) *Âya:* Ey. *Vezir-i kerem-pîşe:* Cömertliği huy edinmiş vezir. *Sadr-ı âlîşân:* Yüce şanlı sadrazam. *Kudûm:* Ayak basma. *Bülend:* Yüce, yüksek. *Eyvan:* Köşk. *Feyz-i safâ:* Dertsizlik mutluluğu. *Makdem:* Geliş. *Âna:* Ona. *Kim:* Ki. *Gûne:* Türlü. *Sine:* Göğüs. *Fasl-ı bahar:* Bahar mevsimi. *Veş:* Gibi. *Dil-i sılır-i güzîn:* Evlenmekle akraba yerine geçen seçkin. *Handan:* Gülen, sevinçli. *Sad:* 100. *Şeb-i helva:* Helva (sohbeti) gecesi. *Hemîşe:* Her zaman. *Vefk-i murad:* İsteğine uygunluk. *Devrân:* Zaman, dönem.

3) *Hat:* Genç kimsede görünen ilk ince tüy. *Gelicek:* Gelince. *Mukarrer:* Kararlaştırılmış, kuşkusuz. *Leb:* Dudak. *Sükker:* Şeker. *Leb-i dilber:* Dilber dudağı. (Burada iki anlamlı [tevriyeli] kullanılmıştır. Hem kadın dudağını, hem aynı adı taşıyan tatlıyı ifade etmektedir.) *Dürre:* İnci tanesi. *Gice:* Gece. *Dürr-i yetim:* Eşsiz inci. *Havf:* Korku. *Yâran:* Dostlar. *Sadr:* Yüce yer. *Canâ:* Ey sevgili. *Hacib:* Kapıcı. *Muhakkar:* Aşağılanmış.

ni önceki konularda yazmıştık. Helva sohbetleri Üçüncü Ahmet'le Damat İbrahim Paşa'nın şiir yoluyla cilveleşmelerine de yol açmıştır. Padişah bir kez vezirine şu dizelerle seslenmişti:

Çerağımsın benim sen hem vezir-i nüktedanımsın
Nazîrin yok sadakat ile meşhur-i cihanımsın[4]

Damat İbrahim Paşa bu yakın ilgi üzerine kayınpederini bir kış gecesi Beşiktaş Sarayı'nda düzenlediği gösterişli şölen ve eğlenceye şu biçimde çağırdı:

Ezelden abd-ı memlûkun çerağ-ı hasınım zira
Sebep sensin beni ihyaya devletle saadetle

Senindir hane yoktur minnetim şevketlû hünkârım
Kerem kıl sohbet-i helvaya gel ikbal ü şevketle[5]

Bazen İstanbul'daki yabancı elçilerin onurlarına helva sohbetleri düzenlendiği de olurdu. Bu durum, gösteriş ve görkemin yabancılara gösteriş ve görkemin yabancılara gösterilmesi için bir neden oluşturur, içinde şölen verilecek olan odanın duvarlarına süslü kılıçlar asılır, köşelere yastıklar üzerine mücevherli hançerler konulurdu. Hizmetçiler menevişli kumaştan giysiler giyerler, bellerine değerli hançerler takarlardı. Damat İbrahim Paşa şölen odasına sofra kurulduktan sonra gelir, o görkemli kavuğu, ağır ve değerli kürkü, süslü kemeri, belinde kabzası görülmemiş mücevherlerle parıl parıl ışıklar saçan hançeri, parmaklarında ışıldayan elmas yüzükleriyle içeriye girdiği zaman herkes ayağa kalkar,

4) *Çerağ:* Lamba, mum. *Vezir-i nüktedan:* Nükte bilen, ince vezir. *Nazîr:* Benzer. *Sadakat:* Doğruluk. *Meşhur-i cihan:* Ünü dünyaya yayılmış.

5) *Abd-ı memlûk:* Tanrı tarafından köle yaratılmış. *Çerağ-ı has:* Özel ışık. *İhya:* Diriltme, canlandırma. *Devlet:* Büyük rütbe, zenginlik. *Hane:* (Burada) Ölçü. *Sohbet-i helva:* Helva sohbeti. *İkbal ü şevket:* Talih düzgünlüğü ve ululuk.

selâm ağası yüksek sesle selâm alırdı. Şölen sırasında toplamı bazen elli altmış kişiye varan saz topluluğu konser verirdi. Şölen bitiminde çağrılanlara, kapının önünde bekleyen çavuşlara, elçilerin adamlarına derecelerine göre samur ya da kakum kürkler giydirilir, başka armağanlar verilirdi. Yüksek rütbeli kişilere kürk giydirilirken çavuşlar alkış tutarlardı.

Bunlar kış gecelerinin eğlenceleri. Yaz gecelerinin eğlenceleri ise büsbütün başka türlü olurdu. Fakat yaz eğlencelerini anlatmadan önce bu eğlencelere odak oluşturan ve Üçüncü Ahmet'le damadı İbrahim Paşa'nın dönemlerine isim veren genel bir tutkudan söz etmek gereklidir: Lale tutkusu.

İSTANBUL'DA LALE TUTKUSU NASIL BAŞLADI?

İlk Lale-Lülü-i Erzak — Bir Soğan Bin Altına 839 Tür Lale Yetiştiriliyor — Başçiçekçinin Görevi — Çiçek Akademisi.

On altıncı yüzyıldan önce İstanbul bahçeleri laleyi tanımazlardı. Dördüncü Sultan Murat'ın Bağdat seferinden dönüşünde tarihçi Koca Hasan Efendi aracılığıyla yayılmak istendi. Fakat asıl bundan bir süre sonra Dördüncü Sultan Mehmet zamanında Avusturya elçisi olan Schmidt Von Schvarnhorn tarafından getirilen laleler dikkati çekti.

Avusturya elçisinin çiçek tutkusu düşkünlük derecesinde idi. Özel bahçesinde güzel biçimde tarhlar, güzellik ve incelik yönünden ayrıcalığı olan çiçekleri kapsardı. Elçinin bahçesinde, ziyaretçilerin güzel kokulu çiçekler karşısında gözleri renk renk parıltılarla okşanarak geçirdikleri zamanın zevkine doyum olmazdı.

Damat İbrahim Paşa da bu bahçenin büyüsüne kapılmış bir güzellik tutkunu idi. Sadrazam laleyi büyük bir beğeni ve sevgi ile karşıladı. Kendi bahçesine ektirdi, tanıdıklarının bahçelerine ektirdi, özel lale bahçeleri yaptırdı. Lale tutkusu az bir zaman içinde tüm İstanbul'u sardı, bölge bölge lale bahçeleri yaptırıldı.

Lalenin asıl ülkesi Hollanda'dır. Buradan gelen laleye lülü-i erzak adı verilirdi. Bu laleden yetiştireceklere ödüller verileceği söylendi. Dünyanın her köşesinden İstanbul'a türlü renklerde lâleler getirilmeye başlanıldı.

Lale alım satımı İstanbul'da mücevherat alım satımı biçimini almıştı. İran'ın lale-i duhterisinin bir soğanı için 1000 altın değer konulmuştu. Yüksek ücretle elde edilen bu lale padişahın ve sadrazamın bahçelerinde bulundurulabiliyordu. İran'ın lale-i duhterisine İstanbul'da mahbûb lale adı verilmişti.

Elçilerden biri tarafından dışarıdan getirilen ve bu arada tac-ı kayser diye adlandırılan gümüş renkli seçkin güzellikte bir lalenin soğanı bir süre sonra kaybolmuştu. Damat İbrahim Paşa sokaklarda günlerce tellal dolaştırdı, İstanbul'un her yanını arattırdı, fakat bir türlü bulamadı.

Uğraşanlarına büyük kazançlar getiren lale alım satımı az zamanda yaygınlaşmış, önemli bir iş kolu olmuştu. Birçok kişi özel lale bahçelerinde cins laleler yetiştirip satıyordu. Bazı kişiler de yeni türler elde etmek için uğraşıyor, renk, dış görünüş, çiçek taçlarının özellikleri açısından çeşitli biçimlerde laleler yetiştiriyorlardı. O dönem şairleri, her yeni laleye ozanca bir ad veriyorlar, her yeni lale az zamanda yayılıyor, öbür lale bahçelerinde de yetiştirilmeye başlanılıyordu. Gülruhsar, şahbânu, duşîze, surh-i nâhid, tûti-i beçe, pehlevî, hürmüz, gülendâm, gülbahar, kadeh-i zerrin, şafakgûn, şeh-i huban, simendâm, arûs-ı bahar, reyhânî, bahar fıskiyesi, elmaspare, sinegüşa gibi adlar o zaman ayrı ayrı lale türlerine verilen adlardır.

Sürh-i nâhid yaprakları siyah kargı biçiminde, ateş renkli, alevden kadehe benzeyen bir lale idi. Şahbânu eflatun, pehlevi gümüş renkli idi. Tûti-i beçenin aşağısı sarı, uçları yeşildi. Hürmüzün açık mavi yaprakları üstünde beyaz benekleri vardı. Dûşîzenin yaprakları açık pembe, taç bölümü beyazdı. Gülbahar, kadeh-i zerrin, dağ-ı dil, cam-ı cem, şafakgûn turuncu ve pembe, sarı kız, sarı âlâ, zerefşan, zertâr sarı renkli idi.

Lale türlerinden birine de sadrazamla bağıntılı olarak İbrahimî adı verilmişti.

1726'da İstanbul'da bulunan lale türleri 839'a ulaşmıştı. Lalelerin türlerini, biçimlerini, adlarını, nerede ve nasıl

yetiştiklerini bilmek özel bir bilim dalı durumuna gelmişti. Bu konuda yazılmış olup zamanımıza kadar ulaşan birçok kitapçıklar vardır.

Bazı lale satıcıları gördükleri ilgi ve karşılaştıkları aşırı istek karşısında vurgunculuğa sapmışlar, ücretleri artırdıkça artırmışlardı. Hükümet buna da bir çözüm yolu bulmak durumunda kalmış, her bahçede, her satıcıda bulunan lalenin tür sayısını belirletme, her birine ayrı ayrı parasal değer koydurma zorunda kalmıştı. Üstelik Şeyh Muhammet Lalezari adlı bir kişi bu konuda özel memur olarak atanmıştı.

Başçiçekçi adını taşıyan Şeyh Muhammet'in görevi lalecileri, lale bahçelerini, lale alım satımını denetlemek, belirli değerin üstünde lale satanları cezalandırmaktı. Damat İbrahim Paşa bu türlü davrananların çiçeklerinin zorla ellerinden alınması yolunda padişah buyruğu çıkarttırmıştı. Lale satışlarında vurgunculuk yapan bu gibi satıcıların görecekleri ceza da en aşağı sürgündü.

Yeni yetişen lale türlerini gözden geçirmek ve gerekli özellikleri taşıyıp taşımadıklarını incelemek, parasal değer koymak amacıyla hükümet bir çiçek danışma kurulu oluşturmuştu. Bunlar, Üçüncü Sultan Ahmet'le damadındaki lale sevgisinin çokluğu konusunda derin bir anlam taşır.

Üçüncü Sultan Ahmet döneminin lale bahçeleri arasında en çok ün kazananlar Çırağan Sarayı ile Sadâbâd ve Neşatâbâd Köşkleri'nin bahçeleri idi. Gerçi Topkapı Sarayı'nda da değerli çiçekleri kapsayan bir lale bahçesi vardı. Ama bu saydıklarımızın ünleri öbür bahçelerin ününü aşıyordu.

SADÂBÂD EĞLENCELERİNDE SEVİNÇ VE COŞKUNLUK

Tavanlı Köprü — Gümüş Cetvel — Çağlayan — Nurçeşmesi — Üçüncü Sultan Ahmet Kâğıthane'ye Geliyor — Şölenler, Yarışmalar ve Bağışlar.

Üçüncü Sultan Ahmet ve damadı İbrahim Paşa zamanında İstanbul'un cenneti andıran kıyılarında birçok gezinti yerleri özel bir ün kazanmıştır. Bu cümleden olarak tatil günlerinde sandallar, Boğaziçi'nin iki yakasında Büyükdere ve Kandilli bahçelerine gitmekte olan kadınlı erkekli insan kalabalığını taşımakla bitiremezlerdi. Fakat bu yanda Haliç'te bir başka gezinti yeri daha vardı ki adı yüzyılların üstünden aşarak kulaklarımıza kadar geliyor. Ve hâlâ canlılığını koruyan bu ad, tarihimizin gösterişli bir eğlence dönemine de ad vermiş bulunuyor. «Sadâbâd» dan söz ediyoruz.

Kâğıthane'nin Damat İbrahim Paşa tarafından nasıl imar olunduğunu birkaç konu önce ayrıntılarıyla yazmıştık. Burada geçen günlerin parlaklığına kısaca göz atılması ise başlı başına bir konuyu işgal edebilir.

Sadâbâd, inşaatın bitiminden sonra hemen hemen bir yeryüzü cenneti olmuştu. İbrahim Paşa'nın burada yaptırdığı sade bir köşkten ibaret değildi. Kâğıthane'nin İbrahim Paşa'nın iltifatına mazhar olduktan sonra aldığı şekli dönemin ruhunu dile getiren şair Nedim'in şu dizelerinde okuyunuz:

Ne münasib yere durmuş o tavanlı köprü
Cümle gözden geçirir seyre gelen hûbanı

Pek safâ kesbedecek tekye hele Hayr-âbâd
Cümle zevk ehli ânın zümre-i dervîşanı

Görmeyen âdeme elhak ne kadar vasfetsem
Nice ta'bîr olunur çağlayanın seyranı

Yok bu dünyada hele Kasr-ı Cinân'ın misli
Bilmezem var mı cihan içre dahi akrânı

Çeşme-i Nûr ise Nûr âyetin eyler tefsîr
Cetvel-i sîm ile bulsa nola zîb ü şânı

Pek güzel mevkiine düştü hele Kasr-ı Neşât
Gerçi kendi küçük amma ki büyüktür şânı

Ya o cisrin ki adı kendi gibi Nev-peydâ
Şüphesiz yoktur âna milk-i cihanda sânî

Hurrem-âbâda karîb olduğu için Cisr-i Sürûr
Etmede hurrem ü mesrûr dil-i nâlânı

Kadd-i hûban mıdır âyâ o sütûn-i bâlâ
Ki temaşasının olmakta cihan hayranı[1]

Bahar ve yaz günlerinde Kâğıthane Deresi'nin kocaman yeşil çınarlarla gölgeli kıyıları yığın halinde zevk ve sevinç alemleri düzenleyenlerle doluyordu. Kenarları işlemeli, saçaklı, üzerleri ipek astarlı ağır kumaşlarla örtülü kafesli ara-

1) *Hûban:* Kadın ve erkek güzeller. *Tekye:* Tekke. *Ânın:* Onun. *Zümre-i dervîşan:* Dervişler topluluğu. *Elhak:* Doğrusu. *Vasfetmek:* Anlatmak, övmek. *Ta'bir olunmak:* Anlatılmak. *Seyran:* Gezinme, bakma. *Kasr-ı Cinân:* Cennetler köşkü. Kâğıthane'deki köşklerden biri. *Akran:* Benzer. *Çeşme-i Nûr:* Nûr çeşmesi. Aynı yerdeki çeşmelerden. *Cedvel-i Sîm:* Gümüşten su kanalı. Kâğıthane'de yapılan suni bir dere. *Zîb:* Süs. *Kasr-ı Neşât:* Kâğıthane'deki köşklerden biri. *Cisr:* Köprü. *Nev-peydâ:* Yeni yapılmış. Kâğıthane'deki köprülerden birinin adı. *Sânî:* İkinci. *Hurrem-âbâd:* Kâğıthane'de Alibeyköyü dolayında yapılmış olan köşk. *Karîb:* Yakın. *Cisr-i Sürûr:* Kâğıthane'deki köprülerden biri. *Hurrem ü mesrûr:* Sevinçli. *Dil-i nâlân:* İnleyen gönül. *Kadd-i hûban:* Güzellerin boyu. *Âyâ:* Ey. *Sütûn-i bâlâ:* Yüce sütun.

balar, tuvaletleri özenle dikilmiş kadınları, yeleleri parıl parıl yanan küheylanlar, iri sarıklı, burma bıyıklı levent erkekleri Sadâbâd'a taşıyorlardı. Gezintiye çıkanların kimi gidip Tavanlı Köprü'yü seyrediyor, kimi de çağlayanın seyrine dalıyordu. Gerek sıcaktan, gerek gezintiye katılan dilberlerin seyrinden ateşlenenler Çeşme-i Nûr'un billûr gibi berrak suyuyla serinliyorlar, kimi mirasyediler de derenin, ağaçların gölgeleri altında hârelenerek akıp giden suları üstünden birbirlerini naz ve eda ile izleyen üç çifte kayıkların içinde müzik ve neşe ile, ahlar ve gamzelerle, zevk ve şenlikle kayıp geçiyorlardı.

Karada vadiye doğru erguvan ağaçlarının çiçekleri altından müzik ve hey hey sesleri yansırken yaz günlerinin sıcaklığını Cetvel-i Sîm'in serinliğinde söndürmek isteyen delikanlıların «Bâdâm-i gül penbe misal vucûd-i nazeninlerin nilgûn ibrişim futalara sarup mâhiler gibi gavvaslık»[2] ettikleri de görülüyordu.

Dönem şairleri kocaman kasideler ve övgü şiirleri ile Sultan Ahmet'i Sadâbâd'a davet ederler, Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı yapıları göklere çıkarırlar, aldıkları bahşişlerin tadını bir türlü unutamazlar ve bunlara yeniden kavuşmak için türlü dalkavukluk ederlerdi. Nedim, Üçüncü Ahmet'e şöyle sesleniyor:

Pâdişahım seni Hak âleme sultan etmiş
Eylemiş emrine münkaad cihandârânı

Alemin şâhları bende-i fermânındır
Cümlesi dergeh-i cûdundan umar ihsânı

Gerçi İskender olunmaz sana teşbih amma
Yine bir vech ile temsil ederim ben ânı

Ki o etmişti Arıstu'yu zamanında vezir
Eyledin sen de vezir âsâf-ı âlîşânı

2) «Tomurcuk pembe gül gibi ince yapılı vücutlarını lacivert ibrişim peştemallara sarıp balıklar gibi denizin dibine daldıkları da» görülüyordu.

Görücek rûh-ı Sikender hele Sadâbâdı
Oldu parmak ısırıb himmetinin hayrânı

Çend mâh içre bu denlü eser-i vâlânın
Hele bilmem nice tecvîz olunur imkânı

Padişahım olasın, taht-ı saadetle mukim
Olmaya haşre değin devletinin pâyânı

Sen buyur izz ü saadet ile Sadâbâda
Künc-i endûh ola düşmenlerinin zindânı

Budur âhir sözü her lâhza Nedimâ kulunun
Ah iyd olsa da öpsem yine ol dâmânı[3]

Davetler etkisiz kalmıyor, kasideler, övgüler, dalkavukluklarla büyülenmiş padişah Sadâbâd'a geliyor, gülüyor, eğleniyor, zevk ve cümbüş içinde övgücülerinin gönlünü hoş etmeği unutmuyordu.

Gerek Sultan Ahmet, gerek Damat İbrahim Paşa Sadâbâd'da sık sık şölenler verirlerdi. Resmî şölen günleri burası büsbütün göz alıcı bir parlaklık kazanırdı. Devlet büyükleri, elçiler ve başka seçkin kişiler bu şölenlerde hazır bulunurlardı. Şölen günlerinde devlet görevlileri günlük sarıklarını değiştirmezler, fakat arkalarına ferace samur kürk giyerlerdi.

Üçüncü Sultan Ahmet görkemli bir alayla mîrâhûr köşküne gelir burada karşılanırdı. Üçüncü Sultan Ahmet Sadâbâd'a gelirken alayın önünde kılavuz çavuş bulunur, Dergâh-ı Âli çavuşları, silahtarlar, sipah ağaları, rikâb-ı hü-

3) *Münkaad:* Boyun eğmiş. *Cihandârân:* Hükümdarlar. *Bende-i ferman:* Fermanın kulu. *Dergeh-i câd:* Cömertlik kapısı. *Bir vech ile:* Bir yolunu bularak. *Arıstu:* Yunan filozoflarından Aristo. *Âsâf-ı âlîşân:* Yüce ünlü vezir. *Rûh-ı Sikender:* (Büyük) İskender'in ruhu. *Çend mâh:* Birkaç ay. *Eser-i vâlâ:* Yüce eser. *Tecvîz olunmak:* İzin verilmek. *Taht-ı saadetle:* Mutluluk tahtında. *Mukim:* Bir yerde oturan. *Haşr:* Kıyamet günü. *Pâyân:* Son. *İzz ü saadet:* Güçlülük, yücelik ve mutluluk. *Künc-i endûh:* Gam köşesi. *Âhir:* Son. *İyd:* Bayram. *Dâmân:* Etekler.

mâyun ağaları sıra ile izlerlerdi. Bunların arkasında padişah bulunur, padişahtan sonra Enderun ağaları, dalfes neferler ve mehterhane takımı gelirdi. Padişahın Sadâbâd'a geldiği gün renk renk biniş takımları ve zırhlar, geniş şalvarlar, gösterişli kavuklar, kâtibî sarıklar, samur, zerdeva, kakum kürklerle saray görevlileri ve yakınları Kâğıthane'yi doldururlar, zevk ve sevinçle gezinirlerdi.

Şölenler Sadâbâd kasrında verilir, daha sonra dışarıdaki alanda padişahın da izlediği türlü türlü eğlenceler düzenlenirdi. Bu alanda nişancılık eğitimleri de yapılır, atışta isabet ve başarı gösterenler padişah tarafından armağan edilen elmaslı hançerler, samur kürkler ve altınlarla ödüllendirilirlerdi.

LALE DEVRİNDE KADINLARIN GİYİM VE İNCELİKLERİ

Mesirelere Gelen Kadınlar — Lâle Bahçelerinde Tül Yaşmaklar İçine Saçılan Altın Paralar — Ev Kıyafeti — Sıkma Ferace Niçin Yasaklandı?

Eski toplumsal yaşamımızda kadın, haremin gizli kafesleri arkasında kuş tüyü yastıklar üstünde, ipek tüller içinde, yarı çıplak yatmış ve dolgun göğüslerini her türlü isteğe hedef tahtası yapmış canlı bir et külçesi durumunda görülür. Zaman zaman okuyup yazan, düşünsel yaşamda yer sağlayan, sivrilen ve hüner gösteren kadın şairler, kadın hattatlar, kadın sanatçılar da görülmemiş değildir. Fakat bunların sayıları yüzyıllára bölünürse şaşılacak derecede küçük bir sonuç elde edilir. Genellikle kadın, kalın duvarlar arkasında sonsuza dek oturmakla görevlendirilmiş bir çocuk makinesi ve cinsel tat alma aracı durumunda idi.

Kadınların toplumsal yaşama karışmaları da çoğu kez iyi görülmez, dedikoduları ve dokunaklı sözleri doğururdu. Toplumsal yaşam deyimiyle anlatılmak istenen kuşkusuz ki «iş hayatı» değildir. Sadece sokakta dolaşmaktan, mesireye gitmekten söz ediyoruz.

Damat İbrahim Paşa döneminin ülkede uyandırdığı aşırı eğlence düşkünlüğü ve yapmacık özgürlük kadının da bu yüzyıllara tanık tutukluluğunu belirli bir oranda değiştirmiş; ona yalancı bir özgürlük vermiştir. Damat İbrahim Paşa zamanında lale bahçelerinin kızıl renkli güzelliği içinde

çiçekler arasında al feraceli, beyaz yakalı, can yakıcı gamzeli dilberlere de rastgelinirdi.

Damat İbrahim Paşa döneminde kadınlar Sadâbâd âlemlerine de katılıyorlardı. Kapalı arabalar içinde gelirler, ağaçlar arasında işve ve gülüşmelerle dolaşırlar, şakalaşırlar, gülüşürler, eğlenirler, eğlendirirlerdi. Söz atmaların, göz süzmelerin, sataşmaların bini bir paraya idi. Hattâ bizzat İbrahim Paşa'nın Sadâbâd eğlenceleri sırasında kadınlara karşı hafif meşrepçe davranışları görülmüştü. Paşa, zevkine pek düşkündü. Güzel kadınların güzel vücutlarını çekici ve büyüleyici hatlarıyle ortaya çıkaran kıyafetlerin seyrine bayılırdı. Zaman zaman Sadâbâd âlemlerinde yanından geçen kadınların feslerine bağladıkları ince tül yaşmakların içine altın para saçar, göğüslerine altın kondururdu.

Büyükdere kıyıları, Kandilli Bahçesi ve başka gezinti yerleri de ince ve tatlı giysiler içinde nazlı ve salınarak yürüyen kadınlarla dolardı.

Kadının mesire yaşamına katılması, giysilere olağanüstü bir incelik sağlayacak derecede özen gösterilmesine neden olmuş, giyim kuşam ve süslenme biçiminde büyük bir incelik doğmuştu. Sultanlar baştan ayağa kadar incilerle süslü, düğmeleri elmastan entariler giyerler, boyunlarına fındık büyüklüğünde zümrütten ve inciden kordon, kulaklarına armut biçiminde elmas küpeler takarlar, bellerine eşsiz mücevherlerle işlenmiş geniş bir kemer bağlarlar, başlarına etrafı yakuttan yapılmış güller ve inci dizilerle süslü hotozlar koyarlar, saçlarına elmaslı ve zümrütlü iğneler iliştirirler, parmaklarına pırıltılarıyle karşılarındaki insanların gözlerini kamaştıran iri elmaslı altın yüzükler takarlardı.

Sarayla ilişiği olmayan zengin kadınların giyinişleri büsbütün başka idi. Bunlar çoğunlukla topuklarına dek ipek bir şalvar, şalvarın üzerine beyaz ipekten, kolları uzun, geniş, kenarları işlemeli, yakası bir elmas düğme ile iliklenen ve göğsün bütün güzelliğini göz alıcı bir biçimde sunan ince bir gömlek giyerlerdi. Bunun üstünde sırma işlemeli, kollu, inci düğmeli bir entari, entarinin belinde geniş bir kemer

bulunurdu. Ayaklarına beyaz terlik, başlarına kadife hotoz geçirirlerdi. Servetin derecesine göre kemer ve hotoz çeşitli büyüklük ve değerde inciler ve elmaslarla süslü bulunurdu. Hotozların üstünde incilerden çiçekler kırmızı yakuttan güller, sarı yakuttan fulyalar, elmaslardan yaseminler oluşturulurdu. Kadınlar dalga dalga, uzun, parlak saçlarını sıkı sıkı örerlerdi.

İçerde giyilen giysilerin bu incelik ve çekiciliği dışarıda giyilenlerde de aynı kusursuzlukta kendini gösterirdi. Kadınlar sokağa çıkarken büyük bir özenle başlarını yaparlar, fes üstüne yaşmak tutunurlar, arkalarına vücutlarının kıvrımlarını, göğüs, bel ve kalça büklümlerini özenli çizgilerle belli eden sıkma feraceler giyerlerdi.

Bu durum, tutuculuk duygularına dokunduğu için birçok kişinin dedikodusuna, hoşnutsuzluğuna ve şikâyetine neden olmuştu. Aslında görünürdeki parlaklığına karşılık devlet işleri de pek çürük bir yolda gidiyordu. Özgürlükten yana ve sanatsever gözükmesine karşılık günün birinde Damat İbrahim Paşa, karşısında olanlara yaranmak için bir buyruk çıkararak kadınların kapalı giyinmelerini «Şeriat Dairesi»ne aktarma girişiminde bulundu. Birinci öncelikle bu sıkı feraceler yasaklandı, kadınlar vücutlarının çizgilerini belli etmeyen bol giysiler giymek zorunda kaldılar. Arkadan yakalarının uzunluğu dikkati çekti, kısaltıldı. Üç değirmiden çok yemeni kullanmaları, geniş kurdele bağlamaları yasaklandı. Feslerine sardıkları yaşmakların kalın olması yöntemi getirildi. Giyim kuşamdaki serbestlikle birlikte kadınların yaşam ve davranışlarındaki özgürlükleri de sınırlandırıldı.

ÇERÂĞAN EĞLENCESİ NEDİR, NASIL YAPILIR?

Lâle Bahçelerinde Mehtap — Çiçekler Arasına Konulan, Şekerler ve Kandiller — Kaplumbağaların Taşıdıkları Mumlar.

Üçüncü Sultan Ahmet'le damadı İbrahim Paşa döneminin müziği yüzyılların üstünden aşarak kulaklarımıza kadar gelen parlak ve coşkulu eğlenceleri arasında çerağan (donanma şenliği) eğlencelerini özel bir bölüm halinde inceleyip araştırmak gerekir. Ilık ve ıtırlı bahar havasıyla şişip bir özlem âhıyla boşalan göğüsler, lale bahçelerinde mehtap çiçeklerin taç yaprakları üstünde elmas kırıntıları halinde harelenirken, billûr gibi kahkahaları gecenin derin sessizliğinde uzun, dalgalı yankılar bırakan genç ve güzel kadınların göğüslerine yaslanarak başdöndürücü dakikalar yaşarlardı. Bazen Topkapı Sarayı'nın bahçelerinde, bazen Salıpazarı Sarayı'nın, bazen Damat İbrahim Paşa'nın Beşiktaş'taki Ferahâbâd Kasrı'nın bahçelerinde toplanılırdı. Önceden hazırlanmış olan renk renk şekerler lalelerin aralarına konulur, çiçekler yer yer kandillerle donatılır, bazen üstlerine mumlar yakılan kaplumbağalar tarhların arasına salıverilirdi. Çerâğan seyrine gelenler, mehtabın güzelliği altında sarhoş edici çiçek kokularıyla başları dönerek lale tarhları arasında yanan, tutuşan, dolaşan binbir renkli kandilleri, mumları ve bu ışıkların lalelere düşen akislerini seyreder, bir tarafa yerleştirilmiş olan saz topluluğunun, çalgıcı ve şarkıcıların tatlı ezgilerini dinleyerek canlarına can

katarlar, yanlarındaki eşleri dostlarıyla can sohbeti ederlerdi. Çiçekler arasındaki çerâğanların sönmeye başladığı gecenin geç saatlerinde bahçeye bırakılan genç, körpe, ince yapılı, pembe, sarışın, elâ, türlü türlü güzellikte cariyeler gülüşüp oynaşarak çiçek tarhları arasına dağılırlar, bilinçsiz ceylan sürüleri halinde birbirlerini kovalıyarak lalelerin arasından şekerleri kapışırlar, buldukları külahları kaparlarken birbirlerini itip düşürerek, bağrışarak, gülüşerek eğlenirler, kendilerini seyredenleri eğlendirirlerdi. Bir aralık gözleri önünde fıkırdaşan bu davetkâr taze ve canlı et yığının sinirleri alt üst eden görünümüyle gücü tükenen vezirler, dalkavuklar, şairler, nedimler, musahipler ve başkaları yer yer çiçek tarhları arasına dağılıp kızları kovalamaya başlarlar, kandiller devrilir, mumlar söner, gecenin geç saatlerinde hoşgörülü bir karanlığa bürünen lale bahçelerinin gizli köşelerinde susamış tutkular genç cariyelerin göğüslerinde söndürülürdü.

Katılanlar, çerâğan eğlencelerinin tat ve neşesine doyamıyorlardı. Bunun içindir ki şairler, bahar gelip havalar ısınmaya, laleler açmaya başlar başlamaz bahçe alemlerini, çerâğan eğlencelerini anlatmaya, padişahı, vezirleri, devlet büyüklerini özendirmeye başlıyorlardı.

Erişti nevbahar eyyâmı açıldı gül ü gülşen
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen
Çemenler döndü rûy-i yâre reng-i lâle ve gülden
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

Açıldı dilberin ruhsârı gibi lâleler güller
Yakıştı zülf-i hûban veş zemine saçlı sünbüller
Nevâ-sâz olmada bin şevk ile âşüfte bülbüller
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

Gelir deyü cihanın şehriyârı bezm-i gülzâre
Temâşâ etmek için yasemenler çıktı dîvâre
Tebessümle dedi gül-gonce gûş-i bülbül-i zâre
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

Olup gülşen çerâğan ile pür şevk ü neşât-efzâ
Zemîni lâlezârın nûrdan tâvûsdur gûyâ
Hezâran müjde kim açıldı rûy-i gonce-i zîbâ
Çerâgan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen

Sezâdır kim cihânın padişah-ı mekrümet-kârı
Meşerref ede teşrîf-i hümâyûniyle gülzârı
Nedîm'in sazlarla okuna bu tâze güftârı
Çerâğan vakti geldi lâlezârın dîdesi rûşen.[1]

Dantela örmek o dönem kadınları arasında moda idi. Genellikle kadınlar arasında yaşayan padişah da kendisini bu meraka kaptırmıştı. Eğlenceler dışındaki zamanını dikiş dikmek ve dantela örmekle geçirirdi. Fakat laleler açılıp bülbüllerle birlikte şairler de şiir okumaya ve davete başladıkları zaman duramaz, bu âlemlere katılırdı.

Yine bezm-i çemene lâle fürûzan geldi.
Müjdeler gülşene kim vakt-i çerâğan geldi
Bülbül âşüftelenip bezme gazelhan geldi
Müjdeler gülşene kim vakt-i çerâğan geldi

Çıkıp ikbâl ile gülzâra şehinşâh-ı cihan
İltifatiyle eder gülleri şâd ü handan
Lâlezâra gelir elbet yine sultân-ı zaman
Müjdeler gülşene kim vakt-i çerâğan geldi

1) *Nevbahar eyyâmı:* İlkbahar günleri. *Gülşen:* Gül bahçesi. *Lâlezâr:* Gül bahçesi. *Dîdesi rûşen:* Gözü aydın. *Rûy-i yâr:* Sevgilinin yüzü. *Rukısâr:* Yanak. *Zülf-i hûban:* Güzellerin saç lüleleri. *Veş:* Gibi. *Nevâ-sâz olmak:* Ses vermek, ezgi dökmek. *Şevk:* Keyif, neşe. *Âşüfte:* Çok seven, bu yüzden kendinden geçen; açık saçık. *Şehriyar:* Hükümdar. *Bezm-i gülzâr:* Gül bahçesinin söyleşi topluluğu. *Temâşâ:* Bakma, seyretme. *Dîvar:* Duvar. *Gûş-i bülbül-i zâr:* Ağlayan bülbülün kulağı. *Pür:* Dolu. *Neşât-efzâ:* Sevinç verici, keyif verici. *Tâvûs:* Tavus kuşu. *Hezâran:* Binlerce. *Rûy-i gonce-i zîba:* Süslü gül goncasının yüzü. *Sezâ:* Uygun, yaraşır. *Padişah-ı mekrümet-kâr:* Saygıdeğer padişah. *Müşerref etmek:* Şereflendirmek. *Güftar:* Şiir.

Seyolup raksı yine dilber-i mümtâzların
Yine eflâke çıkar nâleleri sazların
Cana ateş bırakır şûlesi âvâzların
Müjdeler gülşene kim vakt-i çerâğan geldi

Ney ü santûr ü rebâb ü def ü tanbûr ile çeng
Nağme-i bülbül ü kumruya olup hem-âheng
Pür eder âlemi şevk ü tarab-ı rengâ reng
Müjdeler gülşene kim vakt-i çerâğan geldi

Canfezâ turar-i hûban gibi zülf-i sünbül
Dilgüşâ nazm-ı Nedimâ gibi ruhsâre-i gül
Dün gülistanda işittim ki der idi bülbül
Müjdeler gülşene kim vakt-i çerâğan geldi.[2]

2) Bazı kelimeler için 1 nolu dipnota bakınız. *Fürüzan:* Parlak. *Gazelhan*: Gazel söyleyen kimse. *İkbal:* Talih düzgünlüğü. *Şâd ü handan:* Sevinçli ve neşeli. *Sultan-ı zaman:* Zamanın (tek) sultanı. *Dilber-i mümtâz:* Seçkin dilber. *Eflâk:* Gökyüzü. *Nâle:* İnilti. *Şû'le*: Alev. *Âvâz:* Bağırtı. *Santûr, rebâb, def, tanbûr, çeng:* Çeşitli sazlar. *Nağme-i bülbül ü kumru:* Bülbül ve kumrunun ezgisi. *Hem-âheng:* Ezgilerin uyumu. *Pür etmek:* Doldurmak. *Tarab:* Şenlik, coşkunluk. *Canfezâ:* Hayat verici, iç açıcı. *Turra-i hûban:* Güzellerin saç lülesi. *Dilgüşâ:* Gönül açıcı. *Nazm-ı Nedîmâ:* Nedim'in vezinli kafiyeli sözleri, şiirleri. *Ruhsâre-i gül:* Gülün yanağı.

SADÂBÂD ÜÇ GÜNDE NASIL YIKILDI?

Sefahat Karşısında Açlık, Zulüm Karşısında İsyan — Patrona Halil Olayı — Softalar İşe Karışınca — Sultan Mahmut'un Budalaca Sözleri.

Saray, vezirler ve zenginler sınıfı İstanbul'da bu eğlenceler, rezaletler ve edepsizlik içerisinde zevk ve şenliğe boğulmuş bir halde yaşarken dışta ülkenin durumu hiç de iyi değildi. Türkiye için hazırlanan bölüşme gerçi bir süre ertelenmişti. Fakat bundan vazgeçilmemişti, tehlike yaklaşıyordu.

İçte halk yoksul ve perişandı. İstanbul'da Lâle Devri'nin parlaklığını verenler sınırlı zenginler kesiminden oluşuyordu. Eyaletlerde valiler halkı soyup keselerini dolduruyorlardı. Memnun olmayanlar gittikçe çoğalıyordu. Sonunda her türlü baskıya karşı koyabilecek tepki yüz gösterdi. İstanbul'da Patrona Halil İsyanı, Lale Devri eğlencelerinin tepkisinden başka birşey değildir. Ve bizzat Patrona Halil'in kendisini yola getirmeye gelen eski komutanı Kaptan-ı Derya Abdi Paşa'ya seslenerek söylediği sözler doğrudan doğruya bunu anlatır:

— Abdi! Zalimleri himaye için bu çapkınları nereden buldun? İşte hayatın elimde. Ama ben levent iken hayatımı kurtarmıştın. Onu sana borçluyum. Bunu unutmadım. Kaptanpaşalık yine sende kalacak. Bizim tarafa geç memlekete hizmet eyle.

Tarihlerimizin pek yanlış yorumladıkları bu isyan ha-

reketi içte zulüm görmüş halkın ayaklanmasından başka bir şey değildir. Fakat bilgisizlik yüzünden isyanı yönetenler her dönemde fesat ve kargaşalık unsuru olan yobaz softaların aralarına girmelerine engel olamamışlar, eski kör geleneğin etkisiyle «ulemâ-i zevi'l-ihtirâm»a[1] saygı gösterip onların sözlerini dinlemişler, işlerine karıştırmışlar ve bu yüzden o soylu isyanlarını yaşamlarıyle ödemişlerdi.

Damat İbrahim Paşa, isyanı yatıştırma uğrunda padişahı ve kayınpederi Üçüncü Ahmet tarafından katlettirilip cesedi bir öküz arabasının üstünde gıcırtılar içinde sabaha karşı saray kapısından çıkarılarak Atmeydanı'ndaki isyancıların önüne bırakılmıştı. Daha sonra bununla da yetinmeyen isyancılar Üçüncü Ahmet'i de tahttan indirmişlerdi (1730). Bu sırada İstanbul kadısı olan Deli İbrahim, ihtilalin içinde bulunmanın ve yaşamında tasarlayamadığı önemli bir göreve yükselmenin verdiği gurur ve böbürlenme ile yemedik herze bırakmamıştı. Üçüncü Ahmet'ten sonra tahta çıkarılan Birinci Sultan Mahmut ilk zamanlarda isyancıların her dediğini yapıyordu.

Deli İbrahim bundan da yüz alarak günün birinde halkın eski dönem eğlencelerine ve onun kalıntılarına karşı kızgınlığından yararlanıp kendi yerini sağlamlaştırmak düşüncesiyle Damat İbrahim Paşa dönemindeki eğlence hayatının odak noktasını oluşturan Sadâbâd'ın baştan başa yakılmasını ileri sürdü. Sultan Mahmut cevap verdi:

«İhtirakına rıza-i hümayûnum yoktur. Adâ-yı din ü devlet olan milel-i nasaraya bâis-i hande olacak bir mevadd olmağla ancak hedm ü tahribine ruhsat ve iznim olmuştur.»[2]

O budalaca öneriye bu budalaca karşılık gerçekten gülme nedenidir. Sanki yakmakla yıkmak arasında ne fark vardı?

Padişahın bu ruhsatı üzerine Sadâbâd'da altı yedi yıl

1) Saygıdeğer din bilginleri.

2) «Yakılmasına padişah olarak razı değilim. Din ve devlet düşmanı olan Hıristiyan milletlerinin gülmesine neden olacak bir iştir. Ancak yıkılıp tahribedilmesine iznim vardır.»

önce yapılmış ve çevresi ağaçlarla donatılmış olan 120 den fazla kasrın sahiplerince yıktırılması sokakta tellallar tarafından duyuruldu. Fakat tellal seslerinin yankıları şehir sokaklarından kaybolmadan fırsat kollayanlar Sadâbâd'a koşmuşlar, sahiplerini sorup aramaya gerek bile görmeden, kazmalarla, küreklerle önlerine gelen yapıya saldırmaya, kapılarını kırıp içeri girmeğe, bulduklarını yağmalamaya, yapıları yerle bir etmeğe, bahçeleri dağıtmaya, ağaçları bile söküp atmaya başlamışlardı. Damat İbrahim Paşa'nın bizzat işçileri sıkıştırarak bayram günleri de dahil geceli gündüzlü çalıştırmak suretiyle 60 günde yaptırabildiği Sadâbâd, daha sonra eklenmiş olan ek yapılarıyla birlikte üç kısa gün içinde yerle bir edilmiştir.

O, yıllarca sazlı sözlü, kadınlı erkekli, padişahlı, vezirli fuhuş ve eğlence âlemlerine sahne olan Sadâbâd, henüz sularına yansıyan şarkılar ve saltanat kayıklarının köpükleri silinmeden bir anı haline dönüşmüştü.

KADINLARIN SOKAĞA ÇIKMALARI YASAKLANIYOR

Mehtap Âlemleri — Satranç Merakı — Kadın Düşmanı Padişah — İnce Yaşmak Giydiği İçin Boğdurulan Kadınlar.

Birinci Sultan Mahmut (1730-1754), Sadâbâd'ın yıkılmasına ruhsat verdikten, bir süre sonra da Patrona Halil ile adamlarını tepeledikten sonra bir yandan savaşlara, bir yandan da eğlenceye daldı. Belgrat, Semendire, Adakale ve Sırbistan'ın Avusturya'dan geri alınması Birinci Sultan Mahmut döneminin parlaklık ve yüceliğini artırmıştı. Bu tantana içinde Sadâbâd'da yıktırılan kasır yerine Boğaziçi'nde yeni bir kasır yapıldı: Küçüksu Köşkü.

Padişah mehtaplı gecelerde denizde gezmeyi pek seviyordu. Küçüksu Kasrı, bu isteğe karşılık vermek üzere yaptırılmıştı. Birinci Sultan Mahmut -eski takvime göre- her ayın onunda buraya gelir, yirmisine kadar kalır, mehtabın en görkemli gecelerini Boğaziçi'nde geçirirdi.

Boğaz'ın rûha ferahlık veren serin rüzgarlarla titreşip cilveleşen suları, ay ışığının gümüş çisentileri ile aşk sarhoşu gibi sallanırken, kıyıda beyaz bir güvercin yuvasını andıran küçük ve zarif Küçüksu Kasrı'nın rıhtımından önde yakınlarını, ortada Sultan Mahmut'u, arkada koruyucusunu taşıyan sandallar, sessizlik içinde uzanıp geceyi dinleyen denizde beyaz köpükler dağıtarak açılır, ayın ışıklı bölgesi altına gelir ve süzülürdü.

Padişah göğsünü Boğaz rüzgârlariyle doldurarak gözleri

ay ışığının parıltılariyle kamaşarak müsteşarı, mutemedi, en güvenli adamı olan Dârüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa'yı dinlerdi. Kızlar ağası, padişahın keyf ve neşesinden yararlanarak onu bin türlü tuhaflıklarla güldürerek yapılmasını istediği şeyleri sözleri içinde gizleyerek özenli bir biçimde anlatır, padişahı razı ederdi.

Birinci Sultan Mahmut müziğe de çok meraklı idi. Çağının en seçkin saz ve ses sanatçılarını çevresine toplamıştı. Kışın Topkapı Sarayı'nın divanhaneleri, yazın çoğunlukla Küçüksu Kasrı çok coşkun müzik alemlerine sahne olurdu. Birinci Sultan Mahmut bir yandan içer, bir yandan döneminin güzel seslilerini, en yetenekli saz sanatçılarını dinler, neşelenirdi.

Padişahın alışkanlıklarından biri de satranç idi. Deniz gezintileri ve müzik dışında hemen zamanının büyük bir bölümünü satranç oynamakla geçirirdi. Nerede bir satranç ustası duyulursa saraya çağrılır, giydirilip kuşandırılır, padişahın karşısına satranç sandalyesinin başına oturtulurdu.

Birinci Sultan Mahmut döneminde İstanbul'un eğlence hayatının ağırlık merkezi Sadâbâd'dan Boğaziçi'ne taşınmıştır.

İhtilâl yılların arkasında kalıp da dıştaki zaferler genel sevinci artırdıktan sonra yazları Boğaziçi mesireleri dolup boşalmaya başlamıştı. Göksu Deresi daha önce de belli başlı mesire yerleri arasında sayılırdı. Hattâ Sadâbâd şairi Nedim bile «Varalım Göksu'ya bir âlem-i âb eyleyelim» başlangıçlı sarkısıyla burayı önemsediğini göstermişti. Fakat özellikle derenin girişinde yeni padişah için bir köşk yaptırıldıktan sonra eski Kağıthane eğlenceleri burada canlandırılmıştır denilebilir.

Sultan Mahmut cuma selâmlığından dönüşünde demir kapıdan saraya girerken at üzerinde öldükten sonra (1754) Üçüncü Sultan Osman padişah olmuştu. 58 yaşında tahta çıkan, yaşlılıktan erkekliği gitmiş, Sarayda tek başına yaşamaktan sinirleri bozulmuş, titiz, aksi, berbat bir adam olan Üçüncü Sultan Osman aşırı derecede bir kadın düşmanı idi.

Sarayda bulunan yüzlerce kadından hiçbirisiyle karşılaşmamak için kocaman gümüş çivili ayakkabı giyerek dolaşır, saray dehlizlerinde taşların üstünde yürürken ayakkabısının çıkardığı gürültü gelişini çevresindekilere duyurmuş olurdu. Yol üstünde bulunup da bu sesi duyan kadınların her biri bir köşeye saklanır, böylece padişah hiçbir kadına rastlamadan dilediği yere giderdi. Üçüncü Sultan Osman kadınlara olan bu düşmanlığını Saray dışında da açığa vurmuştu. Haftanın üç günü padişahın gezintisine ayrılmıştı. Bu günlerde kadınların sokağa çıkmaları yasaklanmıştı. Üçüncü Sultan Osman kadınların giyinişleri hakkında da sert kurallar koymuştu. Konulan koşullara uyarak kadınların çok sade ve örtülü bir biçimde-doğal olarak padişahın gezinti günleri dışında-sokağa çıkmaları olasıydı. Üçüncü Sultan Ahmet döneminin kadın giysilerine verdiği incelik ve özgürlük yerine korkunç bir karabasan halinde kalın siyah peçeler geçerli olmuştu.

Yasağa aykırı olarak ince yaşmak ve sırmalı roba giyinen kadınlar, Üçüncü Sultan Osman'ın emriyle tutulup Boğaziçi'nden denize atılıyor ve boğuluyorlardı. Kadın düşmanı padişahın bu dehşeti karşısında birçok kadın sokağa çıkmak yürekliliğini kendisinde bulamıyor, yalnız padişahın gezinti günlerinde değil, fakat haftanın hiçbir gününde evlerinin eşiğini aşmıyorlardı. Üçüncü Sultan Osman özel işlerini genç ve dinç iç oğlanlarına gördürür, yıllarca bir tek kadın görmeden yaşamını geçirirdi. Üç yıl süren saltanatı zamanında sinirliliği, can yakıcılığı ve dehşeti yüzünden İstanbul'da eğlence hayatı yalnızca evlerin içine özgü kalmıştı.

Üçüncü Sultan Osman'ın yerine 1758'de tahta geçen Üçüncü Mustafa hastalık derecesinde cimri bir adamdı. Eğlenmeğe değil, on para harcamaya bile güç bulamazdı. Eğlencesi Sarayda 41 yıllık şehzadelik yaşamında çevresini saran kadınlarla ucuzca düşüp kalkmaktan ibaretti. Kendisini afyona alıştırmıştı. Yıldız falına meraklıydı. Fas'tan, Mısır'dan, Arabistan'dan, Hindistan'dan bir sürü şarlatan getirmiş, Saraya yerleştirmişti. Fal baktırır, bunlarla eğlenirdi. Kadın düşmanı değildi, fakat yöresindeki bilgisizlerin sö-

züyle iş yaptığı için zaman zaman tutucu ve yobaz hocaların isteğiyle buyruklar verirdi. Bu alanda kendisinden önceki padişahtan bir adım daha ileri giderek Müslüman kadınların sokağa çıkmalarını -bir aralık- tümden yasaklamıştı.

Ülke, dışta yenilgiden yenilgiye koşuyordu. Üçüncü Sultan Mustafa'dan sonra tahta çıkan Birinci Abdülhamit döneminde de çöküntü sürüp gitmişti (1774-1789).

SULTAN ÜÇÜNCÜ SELİM'İN DENİZ GEZİNTİLERİ

Padişah Kafilesi Kaç Sandaldan Oluşur? — Eli Değnekli Hasekiler — Sarık Sandalı — Padişahın Yattığı Köşk.

Birinci Abdülhamit'ten sonra tahta çıkan Üçüncü Selim'in padişahlık dönemi (1789-1808) savaşlar, yenilgiler, başarılar, kargaşalıklar, başkaldırmalar, ihtilâllerle doludur. Fakat aynı zamanda padişahın uyanıklığı, eğlenceye düşkünlüğü ve çağdaş Fransa'nın Türk aydınları üzerindeki etkinliği bu 19 yılın toplumsal yaşam alanında epey özgür ve neşeli geçmesine neden olmuştur.

Daha Üçüncü Ahmet döneminde Fransız uygarlığı ve sevgisi İstanbul'da yankılar yapmaya başlamıştı. Üçüncü Selim döneminde bu eğilim, tutkunluk derecesine gelmiş, moda halini almıştır. Bu Fransızlara sevgi modasının askerî ve siyasal alandaki etkileri doğal olarak konumuzun sınırları dışındadır.

Fakat eğlence hayatı incelenerek olursa aynı etkenlerin bu alanda da izler bıraktığı görülür. Fransız mimarların yapmış oldukları kasırlar da bu arada anılabilir. Hattâ bir aralık Mösyö Melling ile Mösyö Kauffer tarafından Saraburnu'nda Avrupa yapı tarzında yeni bir saray yapımı bile söz konusu edilmiş, fakat Mısır'ın Fransızlarca işgali üzerine her yanda savaş sözü geçerli olduğu için saray yapımı girişimi de bu arada unutulmuştur.

Üçüncü Selim döneminde Boğaziçi parlaklığını artırmış, günden güne Boğaz'ın iki kıyısında genişlemekte olan yeni

şehrin güzelliği İstanbulluların gönlünü çelmiş, padişahın Boğaz gezisine ilgi gösterip katılması bu âlemlere bir kat daha coşkunluk vermişti. Üçüncü Selim yazın sıcak günlerinde Boğaziçi'nin cennet kadar güzel ve taze kıyılarında dolaşmaktan zevk duyardı.

Padişahın gezintisi bir gün öncesinden duyurulur, o gün İstanbul halkı yol boyuna seyre dökülürdü. Üçüncü Selim Sarayburnu'ndan deniz yoluyla Boğaziçi'ne geçer, sandallar uzaktan kendisini izlerlerdi.

Üçüncü Selim'in deniz alayı göz kamaştıracak bir görkeme sahipti. Altı büyük sandal padişah kafilesine yol açardı. Bunlara 100-150 iç oğlanı binerdi. Bunların sağında solunda diğer iki sandal bulunur, bunlara da haseki ağaları binerlerdi. Haseki ağaları sandalda ayakta dururlar, ellerindeki değneklerle çevredeki özel kayıklara buyruk verirler, yüksek sesle padişahın gelmekte olduğunu duyururlardı.

İç oğlanlarını taşıyan altı sandaldan sonra «sarık sandalı» gelirdi. Padişahın sarığını taşımakla görevli kişi bu sandala biner ve sarığı elinde tutardı. Sarık, değerli mücevherlerle işlenmiş bir şala sarılı olarak görevlinin elinde durur, kalabalığın arasından geçilirken görevli sarığı hafifçe oynatır, sağa sola sallar, padişahın kavuğu halka ilgi göstermiş olurdu.

Sarık sandalının arkasından altı sandal daha gelir, bunların her birinde de saray ağalarından biri bulunurdu. Böylece 14'e ulaşan öncü sandalların arkasından da padişahı taşıyan kayık gelirdi.

Padişaha özgü kayıklar iki tane idi. İçlerinde som gümüşten parmaklıkla çevrilmiş, dört sütunlu, üç fenerli birer köşk vardı. Köşkler uçları sırma işlemeli, incili, saçaklı kırmızı çuha ile örtülü idi. Sultan Üçüncü Selim bu kayıklardan birinde, köşkün altında ipek şilteler üstüne uzanır, köşkün dışında arkada bostancıbaşı dümen tutardı. Köşkün içinde sadrazam, ya da diğer iki önemli kişi padişahın karşısında, gümüş parmaklıkla bölünmüş bir yerde saygılı bir biçimde otururlardı.

Padişahın kayığında bunlardan başka pek çok kimseler daha bulunurdu. Kayığın iki yanında bostancılar iki dizi oluştururlar, her birinin ortasında da birer başçuhadar bulunurdu. Bunlar ellerinde birer küçük sandalye tutarlar, karaya varıldığında padişah kayıktan çıkıp ata bineceği zaman bu sandalyeleri binek taşı gibi kullanırlardı.

Padişah kayığının başında da bir haseki ağası dururdu. Kayığın mahmuzunda uçmaya hazır bir küçük kırlangıç oyması olduğu için padişah kayığına «Kırlangıç» denilirdi. İkinci padişah kayığında silahtar ağa bulunur ve padişahın kılıcını taşırdı. Aynı biçimde olan bu kayık da öbürü gibi görkemliydi. Burada padişahın yeri boş durur ve Sultan Selim her karaya çıkışında sandallarını değiştirir, giderken başka, gelirken başka kayığa binerdi. Padişah kayıklarının arkasından harem ağalarını taşıyan kayıklar gelirdi. En baştakinde kızlar ağası gurur ve kibirle yaslanırdı.

Sultan Selim Sarayburnu'ndan hareket edip de Kızkulesi hizasına geldiği zaman buradan toplar atılarak padişahın geçtiği duyurulurdu. Bu sırada Kule'nin önünde dizilmiş bulunan bostancılar yerlere eğilerek saygı gösterisinde bulunurlardı.

Üçüncü Selim'in gideceği yere önceden çadırlar kurulup hazırlanır, padişah varınca buralarda dinlenir, yemek yer, namaz kılardı. Daha sonra binlerce seyircinin ortasında pehlivanlar güreştirilir, cambazlar oynatılır, ayılar boğuşturulur ve seyredilirdi. Üçüncü Selim başarı gösterenlere üç-beş altın armağan eder, akşamüstü aynı alayla Topkapı Sarayı'na döner, halk dağılırdı.

ÜÇ KÖŞELİ SOFADAKİ KÜME FASILLARI

Üç Köşeli Sofa Âlimleri — İshak Gibi Değer Nerede Bulunur? — Cariyeye Âşık Olma — İdam — Beyatiarabân Faslı.

Üçüncü Selim dönemi, klasik Türk müziğinin en parlak dönemlerinden birini oluşturur. Kendi de müzisyen ve besteci olan padişah, döneminin en seçkin çalgıcılarını, şarkıcılarını, bestecilerini sarayına toplamıştı. Aynı zamanda belirli günlerde saray dışındaki tanınmış müzisyenler de Saraya çağrılır, padişahın önünde 50-60 kişilik bir müzisyen topluluğu tarafından küme fasılları yapılırdı. Sarayda yanlarında bir oda bulunan ve Serdâb diye adlandırılan üç köşeli sofa, çoğunlukla bu coşturucu müzik âlemlerine sahne olurdu.

Şehzadeliğinde nedimlerinden İshak Bey'i Fransız yaşam ve örgütünü incelemek üzere Paris'e göndermiş, aydın yabancı devlet başkanlarının bilim ve sanat adamlarına karşı nasıl davrandıklarını da öğrenmiş olan Üçüncü Selim genellikle sanatçıları büyük ölçüde korurdu. O dönemin seçkin müzisyenlerinden İshak, bir gün padişahın önünde yapılacak küme faslına çağrılmıştı. Fakat sanatçı bilinmeyen bir nedenle geç kalmıştı.

Bir taraftan koşmaktan, bir taraftan da padişahın hışmına uğramak korkusundan kan ter içinde kalmış, faslın yapılmakta olduğu kapının önüne kadar gelmişti. Burada bostancılar yakasına yapışmış, içeriye girmesini engellemiş,

geç kaldığı için de adamcağızı hırpalamaya başlamışlardı. Üçüncü Selim de içeride müzisyenlerin yanında bulunuyordu. Dışarıda kapının önündeki gürültüyü duymuş, nedimlerinden birini soruşturma için göndermişti. Durum kendisine bildirildiği zaman çok sinirlendi. Yanında bulunanlar, İshak'ın padişah buyruğuna karşın geç kalmasını bu sinirliliğin nedeni sandılar. Padişah dışardakileri çağırıp çıkıştı:

«Bak bre bostancı! Senin gibi herif yeryüzünde yüzbin tane vardır. Ama İsak gibi bir değer kaç yüzyılda yetişir? Hoş imdi kendisinin gönlünü alıp içeri bırakasınız!»

Bostancıların elinde yakası paçası buruşmuş, hırpalanmış İshak süklüm püklüm bir biçimde odaya girip padişahın eteğini öptü. Yerlere kapanıp teşekkür etti ve fasılda boş duran yerine oturdu.

Sultan Üçüncü Selim de Saraydaki müzik öğretim yerini de düzeltip eksikleri tamamlatmıştı. Kendi güzel, sesi güzel eşsiz cariyelere burada düzenli bir biçimde müzik öğretilirdi. Seçkin müzisyenler bunlara öğretmen olarak atanmışlardı. Sadullah Ağa da ses öğretmeni idi. Sadullah Ağa, duygulu ve sanatçı bir adamdı. Günün birinde gönlünü öğretmenlik yaptığı çok güzel cariyelerden birine kaptırdı. Önceleri duyurmadı. Bu, yüreklilik isteyen, tehlikeli bir işti. Çünkü bu cariyeler padişahın kendisi için yetiştiriliyorlardı. Sultanın zevk ve isteklerine hizmet edeceklerdi. Fakat bu düşünce ve gecikmeye karşılık adamcağız, gitgide kendisini koruyamamağa başladı. Sevgi günden güne artıyordu. Kız da öğretmeninin kendisine eğilimini anlamıştı. O da ilgisiz değildi. Bu iki başlı eğilim buluşma ile sonuçlandı. Olay yayıldı, Sultan Selim'in kulağına kadar gitti, padişahın kızgınlığına neden oldu. Cariyeler yalnızca padişaha aitti. Sadullah bunlara göz koymak küstahlığında bulunmuştu. Aynı zamanda bu durum sultanın güvenini de kötüye kullanmak demekti. Çünkü padişah onu, namus ve doğruluğuna güvenerek cariyelerine öğretmen olarak atamıştı:

«Yakalayın haini, götürün» diye bağırdı. Sadullah Ağa'nın idamına padişah buyruğu çıkmıştı. Sanatçıyı yaka paça edip götürdüler, hapsettiler.

Fakat padişahın sanata, sanatçılara ve bu arada Sadullah Ağa'ya sevgi ve ilgisini, Sadullah Ağa'nın değer ve özelliklerini bilenler celladın önüne geçtiler, sorumluluğu üzerlerine alarak idamı ertelettirdiler. Sadullah Ağa hapishanede Beyâtîarabân faslını buldu. Bu bir müzik başyapıtı idi. Bir gün yine Üçüncü Selim'in neşeli bir anında önünde fasıl yapılırken Beyâtiarabân faslı çalındı. Padişahın duyarlı kulakları derhal farkına vardı. Şimdiye kadar duymamış olduğu bu seçkin parçanın adını ve bestecisini sordu. «Sadullah kulunuzundur, ölümünden önceki günlerde bestelemiş, size sunmaya fırsat bulamamıştı.» dediler. Üçüncü Selim birkaç dakika önce ruhuna derin ve başdöndürücü ufuklar açan o eşsiz müzik yapıtını, o yapıtın bestecisini ve kendisinin bu yetenekli adama uygun gördüğü zalim davranışı düşündü. Yüzü bulutlandı, gözleri yaşardı, üzgün bir sesle üzüntü ve pişmanlığını bildirerek ses müziği öğretmenin özelliklerinden söz etti.

Bu, en uygun bir dakika idi. Padişahı üzüntü ve pişmanlığı içinde yakalayıp sanatçıyı bağışlatmak gerekliydi. Fakat Sadullah Ağa'nın yaşadığını söylemek de korkunç bir işti. Sultan Üçüncü Selim'in buyruğunun yerine getirilmemiş olmasından dolayı öfkelenmesi ihtimali de vardı. Bununla birlikte bu dakika kaçırılırsa Sadullah Ağa'nın salıverilme ihtimali büsbütün azalır ve iş yeniden sarpa sarardı. Sadullah Ağa'yı seven yakınlarından biri Üçüncü Selim'in üzüntüsünü gidermeye çalışırmış gibi görünerek dolambaçlı bir anlatımla ve korka korka anlattı. Padişah, Sadullah Ağa'nın hayatta olduğunu anlayınca çok sevindi, yanına getirilmesini istedi. Hapiste birkaç gün kalmaktan ve ölüm korkusundan rengi sararmış, zayıflamış gibi görünen sanatçıyı armağanlar, bağışlarla ödüllendirdi. Sevgilisiyle evlenmelerine izin verdi, düğünlerini yaptırdı. İkisinin de mutlu olmalarını sağladı.

İKİ SİCİLYA ELÇİSİNİN KIZI PADİŞAH HUZURUNDA

Avrupa Dansı Üçüncü Selim'i Tutkun Ediyor — Matmazel de Ludauffe ve Matmazel Amoureu'nün Güzellikleri.

Üçüncü Selim zamanında klasik Türk müziği en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır. Saraydan başka konaklarda, evlerde müzik belli başlı eğlence araçlarından birini oluştururdu. Padişahın müzikle birlikte dansı izlemeye de pek isteği vardı. Fakat bu, o zamana dek ülkemiz için bilinmeyen bir biçim danstı. Önceki bölümlerde açıkladığımız köçeklerin, çengilerin dansı değildi. Üçüncü Selim'in tutulduğu dans, Avrupalı kadınların dansı idi.

Bu eğilim Üçüncü Selim'de şöyle başlamıştır: İki Sicilya Elçisi Mösyö Le Comte de Ludauffe, padişahın kızkardeşi Hatice Sultan'ın güzelliği, düzeni, eşsiz ve değerli süslemeleri ile ünlü kasrını ziyaret ettikten sonra dönüşünde bindiği kayıkta-Doğu gelenekleri nedeniyle değerli-armağanlar bulmuştu. Bu durumdan kıvanç duyan elçi, ertesi günü değerli mücevherler, süslü kapkacaktan oluşan armağanlar hazırlayıp kızıyle teşekkür için Hatice Sultan'a yollamıştı. Elçinin genç ve güzel kızının ziyaretini önceden öğrenen sanatsever padişah, belirlenen zamandan önce kızkardeşinin sarayına gitmiş, kabul odasında hazırlanan süslü bir paravanın arkasında yer almıştı. Elçinin, güzelliği ile ünlü genç kızını gizlice, varlığını duyurmadan, özgürce davranışları içinde görmek istiyordu.

Matmazel de Ludauffe, ağırbaşlı ve alımlı görünüşü, çok

güzel ve çekici yüzü, bu olağanüstü güzelliğe can veren gençlik ateşiyle geldi. Babasının sultana yolladığı armağanlar da yanında idi. Fakat bunların tümünden değerli olarak yanında eşsiz güzellikte bir matmazel daha vardı: Fransa'nın eski İzmir konsolosunun kızı Matmazel Amoureu.

İki Sicilya elçisinin kızı gözler kamaştıracak bir güzellik ve çekiciliğe sahipti. Fransız konsolosunun bir esmer olan kızı ise çok şen şakrak ve tatlı idi. Birisinin ağırlığını öbürünün yüzünde, bedeninde, çevresinde tanık olunan oynaklık tamamlıyor ve paravanın arkasında Üçüncü Sultan Selim bu iki yabancı dilberin çekici güzellikleriyle büyülenmiş, tatlı titreyişler geçiriyordu.

Hatice Sultan kendisine tanıtılan kızlara çok iyi davranmış, gönüllerini okşamış, incelik ve alçak gönüllülükle hatırlarını sormuş, onlarla çevirmen aracılığı ile görüşüp konuşmağa başlamıştı.

Kardeşinin etkisiyle Avrupalılık sevgisini taşıyan Hatice Sultan kızlardan ülkeleri, gelenek ve görenekleri, kadınlarının yaşam biçimleri hakkında bilgi aldı. Müziğe karşı eğilim Üçüncü Selim'in kızkardeşinde de vardı. Konu bir aralık bu alana kaydı. Kızlar kendi müziklerinden söz ettiler. Bunun üzerine Hatice Sultan'ın buyruğuyla bir Org getirildi. Ve Matmazel Amoureu bununla çeşitli parçalar çaldı. Oynak ve eli çabuk matmazel hızlı parçaları ve dans müziğini seçiyor, Doğunun yabancısı olduğu bu çalgı üzerinde yabancı, çapkın, hareketli, sevinç artıran müziğiyle padişahın sinirlerini şaha kaldırıyordu. Matmazel Amoureu ve Matmazel de Ludauffe müzikten sonra birlikte dans ettiler. Doğunun o zamana dek yabancısı olduğu bu dansla padişahın gözleri önünde estetik bir şenlik yapılıyordu. Bu nedenle onun büyülenmesi, neşesi ve sevinci on kat daha arttı. Özellikle dans sırasında matmazellerin uyumlu ve ölçülü bedenlerinin müziğe uygun kıvrılışları çok hoşuna gidiyordu. Bu ölçülü dans, bizim çengilerin tekdüze hoplayıp zıplamalarına hiç benzemiyordu. Üçüncü Sultan Selim sonunda dayanamadı, kıvancını kızlara duyurdu. Kızlar önce şaşırdılar. Padişahın bu-

rada olduğunu bilmiyorlardı. Fakat ilk şaşkınlık geçince eriştikleri onur ve iyiliklerden dolayı sevindiler.

İki genç kıza babalarının düzeylerine uygun değerli armağanlar bağışlanmıştı.

Üçüncü Sultan Selim, Avrupa dansına olağanüstü bir tutkunluk göstermişti. Matmazeller Hatice Sultan tarafından yeniden çağrıldılar. Padişah yeniden gözünü ve gönlünü aydınlattı. Daha sonra bu tür dans Hatice Sultan Sarayı cariyelerinden çok güzel ve çekici olan genç kızlara öğretildi. Üçüncü Sultan Selim, kolayca elde edilebilen bu güzellerin Avrupa türü danslarıyla zevk ve sevinç dolu günler, geceler yaşadı.

Üçüncü Sultan Selim yabancı sevgisine, bu sevgi etkisiyle günlük yaşamda Avrupa türü örgüt ve düzenlemeler ortaya koymasına, hattâ yukarıda sözünü ettiğimiz nedenle bazı Batı eğlencelerinden tat almasına karşın, genel olarak eğlence yaşamında Doğu törelerinden ve zevklerinden ayrılamamıştı. Saray, eskisi gibi hokkabazlar, güldürücüler, taklitçiler, dalkavuklarla dolu idi. Padişah önünde yapılan genel eğlencelerde yine eskisi gibi koca koca ayılar küçük bir köpeğe ısırtılıp kızdırılıyor ve hayvanların öfkesi izleniyordu.

Ortaoyunu gözde idi. Karagöz'de tatlı dilli, hazırcevap ustalar yetişiyordu. Bunlar arasında «Kasımpaşalı Hafız»ı özellikle anmak gereklidir.

Döneminin az rastlanır zekâlarından biri olan Kasımpaşalı Hafız Üçüncü Sultan Selim'in pek beğendiği, önemsediği ve ilgi gösterdiği bir Karagözcü idi. Bir gece yine padişahın önünde hayal oynatıyordu. Üçüncü Selim, yakınları, nedimleri toplanmışlar, izliyorlardı. Oyun «Karagöz'ün Ağalığı» idi. Karagöz'ün kethüdası Hacivat Çelebi pazardan köleler, cariyeler satın almış, Karagöz'ün konağına getirmişti. Karagöz, kölelerden birinin adının Selim olduğunu öğrenmiş, yüksek sesle bağırıp kölesini çağırmıştı:

— Selim!

Padişahın adı da Selim idi. Dalgınlıkla bu düşünülememişti. Karagözcüsünü seven padişah bir şaka yapmak iste-

di. Kasımpaşalı Hafız'ın Karagöz'ün ağzıyla olan seslenişine karşılık verdi.

— Lebbeyk![1]

Orada bulunanlardan bir bölümü gülmek girişiminde bulundu, gülemediler. Kasımpaşalı Hafız yaptığı yanlışı anlamıştı. Utancından kan ter içinde kaldı. Fakat zekâsı sayesinde durumu idare etti. Karagöz'ün karşısına köleyi çıkaracağı yerde derhal Hacivat'ı çıkardı. Sanki oyun gereği konuşuluyormuş gibi doğal bir anlatım ve biçimle Hacivat'ın ağzından karşılık verdi:

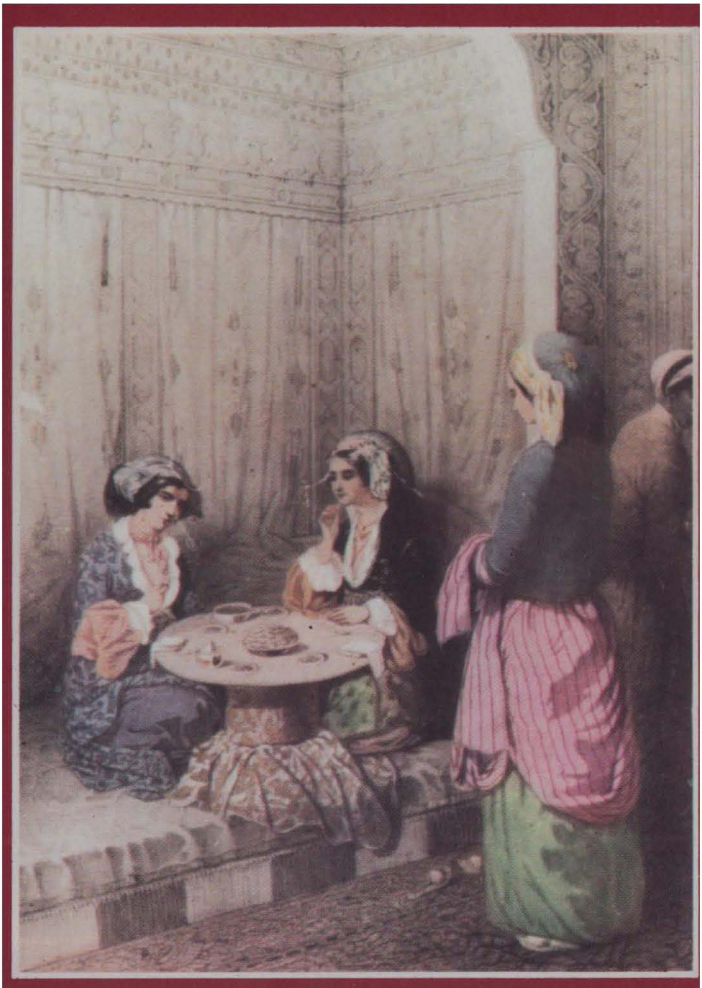
«Ey Karagöz, padişah önünde öyle bir dil sürçmesi yaptın ki bundan böyle ne onarımı, ne de bağışı olabilir. Padişah efendimiz sana izin verdiler. Artık tövbekâr olup Hacca gideceksin, haydi bakalım!»

Kasımpaşalı Hafız, Hacivat'ın ağzında bu sözler biter bitmez de «püf!» deyip perdenin arkasındaki mumu söndürdü. Orada bulunanlar şaşkınlık ve takdir içinde kalmışlardı. Üçüncü Selim sanatçıyı darıltmak istemedi.

«Fakat, vallahi gücenmedim. Muradım bir lâtife idi, kesme, oyuna devam eyle,» diye seslendi.

Fakat Kasımpaşalı Hafız, utancından padişahın yüzüne çıkamadı. Onun görüşüne göre bir hayal oyunu ustası her şeyden önce yer ve zamana göre söz söyleyecek, oyunu belirli kalıpları içinde kendi becerikliliği, zekâsı ile ibret veren bir duruma getirecek adam demekti. Oysaki yaptığı yanlış kendisinde bu özelliklerin olmadığı düşüncesini uyandırmıştı. «Bende bu gaflet varken nasıl hayalî olurum?» diyerek sanatını bıraktı. Yıllardan beri kökleşmiş ününü hiçe saydı, Hacca gitti, tövbekâr oldu ve yaşamının sonraki bölümünü rahat köşesinde, topladığı serveti yemekle geçirdi.

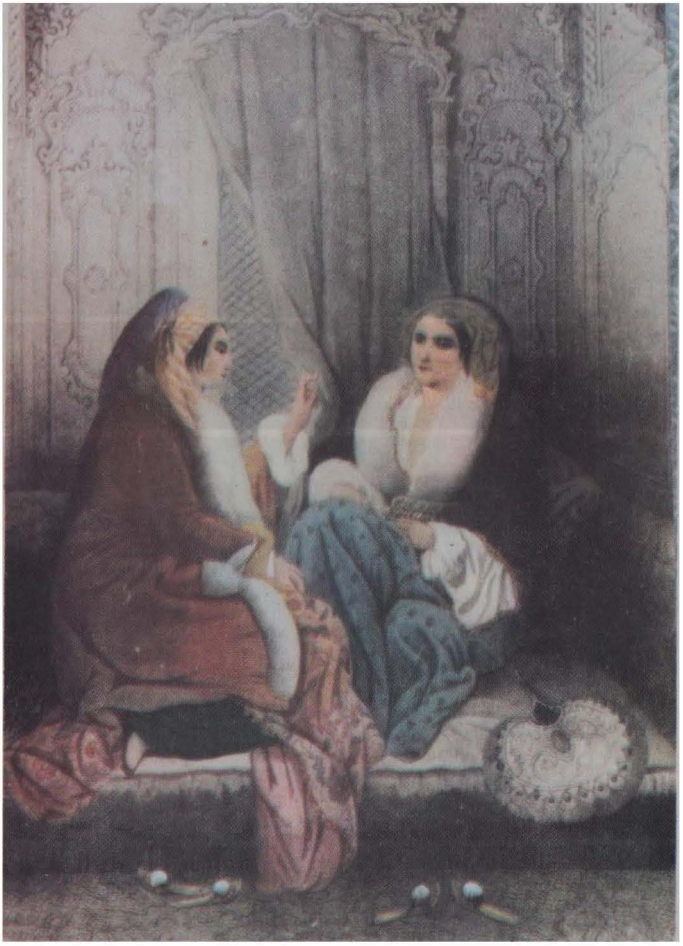
1) «Buyurunuz!»

Gümüş Tepsiler İçinde: Helva sohbetine katılanlar, gümüş tepsiler içinde helva yerlerdi. (C.Rogier'nin albümünden.)

Eğlence Odasında: Çengiler, eğlence odasında oldukça göz alıcı giysilerle raks ederlerdi. Oyun biçimleri, çeşitli kollara göre değişirdi. (C.Rogier'nin albümünden.)

Hanımların Sohbeti: Kış geceleri zengin konaklarında düzenlenen helva sohbetlerinde bol bol konuşularak vakit geçirilirdi. Sehpanın altında mangal yanmaktadır. (C.Rogier'den.)

Köçekler: "Köçek" denilen erkek dansözler, çoğu zaman kadın giysileriyle raksederlerdi. Minyatürde, padişahın huzurunda kayık üzerinde rakseden iki köçek görülüyor

Boğaziçi'nde Tatil: Boğaziçi'ndeki gezinti yerleri Cuma günleri dolup taşardı. Bunların başlıcaları ise Göksu, Çubuklu, Büyükdere ve Kandilli idi. (Eski bir kartpostaldan.)

Çengi: Kadın toplantılarında özel giysileriyle konukları eğlendiren genç ve güzel çengilerin oyunları türlü kollara göre değişirdi. (Eski bir kartpostaldan.)

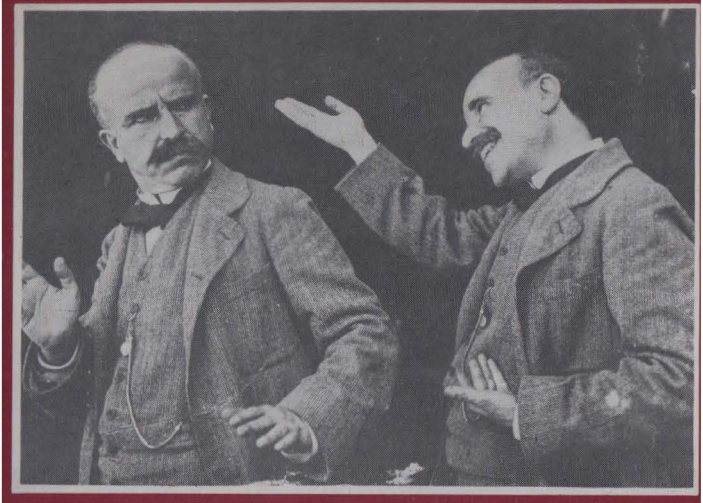
Küçüksu Kasrı: Göksu Kasrı da denilir. I. Mahmut'un sadrazamı Divittar Mehmet Paşa tarafından yaptırılmış; III. Selim-II. Mahmut dönemlerinde yıktırılarak yenisi yapılmıştır.

Saltanat Kayığı: III. Selim, göz kamaştırıcı deniz alayları düzenlemeye başlamıştı. Padişahın Boğaz kıyılarında gezintisi geniş ilgi görüyordu. (Eski bir kartpostaldan.)

Amelya Hanım ve Niko: Tiyatro oyuncusu Amelya Hanımın hayat hikâyesi gerçekten ilginçtir: Asıl adı Seniye ve İstanbul'da bir kazaskerin kızı imiş. Babasının çubukçubaşısı ile kaçıp adını değiştirmiş, Anadolu'da tulûat tiyatrolarında oynamaya başlamış...

Ahmet Fehim Efendi: Fasulyacıyan topluluğuyla tiyatroya atılan A.Fehim Efendi (1851-1930), özellikle kendi kurduğu Osmanlı Komedi heyeti'ndeki oyuncularıyla dikkati çekti.

Osmanlı Dram Kumpanyası: Fasulyacıyan topluluğundan yetişen Binemeciyan'ın yönettiği bu topluluğun tiyatro tarihimizde önemli bir yeri vardır. Üstten, soldan: Hekimyan Hanım, zevc ve zevce Binemeciyanlar, öteki sanatçılar. (Servet-i Fünun'dan.)

SADÂBÂD KASRI YENİDEN YAPTIRILIYOR

Kâğıthane Canlanıyor — Dere Kıyısında Şakalaşırken İkinci Mahmut'un Söyleşileri — Göksu.

Üçüncü Ahmet adına Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı Sadâbâd Kasrı'nın 1730'da Birinci Mahmut'un buyruğuyla yıkıldığını önceki bölümlerde anmıştık. Üçüncü Selim döneminin özgürlük, süs ve eğlence eğilimi arasında 1791'de bu Kasrı da yenilettirmiştir. Daha sonra Sultan İkinci Mahmut 1828'de Sadâbâd'daki çağlayanları ve kasrı onarttırdı. Bugünkü yapı Üçüncü Selim ve İkinci Mahmut döneminin yapıtıdır[1].

İkinci Mahmut zamanında Sadâbâd eski parlaklığının az da olsa canlandırıldığını görmüştür. Halk eski alışkanlığıyle kasrın yenilenip onarılmasından önce gezinti amacıyla Kâğıthane Deresi'nin kıyılarına geliyordu. Fakat kasır yenilenip onarıldıktan sonra, eski debdebeli, tantanalı padişah alayları Sadâbâd'ı yeniden ziyarete başlamışlar ve Kâğıthane yeniden şenlik ve sevinçlere sahne olmuştur.

Sultan İkinci Mahmut Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması, Islahat olayı ve başka önemli sorunlarla uğraşmakla birlikte eğlenceye de geniş bir zaman ayırabiliyordu. Bu cümleden olarak güldürücüleri, taklitçileri, söyleşi arkadaşlarını

1) 1927'den sonra bu yapı da yıkılmıştır. Bugün eski Sadâbâd Kasrı'nın yerinde 1954'te yapılan Levazım Okulu Komutanlık yapısı bulunmaktadır.

yanından ayırmaz, zaman zaman ülkede ün kazanmış olan ortaoyunu kollarını getirtir, bunları saray güldürücüleri ile güçlendirir, önünde oynatıp eğlenirdi. Ortaoyuncular, taklitçiler, güldürücüler padişahın karşısında görülmemiş saçmalıklar yumurtlarlar, güldürürler, bazen sözü güldürü kılığına sokup siyasal dedikodular yaparlar, telmihlerle, cinaslarla büyükleri, ünlü kişileri çekiştirirlerdi.

İkinci Mahmut'un Saraya topladığı bu gibi adamlar arasında Karagözcü Hamit, meddah, kolbaşı ortaoyuncu İbrahim ve Gümüş Reis, Kamburlardan Esat, Haşmet-Musahip Abdi, Aziz Beyler ve Sait Efendi ünlüdürler.

Musahip Sait Efendi eksiksiz bir hayalî idi. Aynı zamanda ressam ve müzisyendi. Ney ve girift çalardı. Suluboya ile birçok büyüğün portresini yapmıştı.

Üçüncü Selim, döneminden beri ince ruhlu ve eli kalem tutan mevlevilerle düşüp kalkmış, onların edebî verimlerinden yararlanmış, bilgili, hoşsohbet bir adamdı. Musahip Abdi Bey, Sait Efendi ile birlikte padişahın yanında bulunurdu. İkisi de Sultan İkinci Mahmut'un pek gözdesi idiler. Bir gün padişahın Sadâbâd ziyaretinde bu ikisi yine yanındaydılar. Abdi Bey derenin kıyısında birisiyle şakalaşırken az kalsın boğuluyordu, güçlükle kurtarıldı. Abdi Bey de Sait Efendi gibi Üçüncü Selim zamanından kalma idi ve müzisyendi. Üçüncü Selim'in fasıl takımı çavuşlarındandı, «Küpeli Çavuş» diye anılırdı.

Kambur Esat, afyon tutkunu idi. Arkadaşı Kambur Haşmet'le birlikte İkinci Mahmut'un ortaoyunu takımında en becerikli ve ünlü güldürücülerden idiler. Bir gün yine padişahın önünde ortaoyunu oynatılacaktı. Giriş yapma Esat' la Haşmet'in kavrayışlarına bırakılmıştı. İki kambur karşılıklı atıp tutuyorlardı. Esat, hazırcevaplık bakımından Haşmet'ten üstündü.

Esat, kendilerini okul çocuğu sayıp arkadaşına «Haydi gel okula başlayalım,» önerisinde bulunmuştu. Haşmet öfkeli Esat'ı kovmak istedi. «Aman alçak herif, çok söyledin, çok!» diye azarladı. Esat, alçak kelimesini yakın anlamında kullanarak karşılık verdi:

«Doğru söylersin, hep sözlerin fakiri onaylamaktır. Şu ortadaki ikimizden alçak kimse yoktur!»

Haşmet o günlerde çuhadarlık görevine atanmasını istemiş, Esat da bunu duymuştu. Arkadaşını büsbütün kıskıvrak bağlamak için ekledi:

«Gerçekten,» dedi, «burada bizden alçak kimse yoktur. Hattâ sen boyunu bosunu unutup çuhadarlık da rica etmişsin. Demek olur ki sen bizleri emele düşüneceksin. Bizim bildiğimize göre kamburlar Hasodaya giremez ve Çuhadar olamazlar. Sen girersen bize de yol olur!»

Haşmet, Esat'la başa çıkamayacağını anlamıştı. Gülmeye başladı:

«Herif, ettiğin gibi bul!» dedi, oradan savuşmaya kalktı. Fakat Esat'ın niyeti kötü idi. Arkadaş ve rakibini büsbütün yere sermeğe karar vermiş görünüyordu. Haşmet'in kaçma girişimini zamanında anladı, eteğinden tutup çekti:

«Kaçma benden, gel beri sen, boşboğaz sanma beni sen!» diye söylenmeye başladı. Haşmet'in de kafası kızmıştı:

«Sus artık, yanşak[2] köpek!» diye bağırdı. «Nasr[3] ne kelimedir diye sorsalar bilmezsin, ölçülü söz söylemek istersin, cahil zevzek!»

Esat, yine sessizce ve olaylı bir biçimde sürdürdü: «Nasr kelimesini bilmem ama ikanses kelimesini bilirim. Kamburlara yapılmış beyitleri senden güzel okurum!»

Haşmet, üzüntüsünden çatlamak kertesine gelmişti. Bu kez yeniden barışmaya yanaştı, kendilerini çocuk sayıp: «Haydi kardeşim gel, seninle şu havuza girelim, ördek gibi yüzelim, yine çıkalım istersen yine girelim!» diye tekerlemelere başladı. Haşmet fırsatını bulmuştu:

«Defol şuradan behey sersem kaz,» diye karşılık verdi. «Sen benim yanımda karada gelsen ben boğuluyorum. Allah korusun bir de seninle suya girecek olursam!...»

Haşmet'in yenilgiyi bu incelikte benimseyişi orada bulu-

2) Yanşak: Tatsız ve çok söyleyen, geveze.

3) Nasr: Yardım, üstünlük.

nanların çok hoşuna gitmiş, herkes gülmüştü. Esat da rakibinin başarısını benimsedi:

«Pir ol, Haşmet Efendi!...» dedi.

Sultan İkinci Mahmut zamanının büyük bir bölümünü sarayında ,mesirelerde, kasırlarda bunları dinlemekle geçirirdi. Sadâbâd gibi İkinci Mahmut'un ilgisini çeken kasırlardan biri de Birinci Mahmut için yapılmış olan Göksu Kasrı'dır. Yıkık bir duruma gelen kasrı Sultan İkinci Mahmut onartıp canlandırmış ve burada birçok âlemler düzenlemiştir. Üçüncü Selim zamanında büyük bir ilgi ve ilerleme gören müzik İkinci Mahmut döneminde de yerini korumuş, yeni ustalar yetiştirmiş, müzikle uğraşanlar istek ve sevgi görmüşlerdir.

BİR VEZİRE KAÇ KİŞİ HİZMET EDER?

Selâm Ağası — İç Oğlanları — Çamaşır Ağası — Macun Ağası — Meşaleciler — Mehter Takımı.

Eski toplumsal yaşamı, eğlenceleri, uçarılığı, yoksulluğu, yoksulluğun yanındaki debdebe ve tantanayı izlerken, eski vezir konaklarının kuruluş ve insanlarını da gözden geçirmek gerekir.

Orta halli bir vezirin dairesini göz önüne alalım:

Kethüda, divan efendisi, mektupçu, kethüda kâtipleri, hazine kâtipleri, imam, harem kethüdası konağın ileri gelenlerini oluştururlardı. Bunların dışında her vezirin iç ağalarından 24 gediklisi bulunurdu. Bunların başkanları ve subayları silahtar ağa idi. Silahtar ağa sürekli olarak paşanın yanında bulunurdu.

Konak ileri gelenlerinden selâm ağası ve kapıcılar kethüdası törencilik görevini yaparlardı. Rütbe bakımından bunların altında hazinedar, mühürdar, divitdar, kaftan ağası, çuhadar ağa, iç oğlanlarının başçavuşu ve çamaşır ağaları gelirdi. Bunların görevlerinin adları az çok işlerinin niteliğini de anlatmaktadır.

Vezirlerin kethüdası, konağın yönetiminde genel yardımcı demekti. Divan efendisi, vezirin önünde yapılacak kurul toplantılarını düzenler ve hazırlardı.

Mektupçu, gerekli karalama ve yazışmaları kaleme alır, yetiştirilen evrakları okur, anlamlarını vezire aktarırdı. Eski vezirlerden birçoğu odunculuk, bostancılık ve benzeri hiz-

metlerden yetişmiş, yüreklilikleri ve savaşta gösterdikleri cesaretleri ile vezirlik koltuğuna ulaşmış kimselerdi. Bazıları da bu aşamaya zenginlikleri ve yedirdikleri rüşvet sonucu ulaşmışlardı. Bu nedenle çoğu okuma yazma bilmezdi. Bu nedenle mektupçunun konakta önemi büyüktü. İmam namaz kıldırırdı. Harem kethüdası, konakta aşağı yukarı Saraydaki Dârüssaade ağasının eşiti bir yer ve göreve sahipti. Silahtar Ağa ve yanındaki gedikliler vezirin muhafız taburunu oluştururlardı. Selâm ağası, vezirle birlikte bulunur, vezir geçerken, bir yere gidip gelirken, oturup kalkarken çevredekileri selâma çağırır, yolda onun sesi duyulunca vezirin gelmekte olduğu anlaşılır, herkes saygı duruşuna geçerdi. Kapıcılar kethüdası, konağa gelen büyükleri ve öbür seçkin kişileri alıp vezirin yanına götürürdü.

Mühürdar, vezirin mührünü korur, gereğinde vezirin buyruğuyla kullanır; hazinedar, vezirin servetini korur, para işleri ile ilgilenirdi. Divitdar, okuma yazması olan vezirlerin mürekkep hokkasını tutar, yazı hizmetinde bulunurdu.

İç oğlanları, bunların başçavuşları ve çamaşır ağası vezirin özel ve gizli işlerini görürler; çamaşır ağası paşanın soyunup giyinmesine yardım ederdi. Bu sonuncuların tümü genç ve güzel delikanlılardan seçilirdi.

Konaktaki öbür görevlilerin yanında vekilharç, anahtar ağası, sancaktar, tuğcubaşı, tütüncübaşı, ibriktar ağa, kilercibaşı, macun ağası, sofracıbaşı, mirahor, seccadecibaşı, peşkir ağası kahvecibaşı gedik sahibi idiler. Bunların her birinin üçer yamağı vardı. Konaktaki yalnız bu görevliler 80-100 kişiye varıyordu.

Vekilharç, konağın zorunlu ihtiyaçlarıyla uğraşır, anahtar ağası konağın anahtarlarını korur ve kullanırdı.

Vezirler üç, onların bir alt derecesindeki mir-i miranlar iki tuğ takarlardı. Tuğcubaşı bu işle uğraşırdı. Tütüncübaşı, vezirin içeceği tütünü en katışıksız ve güzelinden sağlayıp hazırlar, vezir tütün içerken hizmetinde bulunurdu. İbriktar ağanın görevi vezirin eline su dökmekti. Kilercibaşı, vekilharç tarafından alınan yiyecek maddelerini korur, gerektiği kadarını çıkarıp aşçıbaşıya verirdi. Macun ağası, ve-

zire gerek tat, gerekse güç ve şehvet artırıcı macunlar hazırlayıp sağlamakla görevliydi. Sofracıbaşı yemekten önce sofrayı düzenlemek, yemek sırasında hizmet ve yardımcılarını yönetmekle görevliydi. Seccadeci, vezir namaz kılarken seccadesini yayar, namaz sırasında arkasında el bağlayıp bekler, namazdan sonra seccadeyi katlayıp kaldırır ve saklardı. Mirahor, konağın atlarına ve binek hayvanlarına bakar, onların alım satımıyla uğraşır, vezir bir yere gideceği zaman atları hazırlar, binek taşının önüne getirir, vezirin binmesine yardım ederdi. Peşkir ağası sofrada vezire havlu verir, vezir dışındakilere de yamakların havlu vermesini sağlardı. Kahvecibaşı kahveleri pişirirdi.

Konakta bunların dışında kavaslar, tatarlar, mehter takımı, seyisler, meşaleciler, aşçılar ve saraydarlar gibi başka hizmetlerle uğraşan 100-150 kişi bulunurdu. Kavaslığın kuruluşu zamanında her konakta dört veya altı kavas bulunurdu. Bunların görevi vezirin yanında bulunmak ve kavs[1] taşımaktı. Bu duruma göre kelimenin de eski biçimiyle kavas yazılması gerekiyor. İlk dönemlerde bir tür yaverlik durumunda bulunan bu hizmet daha sonra sıradan hademelik şekline dönüşmüş, konakta kavasların sayısı çoğalmış, kelimenin de yazımı değişmiştir.

Tatarlar postacılık görevi yaparlardı. Gerçi menzilhane kuruluşu oldukça eski ise de yakın zamana dek düzenli postalar oluşturulmadığı için, gerek illerden İstanbul'a, gerek İstanbul'dan illere ve başka yerlere gönderilecek posta maddeleri konaklardaki bu tatarlar aracılığı ile ulaştırılırdı. Her konaktan bir tatar ağası, bir tatar odabaşısı ve 40-50 kadar da tatar bulunurdu. Başlangıçta bu işi görenler Tatar halkından ve tabanları kuvvetli kişiler arasından seçilirdi. Daha sonra başka soydan kişiler de bu işe alınmış, Tatar kelimesi de postacı anlamına kullanılmaya başlanmıştı.

Vezir veya mîr-i miran bir yerden başka bir yere gideceği zaman tuğlarından biri bir gün önce konakçı ile gön-

1) Yay,keman.

derilir, öbürleri de gidiş sırasında paşanın önünde çekilirdi. Tuğcubaşı ve yamakları bu işle uğraşırlardı.

Vezirlerin dokuzar kat, mîr-i miranların yedişer kat mehter takımları vardı. Yani vezirlerin takımı dokuz davul, dokuz zurna, dokuz boru, dokuz dümbelekten oluşurdu. Mîr-i miranların takımında bunların her birinden yedişer tane vardı.

Konakta mehter günde iki kez çalardı. İkindi zamanı takım hazırlanıp topluca vezir odasının önüne gelir, özel görevli yüksek sesle:

— Vakt-i sefâ, tabl-zen başı, hey hey! diye bağırır ve 36 müzik âleti birden çalmaya ve mehter takımı erleri aynı zamanda şarkıya başlarlardı.

Mehterin ikinci nöbet zamanı yatsıdan sonra idi.

ÇUBUK EFENDİNİN AĞZINA NASIL VERİLİR?

«Zobu» Nedir, Kavuk Nasıl Giyilir? — Tüfekçiler ve Deliler — Peşkir Atma Hüneri — Mumu Söndürmeden.

Bir vezir konağındaki insan sayısı bundan önceki bölümde saydıklarımızla 240-250 kişiye ulaşmakta idi. Fakat bu sayı tam olarak gerçeği yansıtmaz. Çünkü bir konağın kuruluşu şimdiye kadar saydıklarımızdan oluşmaz. Bunların dışında gedikli iç ağalarının her birinin üçer beşer hizmetçileri vardı. Bunlar zobu diye adlandırılırlardı. Gedikli iç ağalarının ayrıca koğuş uşakları ve seyisleri vardı ki zobularla seyisler ve uşaklar şöyle böyle 80-100 kişiye varardı.

Zobuluk iç ağalığına kaynak sayılırdı. Bir adam birden iç ağası olamaz, önce zobuluğu kabul edilir, bu ocakta eğitilir, yükselir, iç ağası atanırdı. İç ağalarından biri zobusunu terfi ettireceği zaman gereken at, silah ve giysileri verir, şölen düzenler, hazine odasında gedikli ağalar yanında dua edilir, zobunun başına kavuk giydirilir, böylece o adam ağalığa yükselmiş olurdu.

Kavuk, iç ağalarının apoleti yerine geçerdi. İç ağalarından biri hırsızlık edecek veya başka büyük bir suç işleyecek olsa kendisini cezalandırabilmek için önce toplanılarak kavuğa alınır, ağalık mesleğinden çıkarılırdı. Buna «Keçe külah edilmek» denilirdi. Keçe külah edilmiş olan adam daha sonra hiçbir dairede iç ağalığı edemez, başka iş tutmak zorunda kalırdı.

Vezirlerin dairelerinde birer de piyade ve süvari bölüğü bulunurdu. Piyadelere tüfekçi takımı, başkanlarına «tüfekçibaşı» derlerdi. Süvarilere deli, başkanlarına da «delibaşı» denilirdi. Bu bölüklerin her biri yüzer, yüz ellişer erden olu-

şurdu. Tüfekçibaşılar, delibaşılar yüzbaşı düzeyinde idiler. Bunların yanında teğmen rütbesi karşılığında olmak üzere «gönüllü ağası» denilen subaylar bulunurdu.

Bazı vezirlerin konaklarında birden çok delibaşı ve tüfekçibaşı bulunur, içlerinden birine binbaşı karşılığında olmak üzere «serçeşme» denilirdi.

1688 yılından önce bu kuruluş yoktu. Mîr-i miranların ve vezirlerin dairelerinde 50-60 kişiden oluşan onar yirmişer bayrak levent[1] ve bu oranda da sarı sekban[2] çalıştırılırdı.

1688 yılına doğru bunların zaman zaman birleşerek devlete başkaldırdıkları, aralarından celâliler çıktığı görülmüş, bu nedenle kaldırılmışlardı.

Bunların yerini daha sonra tüfekçiler ve deliler aldı. Deliler, süvari oldukları için piyade olan tüfekçilerin önlerinden giderlerdi. Bu nedenle kendilerine öncü anlamına gelen «delîl» denilmişti. Bu kelime halkın ağzında zamanla «deli» biçimine dönüşmüş ve vezirin yanındaki atlılar bu adla anılmışlardır.

Böylece bir vezirin konağındaki görevli kişilerin sayısı 500'ü geçmiş oluyor. Doğal olarak haremdekiler bu sayının içinde değildir. Bununla birlikte vezirlerin eşleri, cariyeleri ve odalıkları her ne kadar çok ve haremde de ayrı bir hizmet örgütü varsa da haremdekilerin sayısı selâmlıktakilerin sayısı kadar değildi.

Konaklar eksiksiz bir biçimde döşenir ve süslenir, süsleme biçimi zenginlik, varlık ve debdebenin ölçüsünü gösterirdi. Odaların kenarlarına boylu boyuna sedir yapma geleneği vardı. Sedirlerin üstüne çatma yastık konulurdu. Sedirlerin yüzü çuhadan, atlastan ve başka değerli kumaşlardan yaptırılırdı. Yerde gönül okşayan nakışlarla süslü, ağır ve değerli halılar serili bulunurdu. Duvarlar çoğunlukla mücevherlerle işlemeli silah koleksiyonlariyle süslenir, pencerelerin kenarlarına ağır kumaşlardan perdeler konulurdu.

Gelenek, görenek ve düzenin bağnazca geçerli olduğu es-

1) Bayrak askeri, yaz aylarında görev yapan gönüllü deniz eri.
2) Güvenlik görevlisi erler.

ki konaklarda hizmet etmek alışkanlık ve yukarıda değindiğimiz gibi ocaktan yetişmeye bağlıydı.

Tütün tekeli 1871 yılında konulmuştur. Bundan önce tütün serbest olarak terazi ile satılır ve uzun çubuklarla içilirdi. Sözü geçen konak hizmetleri arasında örneğin bu çubuçuluk hizmeti önemli bir sorun sayılırdı. Bu hizmeti görmekle yükümlü olan kişi uzun çubukları doldurduktan sonra bir elinde çubuk, öbüründe parıl parıl ışıldayan temiz sarı tabla olduğu halde terbiyelice efendinin ve konakların önüne gider, diz çöker, tablayı yere koyar, çubuğu içecek olan kişiye verirdi. Fakat önce o koca çubuğu getirirken düzgün tutmak, sonra ölçülü bir biçimde uygun bir yere diz çökmek gerekliydi. Çünkü lülesi diz çökülen yere, tablanın içine konulan çubuğun ağzını, içecek olan kişinin ağzı ile aynı hizaya getirmek önemliydi.

Sofra hizmeti de ayrı bir önem taşıyordu. Sofranın düzeni, yemeklerin pişirilip sıralanması, çeşitlendirilmesi ayrı ayrı düşünülüp ilgilenilerek ortaya konulurdu. Yemek yiyecek olanlar sofraya oturdukları zaman sofra hizmetinde bulunanlar arkalarında dolaşarak sıra ile kucaklarına peşkir atarlardı. Katlı bulunan peşkirlerin sofra başında oturan adamın tam dizinin üstüne rastlaması gerekirdi. Bu işi hızla ve aralıksız yapmak için de ne kadar yatkınlığa gereksinme olduğu ortadadır.

Türkiye'de elektriğin tarihini hepimiz biliriz. Petrolle aydınlanma işi de ancak yarım yüzyılı aşkın bir süre önce sağlanabilmişti.

Daha önce şu düzgün ispermeçet mumları bile var olmadığı için evlerde kocaman yağ ve balmumları yakılırdı. Bu mumlar yandıkça fitilleri kıvrılır, çevresinde pislik birikmeğe, mumlar kararmağa başlardı. Bu nedenle özel olarak bu işe ayrılmış olan hizmetçiler ellerindeki makaslarla gelip yanan mumların üzerinden fitili kesip gereksiz parçasını alırlar, mumlar ne söner, ne de ışığı sarsılırdı. Bu iş için özel olarak yaptırılmış ucu eğri makaslar bulunmakla birlikte yanan mumu söndürmeden fitilini kesmenin de beceriye bağlı olduğu ortadadır.

ESKİ GEZİNTİ YERLERİ, ESKİ GEZİNTİ ÂLEMLERİ

Çamlıca Eğlencesi — Sadrazamın Güzelliği — Gece Yarılarında Hanımlar Arabalardan İnince...

İkinci Sultan Mahmut, önceleri düzenli bir ordu iken daha sonra bu düzenin bozulması üzerine bir kargaşalık ve başkaldırma ocağı halini alıp devletin başına dert olan Yeniçeriliği kaldırabilmek gibi (1826) önemli bir işi başardı. Daha Üçüncü Sultan Ahmet döneminde Batıya çevrilmeye başlayan gözler Üçüncü Sultan Selim döneminden Fransız sevgisiyle dolmuş, bu eğilim ve sevgi yenilik girişimlerinde epey etkin olmuştur. Üçüncü Sultan Selim döneminde başlamış olan yenileştirme hareketlerinin, İkinci Sultan Mahmut döneminde de verimli sonuçları görüldü.

İkinci Sultan Mahmut'tan sonra padişah olan Abdülmecit döneminde o zamana dek dağınık bir durumda bulunan Batılılaşmak, devlet işlerine yeni bir düzen vermek eğilim ve girişimlerinin Tanzimat-ı Hayriyye ile sıralanıp düzenlenmiş ve saptanmış olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte ilk dönemlerde bu Batılılaşma akımı doğal olarak genel yaşamı pek o kadar etkilememiş, ancak yıllardan sonra sonuçları görülmeye başlamıştır. Bu cümleden olarak ilk dönemlerde toplumsal yaşam da bu yenilikten Batıda var olan gelişme oranında yararlanamamıştır.

İkinci Sultan Mahmut döneminde padişah kendi giyimini değiştirdiği, eski töreleri bozmaya kalktığı halde örneğin kadınların erkeklerle birlikte dolaşmaları, bulunmaları, görüş-

meleri yasaktı. Bu durum Abdülmecit döneminde de sürmüştür.

Bununla birlikte çağın eğlence yaşamının apaçık özelliklerinden biri gezinti yerleri tutkusudur. Gezinti yerlerine tüm kısıtlamalara karşın kadınlar da gitmekten geri kalmıyorlardı. İkinci Sultan Mahmut Çamlıca'ya pek düşkündü. Buradaki Esma Sultan Bağı, padişahın epey coşkulu ay ışığı, yeme içme ve müzik âlemlerine sahne olmuştur. İkinci Sultan Mahmut'un aslında yıllardan beri kullandığı aşırı içki yüzünden son zamanlarda sinirleri ve beyni bozulmuş, padişah hemen hemen tam anlamıyla bu bağa taşınmıştı. Burada günlerini gecelerini eğlence ile geçiriyordu. Kendisinden önceki birçok padişahlar gibi İkinci Sultan Mahmut'un da kadınlarla birlikte genç erkeklere karşı da eğilimi vardı. Hikâye ederlerki günün birinde dönemin sadrazamlarından Rauf Paşa'yı görevden uzaklaştırıp balıkhaneye gönderdiği zaman cellâtlar öldürmeye hazırlanırken İkinci Sultan Mahmut eski sadrazamın güzelliğini anımsamış:

«Rauf Paşa genç ve güzel adamdır. Başındaki kallavi de kendisine pek yaraşır. Öldürülmesi uygun değildir, bırakılsın» demiş, böylece eski sadrazam güzelliği sayesinde canını kurtarmıştır. Öldürülmesinden vazgeçilip sürülmesiyle yetinilen Rauf Paşa daha sonra yine İkinci Sultan Mahmut'un padişahlığı döneminde bağışlanıp dönmüş, hattâ ikinci kez sadrazamlığa getirilmişti.

Sadrazamın devlet işlerindeki gevşekliği dikkat çekiyordu. Yakın adamları bunu anımsatıp kendisini uyardıkları zaman Rauf Paşa gülümsemiş:

— Artık gençlik kalmadı, kallavi de geçersiz kılındı. Haklısınız, bir ikinci vartayı atlatmak güçtür! deyip önceki olayı anımsatmak istemişti.

Sultan Mahmut'un Çamlıca'ya olan sevgisi vezirlerin ve başka ileri gelenlerin de buraya ilgisini arttırmış, çeşitli köşkler yaptırılmış, burası yazlığa çevrilmiştir. Aynı zamanda halk gezinti için buralara gelir, ağaçların altında serinler, denize ve İstanbul'a karşı sevinç ve neşe dolu vakitler geçirirdi.

Küçük Çamlıca çeşmesinin kurucusu Avcı Sultan Mehmet'tir. Avcı Sultan Mehmet buralarda gezip avlanırken yeri beğenmiş, oturup dinlenmiş, sonra buraya bu çeşmeyi yaptırmıştı.

İkinci Sultan Mahmut döneminde ilgi çeken gezinti yerlerinden biri de Fenerbahçe'dir. Fener Kulesi Dördüncü Sultan Murat döneminde yapılmıştı. Buradaki saray İkinci Sultan Mahmut zamanında yıkılmış bulunuyordu. 1837'de kuleye fener konuldu.

İkinci Sultan Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinin ve sonraki dönemin ünlü gezinti yerleri arasında Haydarpaşa çayırını, Selimiye'deki Duvardibi'ni, Alemdağı'nı, Kayışdağı'nı, Taşdelen'i, Bağlarbaşı'nı Hisar üstündeki Kavacık'ı, Göksu'yu, Çubuklu'yu, Beykoz'u, Yuşa Tepesi'ni Hünkâr İskelesi Çayırı'nı, Haliç'te Kâğıthane ile birlikte Hasköy üstünde Aynalıkavak Bahçesi'ni, Bayrampaşa'yı, beri yanda Veliefendi ve Çırpıcı çayırlarını anmak gerekir. Özellikle 1851' de Şirket-i Hayriyye kurulduktan sonra Boğaziçi gezinti yerleri bir kat daha önem kazanmış, ulaşım kolaylığı buraların parlaklığını artırmıştır.

Bu gezinti yerlerinin her birinin ayrı bir özelliği, töresi vardı. Kimisine suları için gidilir, kimisinin yeri ve görünüşü çeker, kimisinde paça yenilirdi. Her gezinti yerinin de ayrı saati vardı.

Bu belirli zamanlardan ve özelliklerden yararlanarak bir günde birbirine yakın birkaç gezinti yerini birden dolaşanlar olurdu. Birinde öğle yemeği yenilir, öbüründe ikindi gezintisi yapılır, üçüncüsünde akşam yemeği atıştırıldıktan sonra ay ışığında sandal gezintisine çıkılırdı. Bu gezintilerde yukarıda da değindiğimiz gibi kadınlarla erkeklerin bir arada bulunmaları yasaktı. Erkekler ağaç altlarında, su başlarında otururlar, kadınlar arabaların içinde çevrede dolaşırlardı.

Eğlentilerin gece geç saatlere dek sürdüğü olurdu. Çoğunlukla karanlığı, ay ışığını, gölgeleri bekleyenler, ortalığın bir ölçüde ıssızlaştığı bu geç saatleri fırsat bilirlerdi. Yarı geceye doğru hanımlar arabalardan inerler, kendileri-

ni bekleyenlere yaklaşırlar, naz ve eda içinde ağaçların kuytulukları altında aşk ve ilgi alışverişi başlardı. Ahlar, oflar, aşk duyuruları, pembe zarflar içinde sevgi duygularını içeren mektup alışverişleri, şarkılar, gazeller birbirini izlerdi. Bütün bir gün başkalarının gözlerinden saklanılmak istenilen gizli sırlar açığa vurulur, sevgiler sağlanır, buluşma sözü alınırdı.

Ve bütün bunlara karşın gezinti yerlerinde kadınların erkeklerle birlikte bulunmaları sözde yasaktı. Bu yasak gitgide gevşemiş, gezintiye çıkan nazlı ve âlemli İstanbul hanımları arabalardan inmek için artık gece yarılarını beklemeye gerek görmemişler, âşıklar sevgililerine ulaşmak için ay ışığı ve gölgeyi beklemeye dayanamıyarak, düzeni, yöntemi, kanunları hiçe saymaya başlamışlardı.

SEYİR TAKIMI NASIL OLUŞTURULUR?

Sandal Eğlencesi — Eski Arabalar — Söz Atma ve Satıcıların Aracılığı Yasak — Esnaf Şölenleri.

Şirket-i Hayriyye'nin 1851'de kurulduğunu yazmıştık. Böylece Boğaziçi'ne vapur postaları düzenlenmeye başlamıştı. Ancak sandallar özellikleri, istenilen her yerde, her saatte kolayca bulunup her yere gidebilmeleri, özellikle istenildiği zamana dek kullanılabilmeleri açısından önemini yitirmemişti. Tersine, günden güne daha gösterişli bir zevk ve gösteri aracı halini alıyordu. Akşam saatlerinde ve geceleri Boğaziçi'nde sandallarla dolaşmak o dönemin belli başlı eğlencelerinden sayılırdı.

Zenginler özel olarak süslü sandallar yaptırıyorlar, hanımlar akşamları Boğaz kıyılarında çimenler arasından özenli kayıklarına binerek mavi suların beyaz köpükleri arasında sallanarak, suların kollarında kırıtarak, neşelenerek gezintiye çıkıyorlar, erkeklerin sandalları hanımların sandallarını ısrarla izliyordu.

Hanımlar gezintiye çıkarlarken yanlarına gidilen yerde çimenlere serilip üstüne oturulmak üzere kırmızı renkte bir ehram, zaman zaman güzelliklerine bakmaya fırsat bulmak için armut biçiminde, gümüş çerçeveli, gümüş saplı bir el aynası, gidilen yerde içmek üzere bir sürahi su ile gümüş bir su tası alırlar, yemeklerini ve sofra takımlarını da iki gözlü Venedik sepetinin içine koyarlardı.

Kayığın oturulacak yeri üç parmak kalınlığında süslü

minderlerle örtülür, kenarlarında çifte fitilli üç yastık bulunurdu. Kayığın kıç üstüne de kırmızı ehram, saçakları kenarlarından sarkıp suya dokunacak biçimde serilirdi.

Bu biçimde yola çıkılır, ağır yürüyüşle Boğaz suları üstünde göğüsler temiz hava ile şişirilir, can söyleşisi yapılır, Göksu'ya doğru uzanılır, bir aralık kıyıya çıkılarak ağaçların altına oturulur, öbür sandallar seyredilir, yemekle, içmekle vakit geçirilirdi. Kıyıda kimi kez arabalarla gezilir, kimi kez de hanımlar doğrudan doğruya arabalarla gelirlerdi. Arabalara «koçu» denilirdi. Çeşitli biçim ve türdeki arabalar hanto, talika, kâtip odası, kupa, lândo adlarını alırdı. Son zamanlara doğru da faytonlar çıkmıştı. Bugün bunlardan talikalar yazlıklarda ve çevre köylerde kullanılmaktadır. O gösterişli açılır kapanır uzun ve görkemli landolar gözükmez oldu. İnce, kapalı kupalara da az rastlanılıyor. Kâtip odası ile eski hantolar ise tümüyle yok olmuştur. Otomobilin korkunç rekâbeti karşısında eskiyen faytonları ise hepimiz biliyoruz.

Önceleri kadınlar gezinti yerlerinde yalnız arabalarla dolaşabilirlerken bir aralık bu kural tam anlamıyla savsaklanmış, üstelik kesin özgürlüğün (!) duyurulmasına doğru yol açılmıştı.

Sonunda dönemin anlayışına uygun olarak ahlâksızlığın önüne geçilmek için önlem alınmasına, gezinti yerleri ile ilgili düzenlemeler yapılmasına kalkıldı. 1861 Tenbihnamesi adıyla bilinen yönerge ile bu konuda yeni baştan kurallar ve koşullar konulmuştu. Bu tenbihname ile gezinti yerlerinde edepsizce ve savrukça davranış ve hareketin, söz atmanın, içki ve rezaletin yasak olduğu duyurulmuştur.

Aynı zamanda kadınların gezinti yerlerinde erkeklerle birlikte oturmaları, satıcıların bir yandan öbür yana mektup, çiçek ve başka şeyler götürmek suretiyle aracılık yapmaları da yasaklanmıştır. Tenbihname, bu yönerge ve yasaklara aykırı davranacaklar için verilecek cezaları da kapsıyordu.

Daha sonra bu kısıtlamalar da yeterli görülmemiş, kadınlarla erkeklerin gezinti yerlerine gidecekleri günler ay-

rılmış, haftanın bir kısım günleri kadınlara, bir kısım günleri de erkeklere bağlanmıştır. Ayrıca kadınların kendilerine ayrılan günlerde akşamları alatuṛka saat 11.00'den sonra gezinti yerlerinde bulunmaları yasaklanmıştır.

Zenginler, gezinti yerlerinde gösterişli, kalabalık şölenler düzenlerler ve birçok kişileri çağırırlardı. Türlü yemekler yenilir, türlü eğlencelerle vakit geçirilirdi. Esnaf ve memurlar arasında da gezinti yerlerinde ortaklaşa yemekler verilirdi. «Herifane», «ârifane» biçimlerinden geçerek «örfane» adını alan bu tür şölenler orta halli halk arasında son zamanlara dek yürürlükte idi.

TÜRKİYE'DE İLK TİYATRO NE ZAMAN YAPILDI?

Üçüncü Ahmet Döneminde — Naum'un Tiyatrosu — Abdülmecit'in Merakı — Karabet Papazyan — Güllü Agop.

Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla devlet gemisinin yüzü Batı'ya çevrilmişti. Büyük Reşit Paşa, Doğu uygarlığının üç yüzyıllık gelişme ve yayılma döneminden sonra kaçınılmaz olan çöküntü ve dağılmasının önüne geçmek için gidilen yolun değiştirilmesi gerektiğinin farkına varmış yüksek bir zekâ idi. Batı rejimini inceledi. Bizdeki yasasız yönetim ve karmakarışıklığa karşılık orada danışma ve düzen geçerli idi. Bizdeki yok olmuş ağacın son özsuyu da kururken orada yeni bir alev, yeni bir ruh, yeni bir gelişme yükseliyordu ve doğal olarak her alanda ona göre belirtiler.

Devlet işleri Batı yöntemlerine göre düzenlenip yoluna konuldu. 1839'da Reşit Paşa'nın evde karısı ve çoluk çocuğuyla helâlleştikten sonra Gülhane Parkı dolaylarındaki ahşap bir konağın penceresinden saray alanını dolduran halka Tanzimat Fermanı'nı okuduğunu görüyoruz. Bu ferman padişahın hukukunu eskisine oranla hiçe indiriyor, ülkede özgürlük ve eşitliği duyuruyor, herkesin toprağın üstüne güvenle basabileceğini, yurttaşlık hukukunu bozmayıp, kanunlara saldırmadıkça canından, malından emin olabileceğini bildiriyordu. Türkiye'de görülmemiş, duyulmamış, tasarlanmamış bir yenilik!

Batı düzeni yaşamımıza uygulanırken eğlence yaşamı da

bu yenilikten etkilendi. Törelerimiz, yaşayışımız, gereksinmelerimiz değişirken eğlencelerimizde de değişme ve gelişme olması doğaldı. Bu alandaki yeniliklerin birincisi tiyatrodur.

Batıda yüzyıllardan bu yana belli başlı eğlencelerden birini oluşturan tiyatro, Türkiye'ye Tanzimat'tan çok önce gelmiştir. Daha Üçüncü Sultan Ahmet zamanında İstanbul'daki yabancı elçiliklerde verilen temsillerde güldürüler oynandığı görülmüştü. Fakat ne bunları oynayanlar aktördü, ne de bu temsillerden halk yararlanabilirdi. Ancak Tanzimat'tan sonradır ki İstanbul'da halk ilk kez olarak tiyatro gördü.

İstanbul'da ilk tiyatro yapısı Beyoğlu'nda Galatasaray karşısında Hristaki Çarşısı adıyla anılan yerde 1847 yılında yapıldı. Naum Tiyatrosu adıyla anılan bu yapıda Avrupa'dan gelen opera toplulukları temsiller vermeye başladılar. Başlangıçta İstanbul'da bulunan elçiler ile başka yabancılar ve Avrupa görmüş Türkler gidip seyrediyorlar, hoşlanıyorlardı. Bununla birlikte Avrupa görsün görmesin herkes Avrupalılaşmak modasına bağlı idi. Birçok kişiler bu Avrupa eğlencesini büyük bir ilgi ile gidip izlediler.

Padişah Abdülmecit, aşırı derecede Batıya vurgun görünüyordu. Hukuksal eşitliğe, özgürlüksever yönetime ait özdeyişler söylüyor, günün birinde kalkıp kendiliğinden Bâbıâli'ye geliyor, toplantıda bulunan ve yeni konulacak vergilerin görüşmesini yapan hükümet toplantısına katılıyor, özgürlük kavramıyla bağdaşmayan ve yüz kızartacak bir madde olarak anlaşılması gereken esir ticaretini yasakladığını bildiriyordu. Abdülmecit, tiyatroya karşı da büyük bir ilgi gösterdi. Naum'un tiyatrosuna gitmeye başladı. Geliyor, özel olarak yaptırılmış olan kafesin arkasından temsilleri izliyordu. 1856'da tiyatro yapısını Dolmabahçe gazhanesince hassa hazinesinden aydınlatılmasına izin verdi. Bu yapı 1861' de çıkan yangında yandı.

Padişahın eski gelenek ve göreneklere aykırı görünen birçok davranışlarını hafiflik sayan bir takım vardı. Bir aralık bunlar kendilerini güçlü hissettiler «Padişahın böyle levh ü lûb mahallerine devamının nazar-ı millette hoş görülme-

diğini ve zat-ı hareketin de münasip ve vekâr-ı şâhâne ile kabil-i telif olamayacağını» hünkâra duyurdular[1].

Sarayda Abdülmecit için daha sonra saray ahırı olarak kullanılan özel bir tiyatro yapıldı. Bu sırada halka özgü tiyatrolar da çoğalmaktaydı.

Karabet Papazyan'ın Şark Tiyatrosu yapılmıştı. İlk zamanlarda İtalyanca oyunlar oynanılıyordu. 1857'de bunlardan Riyakâr ve Müseyyip adlı oyunlar Türkçeye çevrildi ve basıldı. Bunların gördüğü ilgi üzerine Türkçe oyun oynama isteği uyandı. Yazar Goldoni'nin Don Grigorio adlı yapıtı İtalyancadan Türkçeye çevrildi ve ilk kez olarak Türk diliyle bir oyun sahneye konuldu. Oyun, Ermeni oyuncular tarafından oynanmıştı. Birçok meraklı ile birlikte Düyun-ı Umumiye Nazırı Ali Bey de oyunda hazır bulunuyordu. Molier'in bazı yapıtlarını Türkçe'ye çevirmiş olan Ali Bey temiz bir tiyatro tutkunu idi. Don Grigorio'yu oynayan Ermeni oyuncularla ilişki kurdu. Bunlardan Güllü Agop açıkgöz bir adamdı. Ali Bey'in aracılığından yararlanmayı bildi. Türkçe oyunlar oynamak üzere bir tiyatro topluluğu oluşturdu. Aynı zamanda oyun uyarlama, çevirme ve hazırlamak üzere Ali, Şemsettin Sami, Namık Kemal, Fehmi, Şahap Beylerin katıldıkları bir edebî kurul oluşturuldu.

Güllü Agop Türkçe oyunları İstanbul tarafında oynamayı çıkarına daha uygun buldu. Gedikpaşa'da bugün Tiyatro Sokağı denilen sokakta Soulié adlı bir İtalyan'ın yönetiminde bulunan at cambazhanesini tuttu. Burada Ermeni oyuncularla Türkçe oyunlar oynamaya başladı. Halktan istek, büyüklerden koruma gördü. İşte Türkiye'de tiyatro böyle başladı.

1) «Padişahın böyle yararsız iş ve eğlence yerlerine gitmesinin halkın gözüne hoş görünmediğini ve kendi kendine hareketin de uygun olmayacağını ve padişah ağır başlılığı ile birleştirilemeyeceğini» padişaha duyurdular.

TULÛAT TİYATROLARI NEREDEN, NASIL ÇIKTI?

Ortaoyununda Yenilikler — Suflörle Oyun Oynamak Ayrıcalığı — Tiyatro Adı Altındaki Rezaletler.

Güllü Agop'un **Soulié** cambazhanesinde kurduğu Avrupa yollu tiyatro, Türkiye'de yeni bir şey olmakla birlikte büyük ölçüde ilgi ve sevgi görmüştü. Bir yandan aşağı yukarı tiyatroya benzer bir eğlence olan ortaoyunu da henüz güçlü bir ilgi ve istek halkasıyla sarılı olarak yaşıyordu. Özellikle İkinci Mahmut döneminin cüceleri, güldürü ustaları, taklitçileri toplanınca güçlü bir ortaoyunu topluluğu oluşturulurlardı. Abdülmecit döneminde de ortaoyunu istekli leri azalmamıştı. Daha sonraları da halk arasında uzun süre önemini korudu.

Güllü Agop zamanında ortaoyunu Avrupa'dan gelme tiyatronun karşılaştığı önemli bir rakip durumunda idi. Bununla birlikte devlet gemisinin yüzü Tanzimat'la bir kez Batı'ya çevrildikten sonra yaşamış, olgunlaşmış ve yaşlanmış, canlılığını yitirmiş Doğu kurumlarının son günlere özgü parlaklığı er geç çökmeğe mahkûmdu. Ortaoyununda da böyle oldu. Ortaoyunu da gitgide Batı yollu tiyatronun yanında tutunamadı. Kurnaz Pişekârlar, Kavuklular meslekte bir tür yenilik yapmayı düşündüler. Ortaoyunu «orta»dan kalktı, «sahne»ye çıktı. Bilinen ve belirli tekerlemeler, yansılamalar Batı biçimi oyun konuları içinde kullanılmaya başlanıldı.

Bunların karşısında Güllü Agop, döneminin ileri gelen-

lerince korunuyordu. Sadrazamın aracılığıyla padişahtan suflörle Türkçe oyun oynamak ayrıcalığını aldı. Bu, rakiplerine korkunç bir darbe idi. Ortaoyunculuğu bırakıp yeni bir tür oyunculuk yaratanlar şimdi bu padişah buyruğuyla ticaret ve sanatı bırakma durumuna düşüyorlardı. Zekâ yeniden yardıma yetişti. Meslekten değil, fakat yalnızca suflörden vazgeçtiler.

Bunun sonucu, bu tür tiyatrocuların işi tümüyle atıcılığa vurmaları demektir. Eski ortaoyunu, perde, dekor ve benzerleri gibi Batı tiyatrosu araçlarını almış, fakat bir yandan düzenli ve belirli tekerlemelerin sınırını alabildiğine genişletmiş, aynı zamanda eski Lâz, Kürt, Çerkez ve Arap taklitlerinden yararlanmayı sürdürmüş, ortaya yeni bir tür tiyatro çıkmıştır: İşte tulûatçılık!

O gün bugündür bu sahnenin aktörlerini bazen bir sünnet düğününde sandalye ile halkın arasına kurulan paravana biçiminde, tahtadan yapılmış «yeni dünya» nın çevresinde Kavukluya, Kürde veya Zenneye çıkmış görürüz. Bazen Kadıköy'de, Şehzadebaşı'nda veya İstanbul'un başka bir semtinde genişçe bir salaşın içinde toplanan yüzlerce seyirci karşısında beş perde, iki tablo, üç sahnelik taklitli, acıklı, gülünçlü dram oynadıklarını ve kodamanlarının sürekli olarak para kazandıklarını biliriz.

Önceleri Abdülrezzak ve Şevki kodamanları idi. Daha sonra perdecilikten yetişip bu sayede ülkemizin ölçülerine göre küçük çapta bir milyoner olan Kel Hasan yıllarca İstanbul'un eğlence piyasasını kasıp kavurmuştur. Saray halkı, vekiller, vezirler, zenginler sınıfı binlerce kadın ve erkek Kel Hasan'ın süpürge sopasını biçare Ali Rıza Efendi'nin kafasına nasıl indireceğini, gaz tenekesinin sahnede nasıl yuvarlanacağını, uşağın evin hanımına nasıl arsızca ilânı aşk edeceğini görüp eğlenmek için saatlerce yoldan araba tutup Şehzadebaşı'na gelirlerdi.

Komik-i Şehir, boş zamanlarında konaklara çağrılır, ağırlanır, bir maskaralığına binlerce armağan verilir, gönlü hoş edilirdi. Bunların tümü de öldüler.

Bugün aynı alanda, aynı sahnede başka bir yıldız çev-

reye aydınlık saçmaktadır: Naşit Bey! Bir aydınlık ki gören gözleri kör eder, duyan kulakların namusunu parçalar, duygulu yürekleri acıyla buruşturur. Çünkü tulûat tiyatrosu, halkın beğenisini bayağılaştıran sanat eşkiyalığından başka bir şey değildir.

İkinci Abdülhamit döneminde tiyatrolar kadınlara ayrı günlerde, erkeklere ayrı günlerde temsil verirlerdi. Genç kızlar, yaşlı anneler, kırmızı elma şekeri ağzında çocuklar tiyatroya gelirler, küçükler vızır vızırlanırlarken, büyükler sahnedeki açık saçık sözlerle ahlâkları bozularak gülerler, gülerlerdi. Genç Arnavut çocukları tiyatro salonundaki halkın yığışması arasında kadınların dizlerine basarak dolaşırlar, simit, gazoz, kağıt helvası satarlar, kellifelli hanımlar ağzı yüzü düzgün genç satıcıyı localara çağırarak simit almak, gazoz içmek bahanesiyle sıkıştırırlar, elini tutarlar, çimdiklerlerdi.

Tulûat tiyatrolarında oyun ve konu önemsenmezdi. Önemli olan halkın birbuçuk, iki saat ilgisini çekmekti. Bu nedenle çeşitlilik sağlamak için asıl oyun dışında kantolar söylenir, perde çoğu zaman bozuk düzen bir orkestranın gümbürtüleri, zırıltıları içinde açılır, sahnenin bir köşesinden kantocu kızlardan biri çıplak denilecek bir biçimde tüller içinde hoplayıp zıplayarak ortaya gelir, göbek kıvırır, şarkı söylerdi. Hiçbir estetik değeri olmayan bir beste, güfte ve dans: İşte bu kantodur.

Burada asıl önem taşıyan ne müzik, ne de danstır. Çıplak bir kadının beden hareketleriyle halkı uyarıp ilgisini çekmesidir. Perde bozuk düzen orkestranın gümbürtüleri, tıngırtıları arasında kapanırken salonu yıkacak biçimde kopan ve coşan alkışlardan anlaşılır ki amaca ulaşılmıştır.

İkinci Abdülhamit zamanında Batı türü tiyatro her türlü baskıyı görürken tulûat rezaleti tam bir özgürlüğe sahipti. Bir günün içinde tümen tümen tulûatçı yetişir, tiyatro adı altındaki bu rezalet toplulukları ikibuçuk uydurma aktör, üç fahişe, bir sandık eşya ile kent kent Anadolu ve Rumeli'yi gezerler, gezdikleri yerleri haraca keserlerdi.

Kantocu kızların yüzlerce, binlerce âşıkları vardı. Kan-

to söylenirken localardan, parterden, paradiden gümüş çeyrekler, mecidiyeler, altınlar sahneye yağdırılır, tiyatrodan sonra âşıklar kantocu kızların yollarını beklerlerdi.

Tulûat tiyatroları Meşrutiyet'in ilânından (1908) sonra da eskisi kadar olmamakla birlikte yine ilgi görmeyi sürdürdü. Son yıllar içinde suflörsüz oyun oynamak, tekerlemeler arasında açık saçık sözler söylemek güvenlik görevlilerince yasaklandı.

Bununla birlikte kepazeliğin önüne geçilmiş değildir. Uygar ve estetik değeri yüksek bir tiyatroya zararlı bir rakip olan tulûat bir yandan halkı zehirlerken öbür yandan birçok yetenekleri de çürütmüş oluyor. Çünkü yadsımamak gerekir ki tulûat oyuncuları içinde bilgisizliklerine, görgüsüzlüklerine karşın birçok değerli yeteneğin varlığı, ancak uygun ve yararlı bir sanat alanına ulaşamadan sönüp gittikleri görülmüştür.

MEYHANELER, GENELEVLER, ÇALGILI KAHVELER

Eski Zaman İşi Meyhanenin İçi — Dönüş Saatini Bildiren Çıngırak — Şantözler — Müslüman Kadınlara Sıkı Kurallar.

Önceleri zaman zaman yasaklanan, zaman zaman açılmalarına göz yumulan meyhaneler, benzeri yiyip içme ve eğlence yerleri Tanzimat'tan sonra büyük bir özgürlük kazanmıştır. Bu meyhanelerin İstanbul'da göze batacak bir biçimde çoğaldığı görüldü. Balıkpazarı'nda, Zindankapısı'nda, Asmaaltı'nda, Ketenci'lerde, Mahmutpaşa'da, Tavukpazarı'nda, İskenderboğazı'nda, Gedikpaşa'da, Yenikapı'da, Kumkapı'da, Samatya'da, Langa'da, Yedikule'de, Unkapanı'nda, Keresteciler'de, Cibali'de, Hasköy'de, Haliç Feneri'nde, Balat'ta, Topkapı'da, Karagümrük'te, Galata'da, Beyoğlu'nda, Galatasaray'da, Kadıköy'de meyhane bölgeleri bilinirdi. Bu meyhaneler başlı başına birer âlemdi. Çoğu eski zaman işi, tuğla kemerli yapılar idi. Sokak kapılarında birer hasırlı asılı bulunurdu. İçeride içki, yemek, meze verilen tezgâhlar ayrı ayrı idi. Arkada loş bir hava içinde büyük içki fıçıları küplere sıralanmış bulunur, bu küplere, fıçılara birer merdiven dayalı durur, meyhanecinin «miço» denilen genç çırakları ellerinde kovalarla bu merdivenlere tırmanırlar, fıçılardan, küplerden içki alarak şişelere, kadehlere dağıtırlardı.

Meyhanelerde içkiden başka çubuk ve nargile de bulundurulurdu. Bazı kişiler çubukları keseler içinde, bellerinde asılı durumda gelirlerdi. Meyhanelerde mezecilerden, aş-

çılardan başka ateşçiler de bulunur, bunlar çubuk ve nargile içenlerin hizmetlerini görürlerdi. Meyhanelerin üstlerinde odalar bulunurdu. Saygın kişiler bu üst kat odalara alınır, bazen işi acele olanlarda hemen alt katta, tezgâh başında ayak üstü birkaç kadeh parlatıp giderlerdi.

Asıl bu üst kat odalarda epey coşturucu toplantılar olurdu. Şair ince ruhlu, rind ve hoşsohbet kişiler akşama doğru birer birer buralara düşmeğe başlarlar, bir rakı içerler, bir nargile doldurturlar, yeniden bir rakı içerler, canları isterse arada bir çubuk çekerlerdi. Kadehler birbirini izleyip tanıdıkları sağda solda yer almaya başladıktan sonra ateşli sözler, rindçe nükteler söylenir, yeni yazılan gazeller okunur, övgüler, eleştiriler başlardı. Bu arada devirilen kadehler ve yapılan nüktelerle bir kahkaha tufanı dolaşır, yeniden söyleşiler ve şakalaşmalar sürdürülürdü. Önceki bölümlerde sözü edilen kişilerin genç çocuklara eğilim hastalığı bu, bu eski tür meyhanelerde de yaygın ve geçerli idi. Meyhaneciler, içkicilere hizmet edecek gençleri güzel olanlar arasından seçerlerdi.

Meyhanede bir çıngırak bulunur, dükkânın kapanma zamanı gelince meyhane sahibi tarafından çalınır, dönüş saati akşamcılara bu yolla anımsatılırdı. Çıngırak gürültüsüyle ayılanlar, uyananlar birer birer kalkıp meyhaneden çıkarlar, kentin karışık ve bozuk sokaklarına dağılırlardı.

Bu meyhaneler önceleri toprak şamdanlar içinde mumlar yakılarak aydınlatılırdı. Daha sonra büyük petrol lambaları kullanılmaya başlanıldı. Çıngırak terk edildi, nargile ve çubuk dürülüp kaldırıldı. Aynı zamanda meyhane bölgeleri sınırlandırılıp, Müslümanların oturdukları yörelerde, özellikle cami ve mescit yakınlarında meyhane açılması yasaklandı. Daha sonraları Beyoğlu'nda gazinolar ve içinde içki de kullanılan çalgılı kahvehaneler açıldı, yayıldı. Buralarda sarhoş yabancı fahişeler, kötü bir orkestra eşliğinde şarkı söyleyip dans eder, yüzlerce kişi bunları tutkun gözlerle izleyip beğenir, avuçları patlayıncaya dek alkışlarlardı.

Bir yandan da Müslüman olmayan fahişeleri barındıran genelevler belirli yörelerde toplanmaya, izin almak suretiy-

le açıkça çalışmaya başlamışlardı. Bununla birlikte Müslüman kadınların fuhuş yapmaları resmen yasaktı. Fakat buna karşın örneğin, Aksaray gibi Müslüman mahallelerinin ortasında, herkesin gözü önünde ve bilgisi içinde Müslüman kadınlarını çalıştıran, dönemin önde gelen seçkin kişilerini müşteri olarak kabul eden Müslüman kadınların evleri vardı.

Bu işler sözde Müslüman kadınların sıkı bir disiplin, denetim ve örtünmeye bağımlı tutuldukları bir dönemde oluyordu. Çünkü sokaklarda Müslüman kadınların erkeklerle birlikte arabaya binmeleri yasaktı. Gezinti yerlerinde ahlâksızlık olmamasına sözde özen gösteriliyordu. Ramazan gecelerinde Müslüman kadınların «Kalabalık oluyor, fesat muhtemeldir!» diye Şehzadebaşı'ndan geçmeleri yasaklanıyordu. Sokakta herhangi bir nedenle biraz göz alıcı bir biçimde giyinmiş ve süslenmiş olan bir kadının saldırıya uğrayacağı kesindi. Bu gibi kötü davranışlar haklı ve doğal görülüyordu.

İLK KULÜP NE ZAMAN AÇILDI?

Horoz Testisinden Yapılan Çorba — Mustafa Fazıl Paşa'nın Serveti — Kumar Oynanıyor — Arkadan Gelen Kumarhaneler.

Tanzimat Fermanı ile Batı'ya yöneldikten sonra Batı' dan ülkemize aktarılan eğlencelerden biri de «kumar» dır. Batılılar bu oyunla da uğraşılan düzenli toplantı ve dinlenme yerleri yapmışlardı. Kulüp denilen bu Avrupalı kuruluş Türkiye'de ilk kez 1870 yılında İstanbul'da, hem de İstanbul semtinde açılmıştır. Ali Paşa sadrazam, Mısırlı Fazıl Paşa da maliye nazırı bulunuyorlardı. Kulübün asıl kurucusu Mustafa Fazıl Paşa idi. Çemberlitaş dolaylarında Meşrutiyet'ten sonra Evkaf Nezareti olarak kullanılan, bugün İstanbul dinî kuruluşlarınca işgal edilmekte olan Asım Paşa Konağı uygun görülmüş, döşenip düzenlenmiş, kulüp burada açılmıştı. Döşeme giderlerinin tümünü Mustafa Fazıl Paşa kendi kesesinden ödemişti.

Kurucular, başlangıçta kulüp gibi yabancı bir sözcüğün kullanılmasını uygun bulmadıkları için «encümen-i ülfet»[1] deyimini kullanırlardı. 'Ercümen-i ülfet'in gösterişli kiler ve mutfağı, usta, fakat oldukça savurgan bir aşçısı vardı.

Yemek pişirmekteki ustalığı kadar hırsız olduğu da duyulan bu aşçı Dimitro adlı bir Rumdu. Rahmetli Abdurrahman Şeref Bey, ercümen-i ülfet üyelerinden Ohannes Paşa' dan dinlediği şu fıkrayı aktarır:

1) Dostluk, kaynaşma topluluğu.

Mustafa Fazıl Paşa, kulüpte yabancı elçilerden birí onuruna yemek vermiş. Sofrada on beş türlü yemek yenilmiş. Yemekler o denli nefis ve ustaca imiş ki yenilirken et mi, sebze mi, balık mı olduğu belli olmuyormuş.

'Ercümen-i ülfet'in daire müdürü Andon Alik Efendi belki Paşa hesap sorar diye daha önce aşçıya on beş kişinin bulunduğu bu yemeğin kaça çıktığını sormuş. «Otuz beş bin kuruş» karşılığını almış, şaşkınlıktan dona kalmış.

Çağın ucuzluğu, yemeğe katılanların on beş kişiden oluşması göz önüne alınınca bu 350 lira kabul edilme ihtimali olmayan bir rakamdı. Aşçı Dimitro, daire müdürünün parayı çok bulduğunu görünce şu karşılığı vermişti:

— Sen ne diyorsun efendi! Verdiğim çorba horoz hayasından (tesisinden)yapılır. Konserve olarak Avrupa'dan gelir. Şişesi on franktır. Sade ondan 15 şişe gitti...

Daire müdürünün şaşkınlığı bu yanıt karşısında artmış, yemeğin bir bölümüne 150 frank giderse tümüne 35 bin kuruş belki yetmez diye korkup paranın üstünü almadan bu korkunç aşçının yanından kaçmıştı. Daha sonra Mustafa Fazıl Paşa daire müdürüne yemeğin hesabını aşçıdan almasını söylemiş, Andon Alik:

— Sordum efendim, 35 bin kuruş diyor! Karşılığını vermiş.

Mustafa Fazıl Paşa:

— Şu bizim Dimitro çok idarelidir! Sözlerini eklemiştir. Aşçının gösterdiği hesap hırsızlığının derecesine, Paşa'nın verdiği karşılık servetinin tutarına açık bir tanıktır.

'Encümen-i ülfet'e vekiller, ileri gelenler ve yüksek dereceli memurlar üye olarak kabul edilirlerdi. Daha sonra ikinci derece memurlar da kabul edilmeğe başlanılmıştı.

Encümen-i ülfet üyeleri, kulübün çeşitli salonlarında söyleşi, okuma, yemek ve oyun gibi toplumsal zevkleri tadarak vakit geçirirlerdi. Oyun deyimi arasında kumarın da bulunduğunu görüyoruz. Demek ki Türkiye'de ilk düzenli kumar oynanılan yer de bu ilk kulüp oluyor.

Encümen-i ülfet bir yıldan uzun süreyle etkinlikte bulunmuştur. Ali Paşa, sadrazamlıktan çekildikten sonra res-

men korunamamış, Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı zamanında da hocalar kumarın suç olduğundan, açıkça göz önünde kumar oynatılmasına izin verilemeyeceğinden söz ederek dedikodu çıkarmışlar, bu yüzden encümen-i ülfet hükümet tarafından kapatılmıştır.

Sonraları Beyoğlu'nda elçilerin, yabancı mali kuruluş yöneticilerinin ve Batı hayranı Türklerin sürekli gittikleri kulüpler açılmış, buralarda kumar da oynanmış, başka toplumsal zevkler, yaygınlaşmıştır. Bu arada kumar tutkusu birçok kişiyi sarmış, Beyoğlu'nda kumar oynatmak özel bir ticaret durumuna gelmiş, çoğu yerlerde güvenlik kuvvetleri karşı çıktığı için gizli kumarhaneler kurulup açılmıştır.

Kumar, oynayanlardan çok oynatanlar için güvenceli bir kazanç yoludur. Kumar oynayanların kazanmaları muhtemeldir. Fakat her kazananın karşısında bir yitiren vardır. Oysaki her kim kazanırsa kazansın ortada dönen, oyuncuların ceplerine girip çıkan paranın tümünden pay alan kumarhane sahibi zarar etmeden kazanan tek adamdır.

MUZİKA-İ HÜMÂYUN VE SARAY TİYATROSU

Güllü Agop Müslüman Oluyor — Ahmet Mithat Efendi Saraya Alınıyor — Abdülhamit'in Korkusu.

Avrupa örneği zevk ve eğlenceler alınırken tiyatro ile birlikte müzik de unutulmamış, sarayda özel olarak padişah için bir müzik topluluğu oluşturulmuştur.

Abdülmecit zamanında Dolmabahçe silahhanesinde bir tiyatro kurulması özel olarak Avrupalı mimar ve sanatçılardan istenmiş, burada görkemli ve benzersiz bir yapı yapılmıştı. Tiyatroda aynı zamanda operalar, baleler de oynanırdı. İlk zamanlarda İtalyan sanatçılardan yararlanılmış, sonraları bazı Fransızlar da kabul edilmekle birlikte özellikle Türklerden de oldukça yetenekli gençler yetişmişti. Bu tiyatro Abdülaziz döneminde de bir süre etkinlik göstermişti. Bu tiyatronun çok usta ve güçlü Avrupalı kadın oyuncuları, sopranoları, Türk tenorları vardı. Örneğin Messina konsolosluğunda bulunmuş olan Zeki Bey bu tiyatroda tenorluk etmiştir.

Abdülaziz zamanında tiyatro yanmış, bir söylentiye göre de «Padişahın oyun ve eğlence ile uğraşması uygun değildir» fetvasını veren bazı yobazların kışkırtmalarıyle bile bile yakılmıştır. Bu yangından sonra sarayda eski tiyatronun yerinde ahırlar yapılmıştı. İkinci Abdülhamit, saray ahırını bozup burada yeniden bir tiyatro kurmuştur.

Aynı zamanda musiki topluluğu da alaturka ve alafranga bölümleri ile etkinliğini sürdürüyordu. Fakat sarayda sanatçılar «Hademe-i Hassa-i Şâhâne» örgütü arasında yaşamaktan kurtulamamışlar «Muzika-i Hümâyun ve Hademe-i Hassa-i Şâhâne Feriki» denilen ve çoğunlukla sanatla ilişkisi olmayan bir paşanın yönetimi altında bulundurulmuşlardır.

Sanatçıların hademelerle bir arada anılmaları padişahın bütün gösterişlere karşın sanatçılara ne ölçüde önem verdiğini gösteren acı bir anlamı içermektedir. Bununla birlikte başlangıçta değerli yabancı sanatçılar öğretmen olarak görevlendirildikleri için «Muzika-i Hümâyun» ülkede Batı müziğinin yayılmasına ve Türkler içinde bu alanda usta sanatçılar, seçkin öğretmenler yetişmesine neden olmuştur. Pek genç yaşta çocuklar Hademe-i Hassa veya Muzika-i Hümâyun mesleğine alınırlar, sarayda özel olarak eğitilirler, kendilerine askerî rütbeler verilirdi. Muzika-i Hümâyuna katılanlar aynı zamanda mesleklerinde yükselip ilerlerken şanslarını artırırlardı. Saraydaki tiyatro topluluğunun sanatçıları da Muzika-i Hümâyun topluluğu içinde bulunurlardı.

Ünlü Güllü Agop, Abdülhamit döneminde saraya alınmış, daha sonra din değiştirip Yakup adını alan Ermeni sanatçı Abdülhamit'in özel tiyatrosunu düzenleyip kurmuştur.

Bu tiyatro padişahın huzurunda pandomimalar, baleler ve başka oyunlar oynar, Abdülhamit çağırdığı elçilere, yabancı konuklara bu tiyatroyu gösterip onların takdirlerini almaktan sevinç duyardı. Bir aralık yazar rahmetli Ahmet Mithat Efendi'nin Gedikpaşa Tiyatrosunda Fasulyacıyan topluluğunca oynanan bir oyunu padişaha jurnal edilmiş, Çerkez Özdenleri adlı bu oyun Osmanlı uyrukları arasında bölücülük yapıyor gösterilmiş, bunun üzerine tiyatro yapısı yıktırıldığı gibi Ahmet Mithat Efendi de saraya alınmıştı.

O zaman bir adamı saraya almak, onu ödüllendirerek cezalandırmak gibi bir işti. Saraya alınan adam görünüşte rütbe, aylık ve iltifata kavuşuyor fakat gerçekte saray içinde tutuklanıp davranışları sınırlandırılıyordu. Ahmet Mithat Efendi saraya alındığı zaman Güllü Agop'un düzenlediği tiyatro topluluğunu görmüş, bu topluluğun ne kadar sürede yetiştiğini sormuş, «altı ayda» karşılığını alınca şaşırmıştı. Daha sonra kendisine Güllü Agop Efendi'nin bu topluluğu altı ay önce kurduğu, fakat topluluğa katılan gençlerin daha önceden sarayda Muzika-i Hümâyun'da kendi aralarında küçük oyun ve gösteriler düzenlemiş oldukları söylenince Ah-

met Mithat Efendi; «Bahsi kazandım, bu gençler pek öyle altı aylığa benzemiyorlardı!» diye bağırmıştır.

Ahmet Mithat Efendi saray tiyatrosunda oynanacak oyunların hazırlanıp düzenlenmesi gibi konularda görevlendirilmişti. Filotist Safvet Bey «Zeybek» adlı bir bale oluşturmuş, Ahmet Mithat Efendi bunu biçimlendirmişti. Bu bale bir akşam prova edilirken Abdülhamit alışkanlığı gereği kimseye duyurmadan gizlice gelip uzaktan seyretmiş, sahnede oyuncuları ağızlarında bıçaklarla silâhlı ve irkıyım görünce korkup kaçmış, oyunu yasakladığı gibi Ahmet Mithat Efendi'yi de saraydaki görevinden uzaklaştırmıştı. Bununla birlikte Ahmet Mithat Efendi, saraydan çıkarıldıktan sonra da son zamanlara dek aylığını düzenli olarak almıştır.

Sarayda, aslında Ahmet Mithat pek de iyi gözle görülmezdi. Onun kavga ve savaştan yana olduğu söyleniyordu. Bu söz Abdülhamit'in kulağına kadar gitmiş, kuşkulanmasına neden olmuştu. Zeybek balesi olayı karşısında Abdülhamit bu korku ve çekingenliğini hiç gizleyememiş, bu yüzden Ahmet Mithat Efendi'yi uzaklaştırmıştı. Ancak, Ahmet Mithat Efendi'ye bir şey yapmadığı gibi söz konusu kuşkusu yüzünden aylığını vermeyi de sürdürmüştür.

Güllü Agop -sonraki adıyla Yakup Efendi- sarayda erlikten, çavuşluktan geçip mülâzim (teğmen) rütbesine kadar yükselmiştir.

Ünlü güldürü ustası Abdürrezak da saray tiyatrosu oyuncuları arasındaydı. Abdürrezak, tulûatçıydı. Bir gün Abdülhamit'in karşısında bir güldürü oynanıyordu. Abdürrezak oyun gereği olarak çizmesini uşağına uzatmış, çekip çıkarmasını istemişti. Uşak epey uğraşıp güçlükle karşılaşınca işi şakaya vurmak için «çıknıyor!» diye bağırmıştı.

Abdürrezak espri alışkanlığı yüzünden ve dalgınlıkla padişahın huzurunda bulunduğunu unutarak: «Süphanallah! Niçin çıkmasın? Bu, Maliyenin verdiği memur maaşı değil ya!...» sözünü söylemiş, fakat bu bir saniyelik aymazlık ve pek yerinde olan telmihi yüzünden padişahın öfkesini çekmiş, ilgi ve yakınlıktan uzak kalmıştır.

KAZASKERİN KIZI NASIL TİYATRO OYUNCUSU OLDU?

Fasulyacıyan Topluluğu — Ahmet Vefik Paşa'nın Koruyuculuğu — Mınakyan ve Fehim — Operet — Amelya Hanım.

Saray tiyatrosunun etkinliğini sürdürdüğü ya da oyuncuların ücretlerini alarak dinlendikleri dönemlerde saray dışındaki durum da şöyle idi.

Güllü Agop saraya alınmadan önce önceki bölümlerde anlatıldığı gibi Gedikpaşa'da Soulié cambazhanesinde oluşturduğu toplulukla Türkçe oyunlar sergilerken Fasulyacıyan adlı bir Ermeni de başka bir topluluk kurmuştu. Holas, Binemeciyen gibi Ermeni sanatçılar bu topluluk içinde yetişmiş, ün kazanmış, daha sonra birer baş olmuş kimselerdi. Değerli sanatçı Ahmet Fehim Efendi de bu topluluk içinde tiyatroya katılmıştır.

Fasulyacıyan Tiyatrosu İstanbul, Bursa ve başka şehir ve kasabalarda oyunlar oynamış, Bursa'da vali olan Ahmet Vefik Paşa tarafından desteklenip korunmuştur. Bu topluluk, Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'da kurduğu güzel tiyatro yapısını yılda iki kez Bursa Memleket Hastanesi yararına oyun vermek koşuluyla- ücretsiz kullanmış, burada düzenli oyunlar sergilemiştir. Bu sırada Ahmet Vefik Paşa, gerek kişisel çalışmaları, gerek oluşturduğu edebî kurul ile birlikte bir yandan tiyatro edebiyatımıza hizmet ediyor, bir yan-

dan da oyuncuların yetişmelerine ve tiyatronun gelişmesine yardımda bulunuyordu.

Ahmet Vefik Paşa Bursa'da Fransız konsolosu Jemarfui, konsolosluk tercümanı Mösyö Greguarbay. Avusturya konsolosu Falkeizin, Aşâr Nazırı Vizenthal Efendi şehrin ileri gelenlerinden oluşan bir tiyatro severler topluluğu da kurmuştu. Bunlardan Hoca İbrahim Efendi oyunculara edebiyat ve güzel yazı dersi verir, topluluk üyelerinden bazıları tiyatro işlerine bakar, bir bölümü de oyun çevirisi ile uğraşırdı.

Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa valiliğinden uzaklaştırılmasından sonra bu tiyatro topluluğu İstanbul'a gelmiş, bölünüp parçalanmış, içinden türlü türlü tiyatro toplulukları çıkmıştır. Mınakyan'ın oluşturduğu Osmanlı Komedi ve Dram Kumpanyası bunlar arasında uzun süre gerek İstanbul'da, gerekse başka şehirlerde çalışmalar yapmış, ülkemize iyi kötü tiyatro zevki vermiş bir topluluktur.

Tiyatronun tek Türk oyuncusu Ahmet Fehim Efendi de zaman zaman bu toplulukla birlikte çalışıyor, zaman zaman ayrılıp bir köşeye çekiliyordu. Bir aralık ayrı bir topluluk oluşturdu. Hafif, eğlenceli, zeki Fransız vodvillerini Türk tiyatro severlerine tanıttı. Uzun süre sahneden halka yüksek oyunculuk gücü ile zeki gülücükler ve şen kahkahalar dağıttı.

Abdülhamit döneminde tiyatroya katılan kişiler Ahmet Fehim Efendi ile diğer bir iki kişi ve birkaç tulûatçı dışında tümü ile Ermeni idiler.

Ahmet Fehim Efendi, Abdülhamit dönemi sonlarıyle Meşrutiyet yıllarında Türk gençlerinin sahneye çıkıp yetişmelerine, beceri ve başarı kazanmalarına yardım etmiş iyiliksever bir tiyatro adamımızdır.

Operet de zaman zaman İstanbul sahnesinde görünmüş, alkış toplamış, hattâ bir aralık sahneyi tümüyle sarmış bir müzikli oyun türüdür. Güllü Agop zamanında Büyük Benliyan, oluşturduğu operet topluluğuyla Gedikpaşa Tiyatrosunun karşısında önemli bir rakip olarak yer almıştı. Aynı zamanda, sonraları Eczacılık Okulu olan yapıda bir operet topluluğu daha kurup çalışmaya başlamıştı. Güllü Agop bu mü-

zikli tiyatronun daha fazla müşteri topladığını ve kendi işine sekte vurduğunu görünce İtalya'dan rejisör getirtmiş, bir müzik topluluğu oluşturarak operet oynamağa başlamıştı.

Daha sonra zaman zaman operet toplulukları İstanbul'da başarı kazanmışlar, Büyük Benliyan Mısır'a gittikten sonra Küçük Benliyan bu alanda beceri ve başarı göstermiş, öbür toplulukların da istenip arandığı görülmüştür.

Abdülhamit döneminde sahnede Ahmet Fehim Efendi'den sonra tek tük bazı Türk asıllı oyuncular görünmüşse de kadın oyuncular tümüyle Ermeni idiler. Yalnız bağnazlığın en kara ve koyu döneminde bir Türk kadının Amelya takma adıyla sahneye çıktığını Ahmet Fehim Efendi söyler. Asıl adı Seniye Hanım olan bu kadın İstanbul'da bir kazaskerin kızı imiş. Kazaskerin çubukçubaşısına ilgi duymuş. Babası öldükten sonra bu adamla birleşmiş, Eski çubukçubaşı efendisi göçüp gittikten sonra yaşamını kazanmak için tulûat oyunculuğu yapmaya başlamış. Sevgilisini de önce kantoya, arkasından da oyuna çıkarmış. Tanınmaktan ve başlarına bir bela gelmesinden korktukları için oluşturdukları tulûat topluluğuyla Anadolu'da dolaşmayı yeğlemişler. Bu topluluktan Firari Hüseyin Efendi adlı bir tulûat oyuncusunun asıl kimliğini gizleyen Amelya Hanım'a karşı tutkunluğu varmış. Kadının Ermeniliğine inanmamış. Türk olduğunu anlayınca amacına ulaşabilmek için kadına gözdağı vermeye başlamış, durumu açığa vuracağını söylemiş.

Topluluğun ve Fehim Efendi'nin Ankara'da bulundukları sırada Amelya Hanım'ı hamamda Vali Abidin Paşa'nın eşi görüp tanımış, eski kazasker kızı Seniye'nin oyunculuğunu, takma adını ve öbür uğraşılarını bilmediği için Ankara'ya nasıl geldiğini, ne yaptığını sormuş, konağa çağırmış. Seniye Hanım Vali Paşa'nın hanımına konakta durumu ağlayarak anlatınca kocasına bir memurluk verilmiş, Amelya Hanım böylece kocası ile birlikte sahneden çekilmiş, Seniye Hanım'lığa dönüş yapmıştır. Bu duruma göre eğer tulûatı da tiyatrodan saymak olanağı söz konusu olabilecekse Türk kadını sahneye sandığımız gibi İkinci Meşrutiyet'ten sonra ve

son birkaç yıl içinde değil, bundan tam 30-40 yıl önce çıkmış demektir.

İstanbul'un İkinci Meşrutiyet'e kadar eğlence yaşamı bu konu ile son buluyor. Meşrutiyet'ten sonrası ise o kadar yakın bir tarih ki içimizde sanırım onu bilmeyen hiç kimse yok.

KAYNAKLAR

1. *Netâyicü'l-vukuât :* Mustafa Nuri Paşa (Basma).
2. *Tarih-i Siyasî-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye :* Kâmil Paşa (Basma).
3. *Tarih-i Ebülfaruk :* Mehmet Murat Bey (Basma).
4. *Esmârü't-tevârih :* Mehmet Şem-i Efendi (Basma).
5. *Mefhûmü't-tevârih :* Mahmut Örfî Ağa (Yazma).
6. *Mizan-ül-Hak Fi ihtiyar-il-Hak :* Kâtip Çelebi (Yazma).
7. *Velâdetnâme-i Hümayûn :* (Yazma).
8. *Sûrnâme-i Hümayûn :* Abdi Efendi (Yazma).
9. *Sûrnâme-i Hümayûn :* Vehbi Efendi (Yazma).
10. *Zeyl-i Şekâyık :* Nev'îzade Atayî Efendi (Basma).
11. *Letâif-i Vekâyi-i Enderuniyye :* Hafız İlyas Efendi (Basma).
12. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi :* (Basma).
13. *Abdi Vekayinâmesi :* (Yazma).
14. *Tarih ve Muharrir :* Ahmet Rasim Bey (Basma).
15. *Lâle Devri :* Ahmet Refik Bey (Basma).
16. *Divan :* Şair Nedim Efendi (Basma).
17. *On İkinci Asırda İstanbul Hayatı :* Ahmet Refik Bey (Basma).
18. *Meddahlar :* Köprülüzade M. Fuat Bey (Türkiyat Mecmuası'nda yayınlanan makale).
19. *On Üçüncü Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı :* Ali Rıza Bey (Peyam-ı Sabah gazetesi koleksiyonunda).
20. *Hatırat :* Ahmet Fehim Efendi (Vakit gazetesi koleksiyonunda).

(...) Bizim edebiyatımızda, belli bir çağın arka odalarını, harlı kor parçalarını görüntüleyen kitapların hemen hemen yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Bunların içinde hiç kuşku yok, Refik Ahmet Sevengil'in *İstanbul Nasıl Eğleniyordu* (1927) adlı kitabı başı çeker.

(...) Sevengil'in kitabı neşeli paytondur.

Yazar, ilk kalabalıklaşmanın ve eğlence odaklarının Haliç kıyılarında kırıtmaya başladığını açıklamakla girişir. İstanbullulara ilk kahveyi içirttikten sonra da Sultan Süleyman çağındaki ünlü yosmaları, sarhoşların baskınlarına uğrayan kadınlar hamamını anlatır. Bu panoramik gezinti sırasında, ilk tütünün İstanbul'a ne zaman geldiğinden açıldığı gibi, Kâğıthane âlemleri de savsaklanmaz. Bir sürü fırdolayıdan sonra ise kitabın ağırlık noktası meddahlara, ortaoyunculara ve de tiyatroculara kaydırılır ki, bu bölümlerde şeker-şerbet edilenler de bize ilerdeki günlerin Sevengil'ini, 5 ciltlik *Türk Tiyatrosu* yazarını muştular.

(...) İstanbul Nasıl Eğleniyordu'yu bugünkü dile *Sami Önal* kazandırmıştır. Bunu yaparken de aslına bağlı kalmaya büyük bir dikkat göstermiş, anlatımın akıcılığına ise hiçbir biçimde gölge düşürmemiştir.

Salâh Birsel